MUSTAFA ARMAĞAN

Kır Zincirlerini OSMANLI

OSMANLI: İNSANLIĞIN SON ADASI 2

Ufuk Kitapları: 50
Tarih Dizisi: 15

Kır Zincirlerini Osmanlı!
Mustafa Armağan

Kapak:
Murat Acar

İç Düzen:
Ufuk Kitap

Baskı ve Cilt:
Uçar Matbaası
Hakimiyeti Milliye Cad. Tepsifınnı Sok. Çakmak Han
No: 13/2 Üskûdar/lstanbul Tel: (0 216) 553 82 53

© Mustafa Armağan 2004.
© Ufuk Kitap 2004.
Bu kitabın Türkiye'de yayım hakları yazarla yapılan anlaşma gereği Ufuk Kitap'a aittir. Yayıncıdan izin alınmadan kısmen veya tamamen yeniden yayınlanamaz.

ISBN: 975-6065-34-6

1. Baskı: Kasım 2004.
3. Baskı: Kasım 2006.

Cumhuriyet Cad. No: 209/4-B 34373 Harbiye, İstanbul,
Tel: 0 (212) 232 17 51 Faks: 0 (212) 231 82 34

Online Satış: www.ufukkitaplari.com

MUSTAFA ARMAĞAN

Kır Zincirlerini Osmanlı!

MUSTAFA ARMAĞAN

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak Cizre'de doğdu (1961). İlk ve Orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. 1981 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1985 yılında mezun oldu. Fritjof Capra'dan yaptığı Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası adlı çevirisi ile Türkiye Yazarlar Birliği Tercüme Ödülü'nü (1989), Şehir ey Şehir adlı kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği Deneme Ödülü'nü (1997) ve Osmanlı: İnsanlığın Son Adası adlı eseriyle TYB Fikir Ödülünü (2003) aldı. Bir dönem (1995-1996) İzlenim ve Diyalog Avrasya (DA) dergisini yönetti. 1995'ten beri Zaman gazetesinde yazıyor.

Yayınlanan eserleri: Gelenek (1992); Gelenek ve Modernlik Arasında (1995); Şehir Asla Unutmaz (1996); Bursa Şehrengizi (1998); Şehir Ey Şehir (1997) Alev ve Beton (2000), İstanbul Mavi Kırpar Gözlerini (2003), İnsan Yüzlü Şehirler (2003), Kuğunun Son Şarkısı: St. Petersburg'da Zamanlar ve Mekânlar (2003), Osmanlı: İnsanlığın Son Adası (2003), Osmanlı'nın Kayıp Adası (2004).

Çevirileri: Seyyid Hüseyin Nasr'dan Molla Sadra ve ilâhî Hikmet (1991); Fritjof Capra'dan Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (1989) ve Yeni Bir Düşünce (1992); Muhammed Esed'den Sahih-i Buhârî: İslam'ın İlk Yılları (2001).

Derlemeleri: İslam Bilimi Tartışmaları (1990); İstanbul Armağanı I: Fetih ve Fatih (1995); İstanbul Armağanı 11: Boğaziçi Medeniyeti (1996); İstanbul Armağanı 111: Gündelik Hayatın Renkleri (1997); İstanbul Armağanı IV: Lâle Devri (2000); İslam'da Bilgi ve Felsefe (1997); İstanbul'da Semtler ve Hayatlar: Bir Semtini Sevmek (2001); Değişen Milliyetçilik: Tartışılan Sınırlar (2001), Küresel Kuşatma Karşısında İnsan (2004), Bulutlan Delen Kartal: Cemil Meriç ile Konuşmalar (Sezai Coşkun ile birlikte, 2004).

Mustafa Armağan'ın yayınlarımız arasında çıkan bir diğer kitabı: Düşüncenin Gökkuşağı: Cemil Meriç (2001); Ayrıca yine yayınlarımız arasında çıkan İlber Ortaylı ile Tarihin Sınırlarına Yolculuk adlı kitabı yayına hazırlamıştır (2002).

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9

Önsöz Yerine 13

I
TARİHE SIĞMAK

Tarihin firar kapıları 21
Kaybolan anahtar nerede? 25
Tarihe sığmak 29
Geleceğin geçmişi, 33
Kari Marx, İbn Haldun'u okursa 39
Kemal Tahir'den, Edward Said'e Doğu-Batı aldatmacası 43

II
SON ÜMİT

"Osmanlı" insanlığın son ve bitmeyen ümididir 51
Bir dünya gücü olarak Osmanlılar 55
Osmanlı tarihi Batıdan doğuyor! 61
Osmanlı tarihine bir Amerikan bombası! 67
Mars altında Yeniçeri sohbeti 77
Halkın Valisi 81
Amerika neden Osmanlı olamaz? 85

III
BİR TARİHİMİZ BİLE YOK!

Karlofça'da bir Türk olmak 91
Bir İngiliz Generalini esir aldık! 105
"Osmanlı kalesi" Rüştü! 111
Beşiktaş'ta bomba patladı: 26 ölü, 58 yaralı! 115
Ben de bir Osmanoğlu ile görüştüm! 121
Hürrem Sultan melodramı 127
Osmanlı'da "kimse yok mu" programı 135
Osmanlı musiki geleneğinin görünmeyen daman 139

IV
OSMANLI: BİR DÜNYA TARİHİ

Bush ve Osmanlı'da köleler, cariyeler 145
Avrupa'nın patronu kim olacak?
Kanuni'nin İtalya'daki casusundan mektup var 151
Amerika'da bir "Türk" bayrağı dalgalanıyor:
Halil İnalcık Konferansı 157
Osmanlı'ya savaş açan filozof: Leibniz 163
Edward Said Ermeni soykırımını neden savunur? 169
Montaigne ve Osmanlılar 175
Avrupalı aydının elindeki ateş topu: Osmanlı 189
Avrupa'nın ağzına Niğbolu biberi sürdük 193
Osmanlı yalnız savaşmaktan mı anlardı? 199
Avrupa'nın bilinçaltında Viyana korkusu 207

Ah o dokuz kişiden biri olabilmek 213

Voltaire haklı. En büyük acı, artık acıtmaz olmuş zincirlerin acısıdır, köleliği kabul etmenin, başkaldırmaktan vazgeçmenin acısı. Oysa, sevinçlerin en temizi, durmadan kazanılan, yeniden ve yeniden kazanılan özgürlüğün sevincidir.

Albert Bayet,

Bilim Ahlaki, Çeviren: Vedat Günyol.
İstanbul 1982. Say Yayınlan, s. m.

Tarih kölelik olabilir, tarih özgürlük olabilir. Tarihi olmayan [bir] halk, kurtarılamaz zamandan.

T. S. Eliot,

Çorak Ülke, Dört Kuartet ve Başka Şiirler, Çeviren: Suphi Aytimur, İstanbul 1990, Adam Yayıncılık, s. 152.

Yatağından taşan bir nehire benziyoruz... Biz hiç de can çekişen bir millet değiliz. Canlı, kuvvetli bir milletiz. Bizi zinde tutabilecek yegâne kuvvet, Islâmiyettir.

Sultan II. Abdülhamid,

Siyasi Hatıratım, İstanbul 1999. Dergâh Yayınlan, s.71 ve 62.

SUNUŞ

- İnsan unutmayı da öğrenebilir mi?
- Sorun unutmak değil. Asıl öğrenilmesi gereken, geçmişi hatırlayıp yine de ondan bağımsızlaşmak. Yitirdiklerimizle orada birlikteyken bile burada ve bu anda, yaşayanların yanında olabilmek.

Aldous Huxley, *Ada*, Çeviren: Seniha Akar, İstanbul 1983, Yol Yayınları, s. 132.

Gurbetteydi uzun zamandır. Giderek daha da yaygınlaşan bir tabirle "diaspora"daydı. Öz evinden çıkmak ve uzaklara hicret etmek zorunda kalmıştı. Yüzü gözü tanınmayacak kadar tırmalanmış, hırpalanmış, yarılıp çizilmişti. Evindeki dostları da onu olduğundan başka türlü anar olmuşlardır. Kendisinden bahsedildiğinde bile sanki bir başkasının ardından konuşulmaktadır. O kadar unutulmuş, hatıraları küllenmiş ve yabancılaşmıştır evindekilere bile. Arkasından hayırla yâd edenleri de, şerle ananları da işitmekte, ancak zaman zaman kimden bahsettiklerini anlamakta zorlanmaktadır.

Unutulmuş mudur? Aslında unutma diye bir şey var mıdır ki? İradî, yani bile isteye bir unutturmadır bu. Geriye itmedir. Hafızanın kışlık paltosunu astığı gardrobun karanlığına gömülmek gibi bir şey midir yoksa unutulmak? Orada mevsimlerin çığlıklarını dinlemek ve sonra, günün birinde kapağının gıcırtıyla açıldığını hissedip üzerini bir toz tabakası kaplamış gövdesiyle beraber dışarı çıkmak mıdır hatırlanmak? Hiç beklenmediği, tam da ümitlerin tamamen kesildiği bir anda zamanın öksürüğünü duymak mıdır gurbetten dönmek? Taze

alınlara sarışın bir eski zaman yankısı düşürmek midir hatırlanmak?

Ama o henüz şarkısını bitirmiş değildir ki? Ezgilerini köprülere emanet etmiştir; müezzinlerin ses tellerine, şadırvandaki güvercinlerin hu'larına, çınarların geniş pençeli yapraklarına, sadaka taşlarının yalnızlığına, kabristanları birer cennet bahçesine çeviren taşlardaki dallı güllü motiflere ve daha nelere, nerelere...

Güneşe yürüyenlerin şarkısı hiç biter miydi? Güneşin altında yıkananların, en soğuk kışların bile ışığında ısındıkları o gökkuşağının altından geçenlerin şarkısını, yerin üstündekiler sussa, yerin altındakiler söylemeye devam etmez miydi?

Söylendi şarkılar ve melodiler kendi sazını buldu araya sora. Andı vardı; eve dönecek ve dostlarına da, hasmı olduğunu zannedenlere de nasıl bir aldanış içinde olduklarını haykırmadan ölmeyecekti. Bu diriliş, atılan iftiralara, uğradığı haksız ithamlara ve itilip kakılarak mahkûm edilişine karşı sesini yükseltmek ve hakikati haykırmak şeklinde tecelli edecekti. Hangi misyonu, hangi ideali, hangi Güneşi omuzladığını gösterecek ve ondan sonra, yine isterlerse gurbetine, ama bu defa kendi rızasıyla, boynu bükük ama içi ferahlamış olarak, yeniden dönecekti.

Tıpkı Çanakkale savaşlarının en koyu karanlığında ve umutsuzluk batağının kat kat ağırlığı altında ezilirken bile yardıma çağrıldığı zamanda terennüm edilmiş olan beyitte olduğu gibi[1], bir kitlesel yılgınlık ortamında yeniden hatırlanıyor ve güneş, önce cılız ışıklarını kendi metruk evine göndermeye başlıyordu.

*

Osmanlı tarihinden bahsediyorum.

Neredeyse bir asırdır evinden uzakta, kendisine biçilen kaftanların sefaletini seyrede ede geçirdiği günlerin acısını çıkarmak istercesine muttasıl konuşmaktaydı. Konuşmakta ve içindekileri bir bir dökmekteydi önümüze. Bilmekteydi ki, "modern olmak", evinden dışarı uğramaktır bir süreliğine de olsa. Gurbete çıkmaktır. Dışarıda olmaktır.

Evi yeniden düzenlemek için zorunlu olarak çıkılan bir hicrettir modernlik. Kültür, edebiyat, düşünce, hayat, eşya... Hemen herşey bir diaspora'ya çıkar modernleşme sürecinde. Gurbet, anlam değiştirir, içerisi dışarısı olur, dışarısı da içerisi. Tıpkı sürgün psikolojisi gibi, gurbette kelimeler kurşun ağırlığını kazanır, içi barutla alabildiğine dolar ve sıkışır. Bilenir bir başka deyişle. Daha önce anlatmaya değer görülmeyen, fuzulî sayılan hatıralar coşmuş, kudurmuş bir denizin dalgaları gibi dilin kıyılarına vurmaktadır başını sürekli olarak. Dilin kıyıları onun evi olmuştur. Yaralara tuz basılmış, kırgınlıklar unutulmuştur.

Bu, modernliğin ikinci evresidir işte. İlk evrede gurbete, daha doğrusu sürgüne gönderilen ev sahibi ve eşyalarının evine dönmesi, modernleşmenin tamamlayıcı safhasıdır. Evden dışarıya çıkılmış, dışarısı ile içerisi arasındaki sınırlar yıkılmış olup bu defa, gün yüzü gören içerisine, evine hasretle dönmektedir.

Hasretle, ve elbette umutla... Umutlarla...

*

Cumhuriyet devrinde sadece Osmanlı hanedanı değil, Osmanlı tarihi ve tarihçiliği de bir diaspora'ya çıkmıştır. Osmanlı'yı hep başkalarının, Avrupalıların, Batılıların şunun bunun gözüyle görme, kendimize ve evimize dışarıdan bakma tavrı, bu 'evsizlik' sürecinde gelip tarihçiliğimizin merkezine kurulmuş bulunuyor. Ama artık kendi sesiyle konuşmak, kendi sesiyle bir şeyler söylemek imkânı doğmaktadır. Onun sesine, harflerine, resimlerine, kumaşlarına, haritalarına, teknolojisine, zihniyetine, sanatına, hayata bakışına... Eğilmeye hazır pek çok meraklı göz belirmiştir etrafta.

Asırların deliren çağlayanlarında yıkanır ve başlar anlatmaya bir bir... Ağzında kelimeler, toprağını arayan birer tohumdur...

1. *Osmanlılar güneş gibi şarktan geldi, ün saldı*
   Layık değil sönmek ona, Tanrı'sından nur aldı.

   Mustafa Haluk, "Güneşe", *Türk Yurdu*, 6 Mayıs 1915, s. 111.

OSMANLI !

ÖNSÖZ YERİNE

> Tarih bir mucizeler serisidir, fakat alışkanlık ve fikrî tembellik yüzünden tabiî ve harcıâlem gibi görünür. Hadiselerin ne derece umulmadık ve şaşırtıcı olduğuna dikkat çekmek, bununla beraber aklî yoldan, izahlarının yapılabileceğini göstermek, tarihçiye düşen bir vazifedir.
>
> *Fernand Grenard, Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*

Ne zamandır dilimin ucuna gelip duruyor, hep hafızamın karanlık mahzenlerine kilitliyordum onu. 'Sus' diyordum, 'otur' diyordum, 'dur' diyordum. Bıkıp usanmadan kalemimin ucuna gelip sırnaşıyor, gözlerini kısarak bana bakıyordu. 'Tam bu', demek istiyordu, 'söylemek isteyip de söyleyemediğin ne varsa, bu sözde gizli': Kır zincirlerini Osmanlı! Kendi tarihinden utanıp sıkılan ve onu bir hayal perdesinde, çarpık çurpuk resimlerinden izlemeyi tercih eden aydınların yaşadığı bir ülkede bu sözü söylemek dahi "hamaset yapmak" sayılıyor ama olsun.

Hamaset yapılacaksa yapılır, o ayrı. Utanılacak bir tarih varsa bile arkamızda, utanılmayacak bir tarih yapmak uğruna onun da karanlıklardan aydınlığa çekilip getirilmesi gerekmez miydi? Hem sonra hangi milletin tarihi sütten çıkmış ak kaşıktı ki? O anlı şanlı Aydınlanma düşünürü Montesquieu değil miydi zencilere, "Bu yaratıkların insan olduklarını varsaymamız imkânsızdır" diyen[1]? O matematik dehası filozof Leibniz değil miydi? “Şu Türklerin bizim gibi kafaları yok mu acaba?” sorusunun çengelini Avrupa’nın ufuklarına asan[2]?

Hindistan'da keyif için insan avlayanlar, Cezayir'de Sartre'i isyan ettiren "kasaplar" [3], Amerika'nın yerli nüfusunu 30'da 1'e indiren kimlerdi acaba?

Emperyalizmin zirveye tırmandığı 19. yüzyılda hangi devlet direnebilmişti Düvel-i Muazzama'ya? Hindistan'dan Avustralya'ya, Amerika'dan Orta ve Güney Afrika'ya, Sibirya'dan Çin'e kadar işgal edilmedik delik bırakmayan Avrupalı emperyalistler, üstelik kendi kıtalarında, Avrupa topraklarının beşte birinde kök salmış olan bir gücü, Osmanlı'yı söküp atmakta acze düşüyorlardı. İşin garibi şuydu ki, dünyayı fethe çıkmış bir kıtanın sahipleri, kendi evinde Doğulu komşusundan sürekli dayak yiyor, bir diken gibi onu bağrında hissediyordu sürekli olarak.

Kurtlara karşı kurtlaşmadan mücadele

Başta harikalar yaratarak uçan albatros, sonunda kanatlarını yere indirmiş ve akbabalar tarafından parçalanmıştır. Hikâyemiz böyle anlatıldı bize başkaları tarafından. Bir yükseliş ve bir çöküş. Ya sonra? Bu 'çöküş' senaryosunun bizi yerimize mıhlamaya ve 'çakıldığın noktada dur' ihtarına muhatap kılmaya yönelik bir kurgu olduğunu neden düşünmüyoruz hiç?

Denilecek ki, 'Zaten Osmanlı çökmedi mi?' Her siyasî organizasyonun bir ömrü olduğu gibi Osmanlı'nın da bir ömrü vardı elbette. Ve onun 'organizasyonu' çöktü sadece. Geride bıraktığı tarih, kültür, medeniyet ve siyasî birikim, hele hele Batı emperyalizmine direniş ruhu, en büyük miraslarımız oldu. (Hem biz Kurtuluş Savaşı'nı Çanakkale'nin ruhuyla yapmadık mı?) Ve ne pahasına?

Osmanlı'dan başka, Avrupalı güçlere direnmeyi başarmış, meydan okumalarına cevaplar geliştirmiş ve bundan da fazlası, Avrupalılar gibi olmadan, kurtlaşmadan kurtlarla mücadele etmenin yöntemini bulmaya çalışarak bu direnişi gerçekleştiren bir başka devlet çıkmamıştı. Kurtlaşmayı kabul etse, Petro sonrası Rusya gibi, sömürmeyi ve insanın değerini hiçe saymayı başarsa, yani Aydınlanmış

olsaydı, belki bu kargaşadan daha kolay paçayı sıyırabilir ve gemisini bir süre daha yüzdürebilirdi. Ama nereye kadar?

Oysa Yunanlı yazar Dimitri Kitsikis, Türk-Yunan İmparatorluğu adlı kitabında gerçeği bütün dobralığıyla haykırıyor yüzümüze:

> Osmanlı imparatorluğu... Yunanlılar için "400 yıllık bir kölelik" dönemi değil, tam tersine, Yunan kültürünün kesin surette katkıda bulunduğu ve Yunanlıların övünç duymaları gereken, evrensel tarihin görkemli bir eseri[dir].[5]

Osmanlıların Yunanlıları ezdiği ve sömürdüğü iddialarını Yunan tarihindeki bir "kara leke" olarak nitelendiren Kitsikis, özet olarak şunu söylemeye çalışmaktadır: 'Eğer Osmanlılar gelip de bu bölgeyi hâkimiyetine almasaydı, ne Yunanlı kalırdı, ne Yunanca ve ne de Yunan kültürü.'

Kitsikis'in bu iddiası şaşırtıcı mı gerçekten de?

Sanmıyorum. Çünkü 1921'de Londra'da basılmış bir risalede, Yunanistan'daki Millî Üniversite'de hocalık yapan yazar William Miller, 18. yüzyılda Atinalıların sevecenlikle yönetildiğini, çok az vergi verdiklerini ve mahallî olarak özerk olduklarını yazıyordu.[6] Keza Macarlarda Osmanlı dönemini tarihlerinin bir parçası olarak kabul etme yönünde bir uyanış geç de olsa başlamış durumda. Hatırlarsanız, geçenlerde bir Filistinli yetkilinin, Osmanlı'yı arkadan vurmakla ne büyük hata ettiklerini ancak İsrail zulmüne uğradıktan sonra anladıklarını itiraf eden bir demeci çıkmıştı gazetelerde.

Tarihimiz yedi mühürlü bir kitap

Osmanlı Devleti zamanında unutulmuş tek bir dil yok; bir tek etnik ve dinî gruba "ayrımcı" muamelede bulunduğu iddia edilemiyor. Hatta eğer bugün Orta Doğu, Anadolu ve Balkanlarda bu etnik çeşitlilik ve millî kültürler yaşıyorsa, varlıklarını büyük ölçüde Osmanlı idaresinde geçirdikleri mutlu devirlere borçlular. Biraz Macar ve Çek tarihi okuyan anlar ne demek istediğimi.

Osmanlı Devleti, bu coğrafyadaki halkları, başlangıçta Haçlı seferlerinin, sonunda da emperyalizmin darbesinden koruyan bir kalkan, bir şemsiye olmuş ve hiçbir zaman da emperyalizmle mücadelesine nokta koymayı düşünmemişti.

Yine tarihlerimizde pek az yazılıp çizilen bir hususu zikretmekte fayda var: Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısında Basra Körfezi civarını İngiliz nüfuzuna kapatmak için sessiz sedasız askerî seferler düzenlemişti. O sözüm ona 'çökmüş' halleriyle Kuveyt'in 1869'da, 1871'de Katar'ın, aynı yıllarda Yemen'in ve Suudi Arabistan'ın yeniden fethini gerçekleştirmişti Osmanlı birlikleri. İngilizler bundan rahatsız olmuştur olmasına ama ortada 'Osmanlı' gücü vardır ve bu güç, bölgeyi, ancak bir Avrupa kıyameti sonrasında, Birinci Dünya Savaşı tasfiyesiyle terk edecektir.[7]

Faust'a şöyle bir cümle söyletir Goethe: "Dostum, geçmiş zaman bizim için yedi mühürlü bir kitaptır." Osmanlı da zincirleri içerisinde, konuşmaya çalışıyor bizimle. Mühürlerini sökecek, zincirlerini çözecek birilerini bekliyor. Dimitri Kitsikis bunlardan biriydi; Frederick Anscombe ise Basra Körfezi yerine 'Osmanlı Körfezi' denilmesini teklif ediyor kitabında[8]. Daniel Goffman da Batı-merkezli bir bakış yerine Osmanlı-merkezli bir bakışın gerektiğini söylüyor ısrarla[9].

İşaretler hep aynı şeyi gösteriyor. Osmanlı gerçeği, heceleniyor.

Artık dilimin ucuna gelip duran sözü azad ediyorum:

Kır zincirlerini Osmanlı!

1. Aktaran: Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar*, 13.-20.Yüzyıl, Çeviren: Muna Cedden, Ankara, 2002, s. 290.

2. Thierry Hentsch, *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, Çeviren: Aysel Bora, İstanbul, 1996, Metis, s. 131.

3. J.-P. Sartre'ın, Frantz Fanon'un Yeryüzünün Lanetlileri adlı kitabına yazdığı önsözden (s. 21): Çeviren: Bayram Doktor, İstanbul, 1985, Bir Yayıncılık. (Sartre'ın önsözünün çevirisi Selahattin Ayaz'a aittir).

4. David E. *Stannard, American Holocaust: The Conguest of the New World*, Oxford University Press, 1993.

5. Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, Çeviren: Volkan Aytar, İstanbul, 1996, iletişim Yayınları, s. 7.

6. William Miller, *The Turkish Restoration in Greece*, 1718-1797, The Macmillan Company s. 7.

7. Katar seferi için bkz. Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar*, 1871-1916, Ankara, 2004, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Arabistan yarımadasının yeniden fethi için bkz. Robert Gavin, "Arabistan'ın Osmanlılar tarafından yeniden alınışı (1871-73)", *Tarih ve Edebiyat Mecmuas*ı, Sayı: 11, Kasım 1979, s. 18-24.

8. Frederick F Anscombe, *The Ottoman Gulf. The Creation ofKuwait, Saudi Arabia, and Qatar*, Columbia University Press, 1997, s. 1.

9. Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2002, s. 7.

OSMANLI !

I

TARİHE SIĞMAK

~

Âh ey ulüvv-i şân-ı Osmânî! İşte sen cihan, cihan olalı bir misli daha hiç bir yerde, hiç bir zamanda görülmemiş olan *bir mânâ-yı mukaddessin!* Bir emr-i celîl-i mübareksin!

Ahmed Midhat Efendi, *Ahmed Metin ve Şirzâd*

~

OSMANLI !

TARİHİN FİRAR KAPILARI

Tarih, bir anlamda milletlerin kutsal kitabıdır,
en önemli, vazgeçilmez kitabı;
varlık ve etkinliklerinin aynası;
ilham ve kurallarının sicili;
ataların torunlarına vasiyeti;
halihazırın açıklaması ve ona yapılan ilavedir,
dahası, geleceğin nümune-i imtisalidir...

Liah Greenfeld, *Five Roads to Modernity*, s. 249.

Geçmişimiz üzerindeki koyu gölgeler, geniş okuyucu kitlesinde tarihe ilgiyi artıran bir etki yapıyor. Hatta kışkırtıyor. Doğru, kimse "resmî" tarihten memnun değil. Lakin bu resmî tarihin yerine geçecek "asıl" tarihin çok uzağımızda, yerin yedi kat dibindeki mahzenlerde nasılsa saklı kalmış olduğunu sanıyoruz. Oysa ben asıl meselemizin bilgi eksikliği değil, bakış açısı eksikliği veya yanlışlığı olduğunda ısrar ediyorum. Bakışınız bulanmış veya ütülenmişse, önünüze en aykırı bir metni de koysanız, onun ayırt edici özelliklerini kolay kolay fark edemezsiniz.

Tarihi popülerleştirerek yazmanın hem kolay, hem de zor tarafları var. Kolay, çünkü tarihe yönelik belli bir hassasiyeti hazır bulursunuz. Zor, çünkü bu hassasiyet, maalesef yaygın tarih şablonu tarafından fena halde örselenmiş durumdadır.

İki yolunuz vardır: Ya genel hassasiyeti coşturacak, damara göre şerbet akıtacaksınızdır. Bu, risksiz bir yoldur. Müşterisi garantidir. Okur, duymak istediklerini ehil bir kalemden bir kere daha duymaya

teşne olduğu için tepki çekme veya beyinleri kaşındırma gibi bir abesle iştigal etmemiş olursunuz. Alan memnun, satan memnundur.

Öbür yol, hem yazan, hem de okuyan için çilelidir. Yazan, her seferinde yeni bir bilgiyi doğru yorumlayabilmek için yüzlerce, binlerce ek bilgi ile donanmak, meselenin encamını kucaklamak için yıpratır kendisini. Bekler ki, okuyucu da aynı zahmetin yüzde birine katlanıp okusun ve mevcut bilgilerinin kendisini zincirlediği hapishaneden firar yollarını araştırsın. Ne var ki, bu beklentisine her zaman olumlu cevap alamadığı gibi, mevcut bilgilerinin altı oyulan okur, rahatsız bile olur ve gazetenin sayfasını çeviriverir. Okuru da anlamak gerekir. Zira ne kadar açık fikirli olduğunu söylüyorsa da, kimse şunca yıldır bildiğini zannettiği, dahası bilmek için onca çaba sarf ettiği malumatın çokbilmiş bir yazar tarafından buruşturulup çöpe atılmasından hoşlanmaz. Hele herkes "hoş" ve "soft" şeyler yazarken, birisinin kalkıp kendisine horozluk yapması katlanılır şey değildir.

Kabul ediyorum: Ben çileli bir yola sürüyorum okuyucumu. Sarsmak, uyandırmak, akıntıya karşı yüzdürmek istiyorum. Tarih alanında demokrasinin soru sormakla başlayacağına inanıyorum çünkü. Sorgulayan bir neslin hasretiyle yanıp tutuşuyorum. Cevaplarını peşin olarak bulmuş olanlardan ayrılıyorum. Kolaycı çözümlere kapılarımı kapatıyorum. Eh, bu kadar çileye kim katlanır bu zamanda?

Yok, öyle demeyin hemen. Ben farklı olmayı, özgür düşünmeyi ve her şeyden önemlisi, hasbî düşünce ve bilgiyi önemseyen bir kümenin yediveren gülleri gibi her bahar şehirlerimizin sabahlarına daha bir gümrah sarktığını görüyor ve bu "kutlu" gelişi ziyadesiyle önemsiyorum. Zora, çileye ve düşünmeye talip olanlar gün geçtikçe daha gür fışkırıyor Anadolu'nun bağrından.

Nereden mi biliyorum? Konferanslardan, imza günlerinden, e-postalardan.

Onlar kendilerini araştırmaya teşvik ettiğim için teşekkürlerini esirgemiyorlar. "Karlofça'yı hiç böyle bilmezdik!" diyenler de, "Vay canına, Çanakkale geçilmiş!" tepkisini gösterenler de onlardan baş-

kası değil. Belki kızıp köpürenler çıktı Çanakkale hakkındaki aykırı yazılarıma. Varsın olsun. Ben onların "N'olmuş yani üç beş soysuz düşman denizaltısı Çanakkale'yi geçmişse?" tepkilerini de seviyorum. Hatta beni Mehmetçik'in kemiklerini sızlattığım için suçlayanların mesajlarını bile, bu duvağı açılmamış bilgilerle ilk defa karşılaşmanın şokunu atlatamayışlarına bağlıyorum. "Yazan sizin kaleminiz olmasaydı inanmazdım" cümlesini de o uyanışın bir belirtisi olarak kabul ediyorum.

Uyanacağız ve uyandıracağız sevgili okurlar. Üzerimize atılan bunca ölü toprağının altından silkinip kalkmanın başka yolu yok. Mazlum bir tarihin evladı olmanın omuzlarımıza yüklediği çileli sorumluluk bunu dayatıyor çünkü.

Türkiye coğrafyası, Osmanlı sayesinde sömürge toprağı olmadı ama kafalarımız en hasından sömürge milleti kafası olarak imal edildi. Bir Hintli, "öteki" olarak İngiliz emperyalizmini görmekte yerden göğe kadar haklıydı, bir Cezayirli için Fransız emperyalizmi, Fanon gibilerin lanetine sonuna kadar müstahaktı. Hindistan ve Cezayir ulus-devletleri kurulurken emperyalistleri "öteki" olarak kurmak, kaçınılmazdı.[1] Peki, ulus-devletimizi kurarken bizim "ötekimiz kimin emperyalizmi olacaktı? Ne İngiliz, ne de Fransız emperyalizmlerinin sömürgesi olmuştuk. Yunanlı'yı da biz "öteki" olarak kuramazdık (sonuçta daha bir asır öncesine kadar teb'amızdı ve "palikarya"dan emperyalist özne inşa etmek ideolojik açıdan işimize gelmezdi!). Tek seçenek kalıyordu geriye: Sahipsiz kalan Osmanlı'yı emperyalist ilan etmek. İyi de bunu Bulgarlar, Yunanlılar, Sırplar, hatta Araplar layıkıyla yapmıyorlar mıydı zaten? Bizim onlardan farkımız ne olacaktı?

Bu toprakları bize miras bırakan Osmanlı'yı bir kalemde Türkiye toprakları ve Türk halkı üzerinde bir işgalci ilan ettik. Dahası, hâlâ edenlerimiz de var. "Osmanlı sadece talan etmesini bilirdi. Talan edemez duruma düşünce çöktü" diyen akademisyenlerimiz[2], romancılarımız[3] ve köşe yazarlarımız[4] bütün İkinci Cumhuriyetçi söylemlerine rağmen, farkına varmadan en "derin devletçi" söylemin içine ve oryantalizmin Engelsçi versiyonuna batmıyorlar mı boğazlarına kadar?[5]

Türkiye sömürge ülkesi olmadı ama kafalarımız sömürgeleştirildi sevgili okur. Kültürümüz, tarihimiz, edebiyatımız sömürgeleştirildi. Bizi biz yapan unsurlar, utanç nesneleri haline getirildi.

Aslında Kanuni'den sonraki tarihimizi bilmeyişimizin, bilmek dahi istemeyişimizin altında bu köklü komplekslerimiz yatıyor. Çünkü orada her şeyimizle yine "biz" varız. Fatih Sultan Mehmed'in bir elinde Homeros'un *İlyada*'sını, öbür elinde Gazali'nin T*ehafüt*'ünü tuttuğu niçin unutturuldu bize dersiniz? Bize kim "Siz Doğulusunuz" dedi sanıyorsunuz? Abdülaziz'in Wagner'e opera binası yapması için, II. Abdülhamid'in Pastör'e laboratuvarını geliştirmesi için para gönderdiğini öğrenmek neden bu kadar zor acaba?

Firar kapılarıdır bunlar çünkü... Bugünün hapishanesinden kurtulmak için elimize uzatılmış ipuçlarıdır...

1. Cezayir tarihinin işgal sonrasında Fransızlar tarafından bir sömürge tarihi olarak nasıl yeniden yazıldığını inceleyen başarılı bir inceleme, İsrailli tarihçi Tal Shuval tarafından yapılmıştır: "*Cezayir-i Garp: Bringing Algeria back into Ottoman history"*, New Perspectives on Turkey, Spring 2000, sayı: 22, s. 85-114.

2. "Devlet hazinesinin temel kaynağını ganimet gelirleri oluşturmuş, tarıma dayalı olan ekonominin, yeni toprak ihtiyacı fetihlerle elde edilmiştir. Bu nedenledir ki, bir gaza devleti olan Osmanlıların savaşmak ilk işi olmuş, yönetmek ise ondan sonra gelmiştir." Şükrü Karatepe, *Demokrasi Savunması*, İstanbul, 1998, İz Yayıncılık, s. 126.

3. Kemal Tahir'in ilk dönem düşüncelerinde Osmanlı'yı talancı olarak nitelendirdiğini biliyoruz. Ancak o, arayışları sonunda Osmanlı ekonomisinin talana dayandığı iddiasını "rezil bir iftira" olarak reddetmiştir. Bkz. "*Kemal Tahir ve Osmanlı talanı*" başlıklı yazım (Zaman, 28 Mart 2003).

4. Mehmet Altan'ın ve Erdoğan Aydın'ın yazdıkları, bu 'uçucu' tarih cümlesindendir. Altan'ın Sabah gazetesindeki yazılarına, Aydın'ın ise Osmanlı Gerçeği: 'Nizam-ı Alem'in Gayri Resmi Tarihi (İstanbul, 1999, Su Yayınları) adlı kitabına bakınız.

5. Marx'ın Osmanlı Devleti ve toplumu hakkındaki görüşleri Engels'e göre belirgin biçimde daha insaflı ve tutarlıdır. Marx ve Engels'in görüşlerinin karşılaştırması için şu iki kaynağa bkz. *Marx-Engels, Doğu Sorunu* [Türkiye], Çeviren: Yurdakul Fincancı, Ankara 1977, Sol Yayınları ve Onur Bilge Kula, *Batı Düşününde Türk ve İslam imgesi*, İstanbul, 2002, Büke Yayıncılık.

KAYBOLAN ANAHTAR NEREDE?

Anahtar, istek duyulan yeri sezer,
onu izle derinliklerde,
sana yolu gösterecektir.

Goethe, *Faust*

İslamcılığın psikanalizi

Elie Wiesel'in o harika cümlesini hatırlamaya ne dersiniz: "Tehlike, unutmakta yatmaktadır. Fakat unutmak sadece ölüleri [unutulanları] etkilemekle kalmaz. Eğer unutma başarılı olursa dünün külleri yarının umutlarının üzerini örtecektir."

Geçmişi unutmak... Bütün aksi yöndeki iddialarına rağmen Cumhuriyet ile İslamcıları birleştiren nokta buydu. Cumhuriyet, kendisini Osmanlı'dan kurtarmayı hedefliyordu, İslamcılar ise İslam tarihinin yükünden. Sonuçta öyle bir noktaya gelindi ki, ne Cumhuriyet Osmanlı'dan kurtulabildi, ne de İslamcılar Cumhuriyet'ten. Ümit Cizre'nin dediği gibi Kemalizm İslamlaştı ama modern İslamcılık da Kemalizmden pek çok unsuru devraldı. Demek, bütün aksi yöndeki iddialarına rağmen her ikisi de ortak bir zeminde buluşuyorlardı.

Ortak zemin, yani unutma zemini. Unutma, hafıza üzerinde icra edilen bir şiddet eylemidir. Unuttuktan sonra gelen hatırlamanın da bir başka şiddete ve yırtılmaya yol açacağı açık değil mi?

Cumhuriyet dönemi İslamcılığı, bu açmaz içinde kimliğini yoklama çabası olarak değerlendirilebilir. Cebinde taşıdığı kimliği çaldır-

mıştır ama bir yerlerden hatırlamaktadır onu. Tabii hatırlarken, Freud'un, "Bilinç, hatıra izinin bulunduğu noktada oluşur" sözünü doğrularcasına "hatıra izi"nin bir zamanlar mevcut bulunduğu noktaya yüklenir. Fakat bir "yara" ile karşılaşır burada. Yara, hafızasını, kimliğinin cebinde olduğu sağlıklı zamanlarına sevkeder. Hatırlamaya çalışır. Fakat unutmanın açtığı yırtılmış yolu, bu defa bilmeden, tersinden yırtar. Yarayı derinleştirir bir bakıma elinde olmadan.

Bu arada net olarak hatırlamasına engel olan "safraları" aşağıya atar. Yaşlılıktaki unutmada olduğu gibi son yaşadığı olayları hemen unutur (yaşlıların biraz önce ne yediklerini unutmaları gibi). Oysa uzak geçmişi ayna gibi hatırlamaktadır (yaşlıların çocukluk günlerini bütün ayrıntılarıyla hatırladıkları gibi). Arınma ve hatırlama eylemi tarih, gelenek, hatırlanmak istenmeyen "kötü" hatıraların unutulmasını gerektirir. Parlak sayfalar hatırlanmalıdır. Asr-ı Saadet gibi, İslamın Altın Çağı olan bilimsel ve fikrî gelişmelerin yaşandığı Abbasiler dönemi gibi, Fatih ve Kanuni çağları gibi... Diğerleri, hafızanın "ilk yangında yakılması gerekenler" adlı bölümüne tıkıştırılır.

Bu, unutulmuş bir geçmişin yaralı hafızasıdır.

Öze dönüş vaktidir

Olanca köksüzlüğüne ve bunun doğurduğu maluliyet ve hatalara rağmen İslamcı söylemin son 40 yılda ürettiği birikimi bir yana atmak da bir başka şiddet içeren unutma eylemi demektir ki, onun da bedeli ağır olacaktır. Tartışılan tezler, çarpışan fikirler, zamanla değişen fikrî çerçeveler, iç ve dış konjonktürün zorlamasıyla şekillenen ve yeniden şekillenen politikalar aslında İslamcılığın pek de sabit ve değişmez bir temeli olmadığını yeterince göstermiş olmalıdır, İslamcılık, bir proje hareketi olmadığı ve sürekli olarak konjonktürün dalgaları üzerinde gezindiği içindir ki, Nuh'un Gemisi olmayı iddia ettiği halde oturacağı ve içindekileri "sahil-i selamet"e taşıyacağı Cudi Dağı'nı bir türlü bulamamıştır. Bu gidişle de bulamayacaktır.

Oysa aradığı Cudi Dağı, aslında kendisini şiddetle koparmaya çalıştığı yakın geçmişten devraldığı, ama kopmak da istediği siyaset ve

düşünce geleneğinde yatmaktadır. Bunun hesaplaşması yapılmadığı ve dönüşüm zincirinin her halkasının hesabı ayrı ayrı verilemediği için halkalar birbirinden kopuk kalmakta, bu da İslamcılığı sürekli bir kimlik arayışı çabası pozisyonunda bırakmaktadır.

Oysa gerçekten hatırlayabilmek için "hatıra izleri"ni doğru yerde aramak gerekmez miydi? Yani, kaybettiğimiz yerde.

Bir Nasreddin Hoca fıkrasının düşündürdükleri

Nasreddin Hoca'nın fıkraları aslında derin bir arka plana sahiptir ve bu yüzden ıskalanmaması gereken kaynaklarımızdandır. Üstelik sadece Türkiye'de değil, İran'dan Özbekistan'a kadar pek çok Avrasya ülkesinde de varolan ortak değerlerimizdendir biridir Nasreddin Hoca.

Fıkra, çoğunuzun malumudur. Adamın biri Hoca'yı yerde bir şey ararken görür. "Hayrola, ne arıyorsun Hoca?" diye sorar. Hoca, "Anahtarımı kaybettim, onu arıyorum" diye cevap verince adam da kendisine yardım etmek için bir süre diz çöküp onunla beraber anahtarı aramaya koyulur. Neden sonra aramaktan bıkan adam, "Hocam, sen bu anahtarı tam olarak nerede düşürmüştün?" diye sormayı akıl eder. Nasreddin Hoca anahtarı evde kaybettiğini söyleyince adam köpürür. "iyi de Hoca" der, "neden evde aramıyorsun onu?" Nasreddin Hoca'nın cevabı hazırdır: "Burası evimden daha aydınlık da ondan."

İlk bakışta kendini ele vermeyen bu fıkranın ünlü bir psikoloji kitabında yer aldığını söylesem inanır mısınız? [1] Gülüp geçtiğimiz bu fıkra, sakın ciddi bir hakikati anlatmaya çalışıyor olmasın bize?

Bu fıkra bence çözümü kaybettiği yerde aramayan bir tipi ince alaya almaktadır. Anahtar, evde kaybedilmiştir. Çözüm ise evin dışında aranmaktadır. Bir başka deyişle, problem, dışarıdan çözümlenmeye çalışılmaktadır. Evi, burada kültürümüz ve tarihimiz olarak okuyabiliriz. Problem, onun tasfiyesi sonucunda ortaya çıkan evsizliğimiz veya Nasreddin Hoca örneğinde gördüğümüz gibi "eve

giremeyişimiz"dir. Anahtar evin içindedir. Ev, suskundur, karanlıktır. Çözüm, evin içindedir ama nedense dışarıdaki sahte aydınlıkta aranmaktadır.

Aslında problemlerimizle bizzat yüzleşmek yerine kaçamak yapıp dışarıdan ithal çözümler üretme çabamıza ağır bir eleştiri yüklenmiştir bu fıkra.

Artık evin içine girme dirayetini göstermeli, çözümü kaybettiğimiz yerde aramalıyız. Kaynaklarımızı, reddedecek bile olsak, bağrımıza basmayı, kucaklamayı bilmeliyiz. Onlarla korkmadan yüzleşmeliyiz. İçeriye kapanmak için değil, anahtar elimizde, güven içinde tekrar dışarıya çıkmak için tabii...

Hiç olmazsa Namık Kemal kadar bu toprakların bereketinin ve gücünün farkında olmalıyız:

> İstikbalimiz emindir: Çünkü gerek efradı ve gerek umumu hikmet ve siyasette muallim-i âlem olan Keldan ve Yunan ve Arap ve Türkün dârûlfûnun-ı marifet ve devlet-serâ-yı medeniyeti bu hâk-i feyyaz olmuştur. Biz de o eâzımm evladı ve binaenaleyh vâris-i istidadıyız.[2]

1872'de kaleme alınan bu parçanın manasını anlamaya çalışarak işe başlayabiliriz mesela...

1. Robert E. Ornstein, *The Psychology of Consciousness*, Penguin Books, 1978.

2. Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve ibret Gazetesi*, İstanbul 1997, Yapı Kredi Yayınlan, s. 49.

TARİHE SIĞMAK

Gömelim gel seni tarihe desem, sığmazsın.

Mehmed Akif

Zaman'ın "Akademi" sayfasında çıkan bir yorumda tarihi anlamanın zorluğu hakkında şunlar söylenmiştir:

> Bu kadar hadiselerin içinde olduğumuz halde olayları yerli yerince değerlendiremiyorsak, tarihteki hadiseler -ki tamamen bizim dışımızda cereyan etmiş, biz ne o işin sebeplerine, ne de müsebbiplerine nigehbân değiliz- onları nasıl doğru değerlendireceğiz ki! [1]

Bu cümleleri okurken aklıma hemen, şu müzmin meselemiz, Batı karşısında geri kalmamızla ilgili "iddia" ve bu iddianın dayandığı en popüler gerekçelerden birisi olan o zavallı "Din adamları matbaaya 'gâvur işi' diye karşı çıkmasaydı bugün Batı karşısında sürünüyor olmazdık!" apolojisi geldi. Yüzyıllar süren bir tarihî süreci, "Batı gelişirken biz uyuduk" sloganına hapsetmek kolaycılığı yüzünden geçmişimizin birçok renkli ve parlak yüzünü paslı tabakaların arkasına gömmeyi nasıl da kolay başarıyoruz?

Evet, kolaycılık. Hayır, hayır, tembellik demek daha doğru.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinin tarihini anlamak, zannettiğimizden de çetin bir işçilik ister. Zira Cevdet Paşa'nın keskin bir dikkatle dile getirdiği gibi, henüz "bedevîlik" döneminin sadelik ve basitliği içindedir bu yüzyıllar. Cevdet Paşa'ya göre

Kanuni zamanında yapılan fetihlerle genişleyen ve zenginleşen Osmanlı ülkesinde işleri artık eskisi gibi yürütmek mümkün olamazdı. Zira "Niçin oldu? Hâl-i bedâvette kalmış olsaydı daha âlâ olmaz mıydı?" demek, tarihin zaruretlerini inkâr anlamına gelir.[2]

Sözün özü, sevgili Paşamız, değişimin sadece 19. yüzyılda değil, bütün Osmanlı tarihi boyunca ihtiyaç hissedildikçe yaşandığını söylüyor, bir. Kanuni'ye kadarki dönemde yaşanan hayatın nisbeten "basit" bir manzara arzettiğini, ondan sonraki dönemin ise giderek karmaşıklaşan bir yapıya büründüğünü söylüyor, iki. Bir başka deyişle, Kanuni'den sonraki dönemi anlamak için öncekine kıyasla çok daha karmaşık ve incelikli yol ve yöntemlere ihtiyacımız olduğunu fısıldıyor bize.

Bu uyarı, Kemal Karpat tarafından biraz daha ileri götürülmüştür. Karpat'a göre Osmanlı tarihini hakkıyla anlamak için her dönemi, o döneme mahsus teorik ve pratik aletlerle incelemek gerekmektedir. Aksi halde yetersiz aletlerle analiz etmekte güçlük çektiğimiz dönemleri "duraklama" veya "gerileme" gibi önceden hazır şablonların eline teslim etmek zorunda kalırız ki, bu aynı zamanda olayların bize küsmesini getirecektir.[3]

Tabii Cevdet Paşa'nın bu uyarıcı tesbitinden habersiz olanlar hâlâ "Osmanlı Devleti keşke Kanuni zamanındaki gibi kalsaydı, hiç değişmeseydi" diye saf saf düşünmeye devam ediyorlar. Tarihin kendi mantığını bizimkine uydurmak için uğraşmanın nafile bir çaba olduğunu ne zaman öğreneceğiz acaba?

Oysa son derece karmaşık bir olaylar ağıdır "gerileme dönemi" dediğimiz bu "muhteşem" tarih. Gerçekten de "büyük" olan bu asırlarda yapılanlar, onun karmaşıklığını göğüsleyecek yetkinlikte kavramlar ve modellerle düşünmediğimiz içindir ki, bize tekdüze, basit ve yenilgiler karşısında bir türlü dikiş tutturamayan beceriksiz çabalar yığını olarak gözüküyor. Peki, bunun sorumlusu tarih midir yoksa biz miyiz? Kimse sorumluluğu üzerine almak istemiyor, istiyoruz ki, bugünümüzün sorumlusu hep "başka" birileri olsun. Faturayı onlara çıkardık mı, rahatlıyoruz.

İşte benim kolaycılık veya düşünme tembelliği dediğim tavır da tam böyle bir şey. Anlayamadığımız bir olay karşısında 'Biz tarihi anlamak için yeterince donanımlı mıyız?' diye soracağımıza, bir takım karikatürler ve skeçler yardımıyla her biri Türkiye Cumhuriyeti'nin ömrüne bedel koca dönemleri musalla taşına yollamaktan çekinmiyoruz. Bir yerde durup da, 'Acaba asıl ölen ben olamaz mıyım? Benim düşünme melekelerim dumura uğramış, tarihi algılayış şeklime sakatlanmış olmasın? Geçmişin susturulmuş ve bastırılmış seslerini ne kadar duyabiliyorum?' tarzındaki sorularla kendimizi sigaya çekmediğimiz içindir ki, son 300 yıllık koca tarihimiz, bize en sıradan, en yüzeysel ve en yaralı hafızasıyla hitap etmek zorunda kalmaktadır.

İlk paragrafta zikrettiğimiz "Akademi" sayfasındaki yoruma dönecek olursak, 'Bırakın geçmişi, biz bugün gözümüzün önünde cereyan eden olayları acaba ne kadar anlayabiliyoruz?' sorusunu daima masamızın üzerinde ve aklımızın cebinde bulundurmamız gerektiği açık hale gelir.

Mesela bir zamanlar her köşe yazarının üzerine kitap hacminde makaleler döktürdüğü "Yeşil'e ne oldu sahi? Ya Susurluk? Aydınlanabildi mi yeterince? Rezaleti ayyuka çıkan hortumlamaların iç yüzünü deşifre edebildi mi dekoderlerimiz? Devlet Bahçeli'ye, Bülent Ecevit'in deyişiyle, koalisyonun siyasî intiharı olan 3 Kasım 2002 seçimlerini yapma ilhamı nerelerden gelmişti dersiniz? Ya "Gülen kasetleri" olayında düğmeye basanların gerçek hesapları neydi?

Bütün bunları hep beraber gördük, okuduk ve yaşadık. Acaba bu olayların gerçek anlamını, içyüzünü çözümleyebildik mi? 'Neden ve neden tam da o zaman?' sorularının açık seçik cevaplarını bulabildik mi? Çeşitli tahmin ve analizler yapılabilir şüphesiz ama hâlâ kapkalın şüphe bulutlarından silkinebilmiş değil bu olaylar.

Peki, bu yanı başımızda olup bitenlerin iç yüzü konusunda bu kadar kararsız ve çaresiz vaziyetteyken, bizden onlarca, yüzlerce ve binlerce yıl önce cereyan etmiş olaylar hakkında nasıl ve hangi cesaretle bu kadar rahat ve keskin hükümler verebiliyoruz? Aynı tereddüdü, aynı "acaba?"yı neden geçmişimizden esirgiyoruz ısrarla?

Çağımızın büyük tarihçisi Fernand Braudel'le birlikte sesimizi yükseltelim o zaman:

"Tarihçi bir yolcu gibi olmalıdır."

Belki günün birinde bugün sığdıramadığımız şeyleri tarihe sığdırmayı başarabiliriz. O da belki...

1. Zaman, 13 Ağustos 2001, Akademi sayfası.

2. Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet, (Tertib-i Cedid),* İstanbul 1302 11885] Matbaa-i Osmaniye, s. 70-71.

3. Bkz. Hazırlayan: Kemal H. Karpat, *Ottoman State and Us Place in World History,* EJ. Brill, 1974, s. 90.

GELECEĞİN GEÇMİŞİ

Her âti, karibdir [Her gelecek, yakındır].

Namık Kemal[1]

Yıllar önce bir yerde mi okumuşum yoksa birisinden mi duymuşum, tam olarak hatırlamıyorum. Şöyle bir anekdot takılmış hafızamın tellerine: 19. yüzyılda Londra'nın katlanarak artan atlı araba trafiği, yetkilileri fena halde düşündürmüş olmalı ki, içlerinden bir babayiğit konu üzerinde bayağı ciddi bir araştırma yaptırmış. Araştırmanın sonucuna göre, trafiğe giren at arabası sayısı bu hızla artmaya devam ederse yakın bir gelecekte, bunca atı besleyecek çayır kalmayacağı için Londra'nın çevresi çoraklaşacak, Londra centilmenleri yeşile hasret kalacakmış! Neyse ki otomobil icat edilmiş de, Londralı soyluların golf oynayacakları yeşil alanlar 20. yüzyılın güneşlerine gülümseme imkânını bulmuş.

Diyeceğim o ki, geleceği planlamak ve kestirmekle yükümlü olanlar, şayet Nostradamus gibi alengirli ifadeleri yedeklerine koşmazlarsa yahut Niyazî-i Mısrî gibi cifr ilminin herkesin anlayamayacağı inceliklerine vakıf değillerse uluorta beyanat verip yazı yazmadan önce bir iyi düşünsünler, ondan sonra konuşsunlar. Zira birazdan göreceğimiz gibi tahminlerinde yanılmak bir yana, yıllar sonra eğlencelik hale düşebilirler.

Benden hatırlatması...

Devlet böyle tahmin yaparsa...

Biliyorsunuz, 1965 yılının Şubat ayında ilk sayısı çıkan ve 70'li yıllarda da çok satılan bir tarih dergisi vardı Türkiye'nin: *Hayat Tarih*

Mecmuası. İmtiyaz Sahipliğini Şevket Rado'nun üstlendiği, Neşriyat Müdürlüğünü ise Yılmaz Öztuna'nın yaptığı bu dergi, gerek baskı ve renk kalitesiyle, gerekse yazılarının heyecanlı atmosferiyle tarih alanındaki boşluğu iyi değerlendirmiş ve 65 bin gibi hiç de küçümsenmeyecek bir tiraja daha ilk sayısında ulaşmayı başarmıştır.

Dergide hep geçmişten bahsedilmez, bazen de gelecekle ilgili tahminlerde bulunulurdu. Mesela Mart 1965 tarihli 2. sayısında Yılmaz Öztuna imzasıyla çıkan "2000 yılında Türkiye" başlıklı bir yazıda 35 yıl sonrası için nüfus tahminleri yapılmaktadır. İş geçmişi yazmaktan geleceği tahmin etmeye dönünce, kendisini doğuştan tarihçi ilan eden[2] yazarın birden amatörleşivermesi ilginçtir.

Başbakanlık İstatistik Enstitüsü o günlerde bir tahmin yayınlamış ve 10 yıl sonrasında, yani 1975 yılında Türkiye'nin nüfusunun 42 milyonu biraz geçeceğini bildirmiştir. Sadece 10 yıl sonrası için "koskoca" bir resmî kurumumuz tarafından yapılan bu tahmin, 1975'de yapılan nüfus sayımında 2 milyoncuk(!) bir hata farkıyla yanlışlanmış bulunmaktadır (kesin sayım sonucu 40.347.719 kişidir). 10 yıl için yüzde 5'lik bir hataya tahmin denilir mi, artık orasına siz karar verin.

Resmi tahminlerinin vaziyeti bu olan bir memleketin tarihçisinin ne büyük perişanlık yaşayacağını iyi kötü tahmin etmişsinizdir. Zaten Öztuna da yazısının sonuna, muhtemelen fakiri işaret ederek, "20-30 yıl sonra bu yazımıza gözü ilişecek olan bir meraklı, yaptığımız tahminlerin gerçeğe uygunluğu hakkındaki hükmünü verecektir" uyarısında bulunmak suretiyle kendisini garantiye almaya çalışıyor ama nafile!

Yılmaz Öztuna'nın çuvalladığı tahminler

Öztuna üstadımıza göre Türkiye nüfusu 1980'de 48 milyonu geçecektir ama kesin sonuçlar 45 milyonu bile bulmamış, 44 milyon 736 binde kalmıştır (fark büyüyor: hata payı 4 milyon kişi). Öztuna'nın 1985 tahmini 55 milyondur ama gerçekleşen sonuçlar 50 milyon 664 bindir (fark, 4,5 milyon kişi). 1990 tahmini 62 milyon 900 bindir,

oysa sonuç, 56 milyon 473 bin çıkmıştır (fark, 6,5 milyon kişiye yükselmiştir). Şimdi sıkı durun, zira sıra 2000 yılı tahminine geldi. Öztuna'ya göre 2000 yılında Türkiye'nin nüfusu 82 milyon 400 bin kişi olacaktır. Muhteşem bir tahmin; zira bu defaki hata oranı tam yüzde 20'ye, yanıldığı insan miktarı ise 15 milyon kişiye yükselmiştir: Kesin sonuçlar 67 milyon 844 bindir. Az kalsın unutuyordum, üstadın 2010 yılı için de bir tahmini var: 107 milyon 700 bin kişi. Artık onu yazmayı da 6 yıl sonraki bir başka "meraklı"ya bırakıyorum. (Ama şu kadarını söyleyeyim; Gerek Avrupa Birliği'nin raporlarında, gerekse DlE'nün tahminlerinde 2050 yılında bile Türkiye'nin nüfusu 100 milyonu bulmayacak (97.8 milyonda duracaktır.)

Bu arada Yılmaz Öztuna'nın üç büyük şehrimiz için yaptığı tahminleri aktarmaktan kendimi alamayacağım. Öztuna'nın müthiş iddiasına göre 2010 yılından sadece birkaç yıl sonra Ankara'nın nüfusu İstanbul'u geçecektir. 'Bekleyelim, görelim' diyenler varsa yanılıyorlar, zira mevcut trendler bunun tam aksini gösteriyor. Nereden biliyorsun? diyorsanız, Öztuna'nın tahminlerinden birisine bakmak yeterli olacaktır derim. Ona göre 1985 yılında Adana'nın nüfusu İzmir'i geçecek ve bu fark 2000 yılında, öyle böyle değil, tam 800 bin kişiye çıkacaktır (İzmir: 1.703 milyon, Adana: 2.511 milyon). 2010 yılı için verdiği rakam ise tek kelimeyle sersemleticidir: Adana 4.464 milyon, İzmir 2.380 milyon! Oysa gerçekleşen rakamlara göre 2000 yılı İzmir il nüfusu 3.387, Adana il nüfusu ise 1.854 milyondur, İzmir'deki hata 2 milyon kişinin üzerinde, Adana'daki ise 700 bin kişiye yakındır!

Yılmaz Öztuna doğuştan bir tarihçi olabilir (buna Ali Birinci gibi benim de itirazım var ancak gelecekle ilgili tahminlerine bakınca şimdilik geri çekiyorum) ama iyi bir fütürolog olmadığı kesin.

Olsa olsa bir fütürist olabilir...

1997'den 2007'yi görememenin Türkçesi

Prof. Orhan Güvenen, eski Devlet İstatistik Enstitüsü ve DPT Başkanı. Yurt dışındaki bilimsel çevrelerde bizden daha iyi tanındığı söylenir. Daima ciddi bir bilim adamı izlenimi bırakmıştır üzerimde. Ge-

lin görün ki, bundan 7 yıl önce bugün için yaptığı tahminlerin hiçbiri tutmamış durumda. Demek ki kabahat yalnız tarihçilerde değil, biraz da gelecekte!

Capital dergisinin Aralık 1997 sayısında o zamanlar DPT Başkanı olan Güvenenle bir söyleşi yayınlanmış ve bu söyleşi kapağa taşınmıştı, "işte Türkiye'nin 2007 Planı" başlığıyla verilen röportajda Güvenen'in ilginç ve cesur tahminleri yer alıyordu.

Mesela 1998 yılı için yaptığı "GSMH'de fert başına düşen gelir rakamı 3 bin doları geçecektir" tahmini, sadece o yıl için tutmuştur ama arkası bir türlü gelmemiştir. Hemen bir yıl sonra, 1999'da bu rakam 2.836 dolara inmiş, 2000 yılında 2.986'ya çıkmış ama hemen arkasından 2001'de 2.103 dolarla tam anlamıyla dibe vurmuştur. Bu rakamın bizi tam 12 yıl önceye, 1989'a gerilettiği ise bir başka gerçek.

Oysa eski DPT Başkanı, Türkiye'nin 2007'de dünyadaki en etkin ilk 15 ülke içerisine, 2017'de ise ilk 9 ülke içerisine gireceği iddiasındaydı. Gerçi 2007'ye şurada 3 yıl kaldı kalmasına ama 1997'nin o iyimser gözlüklerinin yerinde yeller estiğini görmemek için kör olmak lazım, deyim yerindeyse.

Bakalım yeni DPT Başkanı dostum Prof. Ömer Demir bugünden bakınca hangi tahminlerde bulunacak? Ve tahminlerde bulunurken nelere dikkat edecek? Göreceğiz hep birlikte.

Kelebekler yuva yaptı mı saçlarınıza?

Sadece "bizimkiler"in gelecekle ilgili yanılgılar mezarlığına yollarını düşürdüklerini düşünmenizi istemem. Bunun için dışarıdan da birkaç örnek vermek istiyorum (hepsinde yıl 1967'dir).

Mesela *Time* dergisinin o tutmasıyla ünlü tahminlerinden biriyle başlayalım. Derginin bir sayısında ABD Atom Enerjisi Komisyonu Başkanı'nın bir konuşmasına yer verilmiş. Buna göre 2000 yılında evlerde alınlarında iri bir gözü, birçok çok eli, iki yanlarında uzun bacakları olan kutu şeklinde bir robot emrimize amade bulunacakmış.

Ya şu Dr. Isaac Asimov'un müthiş "öngörüsü"ne ne demeli? *New York Post*'daki bir röportajında üstad döktürmüş anlayacağınız. 2000 yılına gelindiğinde güneş sisteminde sır olan hiçbir şey kalmayacak ve yer altında yaşamaya başlayacakmışız!

Bir de kadınlara verilen müjde var. O da *The New York Times*'dan: "2000 yılına geldiğinde sıktığınız parmünler sayesinde saçlarınızda kelebekler yuva kurmak için çırpacaklar kanatlarını vs..."

Hadi bir de uluslararası politikadan örnek zikredeyim: Rand Corporation'ın analizcisi olan Hernan Kahn, güya geleceğin dünyasındaki yeni devleri sayar: Japonya dünya siyasetinde Çin'den daha güçlü bir aktör olacak ve Brezilya ile Meksika 2000 yılının "büyük güçleri" haline geleceklerdir. Rand Corporation'ı fazla ciddiye alanlara duyurulur!

Kruşçev bilmiyorsa Brzezinski nereden bilsin ki?''

Amerika'da çıkan *Daedalus* nam bir degi vardır. Bayağı da ciddi bir dergidir. 1967 yazında çıkardıkları özel sayıda dünyaca ünlü birçok uzman "2000 yılında nasıl bir dünya?" sorusuna cevap aramışlar. Tartışmalar sırasında ünlü sosyolog Daniel Bell, çıkmayan tahminlerden bahsederken bir tv programında sorulan, "Bunca uzmanlığınıza rağmen nasıl oldu da Kruşçev'in düşeceğini öngöremediniz.' sorusuna *Satranç Tahtası* yazarı Brzezinski'nin "Kendisi bilmiyorsa ben nerden bileceğim?" mealinde bir cevap verdiğini nakleder ve "Bazı tahminler mükemmel istihbaratın eseridir ve içimizden pek azı bu istihbarata ulaşabiliyor" diyerek KGB iğnelerini batırmayı ihmal etmez Brzezinski'ye.

1. Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve ibret Gazetesi,* İstanbul, 1997, Yapı Kredi Yayınları, s.

2. Yılmaz Öztuna'nın tarihçiliği hakkındaki şüphe ve eleştiriler için bkz. Ali Birinci, *Müverrih-i Mâderzâdın Fülannâmesi,* İstanbul 1994, Emek Matbaacılık, s. 61

KARL MARX, IBN HALDUN'U OKURSA...

Tarihi çarpıtmak, bir
ulus olmanın aslî bir öğesidir.

Ernest Renan

Eric Hobsbawm'ı Türk okuru yakından tanıyor diyebilir miyiz? Dilimize çevrilen kitaplarına bakarsak evet. En çok da *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* (1993) adlı milliyetçiliği tartışmaya açtığı kitabından tanınıyor. Hobsbawm'ın *Sosyal İsyancılar* (1995), *Aşırılıklar Çağı* (1996), *Devrim Çağı* (1998), *Sanayi ve İmparatorluk* (1998), *Sermaye Çağı* (1998) ve *İmparatorluk Çağı* (1999) adlı diğer kitapları ise 1990'lı yıllar boyunca çeşitli çevirmenler eliyle dilimize kazandırıldı ve sınırlı bir kitle tarafından da olsa ilgi gördü. Sonunda bu şöhretli tarihçinin tarih ve tarihçilik hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini derli toplu olarak okuma imkânımız doğdu *Tarih Üzerine (On History)* adlı kitabıyla.

Kitapta Hobsbawm kendi görevini, tarihi bir 'gözbağcılık' olarak kullanan tarihçilerin tersine, ait olduğu Marksist geleneğin tabiatına uygun şekilde, gözbağlarını açmak veya hiç değilse aralamak şeklinde ortaya koymaktadır:

> Bir esin kaynağı ve ideoloji olarak tarih, kendi bağrında kendi kendini haklı çıkaran bir mite dönüşme eğilimi taşımaktadır. Modern ulusların ve milliyetçiliklerin tarihinin gösterdiği gibi, bundan daha tehlikeli bir göz bağı olamaz. Bu *göz bağlarını kaldırmaya çalışmak, onları en azından birazcık ya da zaman zaman aralamak tarihçilerin işidir.*[1]

Tarihçiliğin görevini, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da gelişen "Yeni Tarih" akımının genel karakterine uygun olarak ideolojilerin gözünü bağladığı 'tarihi özgürleştirmek' şeklinde tarif eden Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*'de topladığı makaleleriyle uzun meslek hayatının gölgede kalmış birçok yönünü deşifre ediyor, dahası, meslekten bir tarihçi olarak renkli ve zengin birikiminin bilinmeyen veya az bilinen yüzlerini aralıyor ve en önemlisi de, kitaplarının şurasına burasına dağılmış durumda olan tarih felsefesinin ana hatlarını çıkartıyor. Diğer tarihçilerle hesaplaşmayı da ihmal etmediğini söylemek bile gereksiz.

İlginç olan nokta şudur: Hobsbawm, E. P. Thompson'la beraber çağdaş İngiliz Marksist tarihçiliğinin en önemli temsilcilerinden sayılmasına rağmen, her ikisi de, tarih anlayışlarında giderek "vulgar Marksizm" dedikleri kaba maddeci anlayıştan uzaklaşmışlardır. Onlar Marx'ı, içinden çıktığı tarihî bağlama yerleştirmek suretiyle tarihselleştirmiş ve 19. yüzyılda "olgu" olarak kabul edilen bazı kavramların, aslında dönemin ideolojisine endeksli birer "değer" olduklarını iddia etmişler, böylece Ortodoks Marksizmin temsilcilerinin aforozlarından nasiplenmeyi göze almışlardır. Hatta Thompson, Marx'ın bütün teorisini üzerine bina ettiği "sınıfın bir "şey" değil, bir "ilişki" olduğunu söyleyerek kaba Marksistlerin düştükleri hataların birçoğunun asıl sebebine işaret etmişti.[2]

Hobsbawm da diğer sosyal bilimleri tarihin imdadına çağıranlardan biridir. Hemen bütün revizyonistler gibi, Manc'ın tarihle ilgili "metinleri"ni değil, "yöntem"ini esas aldığını söyleyen3 Hobsbawm, elimizdeki kitabında şaşmaz bir İbn Halduncu olarak karşımıza çıkmakta ve bizi şaşırtmaktadır. Tarihi 'Umran'daki tüm köklü değişim ve dönüşümlerin yazılı kaydı' şeklinde tanımlayan 14. yüzyılın bu büyük İslam düşünürünün tarih tanımı, yazarımıza göre, "tarih alanında şimdiye kadar ortaya çıkmış olan en iyi kılavuz "dur! (Yüzünü sadece Batı'ya çevirmiş aydınlarımızın kulakları çınlasın!) Devamında da, "Ben tavrımı, bundan 600 yıl önce -1375 ile 1381 yılları arasında- Mukaddime adlı ünlü eserini kaleme alan o büyük ve görmezlikten gelinmiş tarih filozofu İbn Haldun'dan yana koyuyorum" diyor

Hobsbawm. Bir Marksist için fazla ileri gitmiyor mu dersiniz? Hiç de değil! İsterseniz kendisini dinlemeye devam edelim biraz daha.

Tarihin gerek toplumda, gerekse politikada kullanılma -ve kötüye kullanılma- biçimleri ile ve dünyanın anlaşılması ve yeniden şekillendirilmesiyle ilgilendiğini söyleyen tarihçimiz, böylece dünya görüşü ile mesleğini tutarlı bir şekilde birbirine bağlamaktadır. Marx olmasaydı içinde tarihe karşı özel bir ilgi doğmayacağını belirten Hobsbawm, mesleğini de ona borçlu olduğunu itiraf eder. Fakat Marx'a olan borcunu böylesine vurgulayan Hobsbawm, Marx'ın tarih konusundaki yaklaşımının büyük bir kısmını çöpe atmaya da hazırdır. Kendisine ödeyemeyeceği kadar çok şey borçlu olduğu entelektüel ustasına "eleştirel bir saygı" duymaktadır çünkü. Körü körüne bir bağlanma veya red tavrı ona göre değildir kesinlikle. Bu yüzden "başka" ustalara olan saygı ve borcunu belirtmekten kaçınmaz. Bu ustalardan birisi de İbn Haldun'dur.

Hobsbawm Marx'ın günümüzde dar kalan tarih anlayışını İbn Haldun'un engin Ümran denizine bırakmıştır. Sık sık (mesela s. xi ve 140) Marx ve İbn Haldun'un modellerini kıyaslar ve her ikisinin de "zamanın çok ötesine geçtiği"ni vurgular. Kısacası, tarihçimiz Marx'a İbn Haldun'u okutmuştur.

Ne ki, kitapta yer alan bütün yazılar aynı derecede ilgisini çekmeyebilir Türkiyeli okurun. Bazı yazılarla aranıza, tarihçimizin Avrupa'nın spesifik tarihin ziyadesiyle odaklanmış olması hasebiyle bir miktar soğukluk girse de, kitapta usta bir tarihçinin satır aralarından, başka bir yerde rastlayamayacağınız zengin ipuçları hiç ummadığınız bir anda dökülebilir önünüze. Mesela altını ısrarla çizdiğim bir parantez içinde (s. 7), 1929'ların dünyasında yaşanan büyük ekonomik krizi yalnızca Almanya'nın atlatmakta başarılı olduğunu nedense 'unuttuğumuzu' vurguluyor Hobsbawm. Başka bir yerde ise (s. 14) Batı'da Yahudi soykırımıyla (*Holocaust*) ilgili olarak yapılan bilimsel tarih çalışmalarından en önemlilerinin İbraniceye ya çevrilmemiş olduğunu ya da çevrilmişse bile "editoryal eklemelerde"ki inkârlarla [redlerle] birlikte aktarıldığını derin bir hayret duygusuyla öğreniyoruz.

Hobsbawm, bildiğimiz anlamda arşivkolik bir tarihçi değil. Belgelerin değerini inkâr etmiyor şüphesiz. Ancak tarihin doğru anlaşılmasının şartları üzerinde düşünmek, bir tarih felsefesine dayanmak, herşeyden önce de bir tarih 'heyecanı' duymak gerektiğini düşünen bir tarihçi o. Belgeleri peşpeşe sıralamak, tarihin soğuk yüzünü iyice asmasına yol açar Hobsbawm'a göre. Önemli olan, tarihin içine yuvalanmış mitlerin maskesini indirmek için kolları sıvamak ve tarihteki olayları anlayabilmek için pek çok disiplinin katkılarını (iktisat, sosyoloji, felsefe vb.) devreye sokmak, Hodgson'ın deyişiyle "tarihi seferber etmek", bu heyecanı ruhunun derinliklerinde duymaktır.

Bana sık sık tarih üzerine neler okuyacaklarını soran okurlarıma, 'Bundan sonra zorlanacak da olsanız Eric Hobsbawm'ı da okuma listenize mutlaka ekleyin' diyeceğim.

1. Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Çeviren: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 56.

2. Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, gözden geçirilmiş baskı., Wesleyen University Press, 1984, s. 165.

3. Mesela, Türkiye'de Marx'ın Asya Tipi Üretim Tarzı tipolojisini son derece zayıf bir teorik çerçeveden ve neredeyse 'hiç' Osmanlı tarihi okumadan ortaya koymaya girişen Oya Sencer, *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi* (2. baskı, İstanbul 1969, Habora Yayınevi) adlı kitabının Girişinde "Tarihsel maddecilik bir şema değil bir metoddur" (s. 13) derken aynı revizyonist çizgiyi savunuyordu. Ne var ki, teorik zayıflığının ötesinde Sancar'ın altı üstü 104 sayfalık kitabı, Bibliyografya'da gösterdiği kitapların pek çoğu ile ilgisiz bir metin manzarası arzetmektedir. Mesela Bibliyografya'da Lale Devri hakkında en az 2 kitap ismi zikretmesine rağmen ne gariptir ki, metin içinde tek bir kelimeyle olsun Lale Devri lafı geçmemektedir!

KEMAL TAHİR'DEN EDWARD SAİD'E DOĞU-BATI ALDATMACASI

> Doğu ile Batı arasındaki haricî bir düalizm
> olarak yanlış temsil edilen Oryantalizm, [gerçekte]
> Batı'nın kendi iç alt üst oluşunu (dislocation) temsil eder.
>
> Robert Young, *White Mythologies*[1]

Kemal Tahir, mevcut tarihlerin anlattıklarından tatmin olmuyor, hakikatin başka yerlerde gizlenmiş olduğunu düşünerek onu sürekli arıyordu. Bir sanatçı sezgisiyle arıyordu ama has bir tarihçi veya hasbî bir kültür adamı gibi değil. Bu yüzden de tarihin seslerini duymaya değil, onları temsil etmeye, onlar adına konuşmaya can atıyordu. Bir başka yazımda Kemal Tahir'in "iyi niyetli Oryantalizmi" dediğim şey de bu 'temsil' gayretinden neşet ediyordu aslında.

Belki de şaşırdınız: Kemal Tahir ve Oryantalizm, öyle mi? Bunlar kadar birbirine zıt düşen ve uzak iki şey tasavvur olunabilir mi? Batı karşısında onun kadar susta duran ve "Batılı"ya "insan eti yiyen kravatlı yamyam" diyen birisi nasıl olur da, Edward Said'in deyişiyle, Batı'nın Doğu hakkında ürettiği "bilgi" ve "fantezi" stratejisi olan Oryantalizm ile suçlanabilir?

Homi Bhabha'nın kulaklarını çınlatalım mı biraz? Sömürgecilik-sonrası (*post-colonialism*) tartışmalarında öne çıkan isimlerden biri olan Bhabha, Oryantalizmi hem bir kültür, hem de bir siyasî manipülasyon aracı olarak gören Said'in Doğu-Batı ayrımına ilginç eleş-

tiriler yöneltir. Said, Oryantalizm aracılığıyla Batı'nın Doğu'yu kurduğunu ve temsil ettiğini söylemiştir. Bir "temsiliyet" (*representation*) ilişkisi vardır aralarında. Aynı zamanda da Batı'nın bu temsil ilişkisi aracılığıyla Doğu'yu oluşturduğunu ve sömürdüğünü iddia etmiştir Said. Böylece aralarında bir de "hegemonik" ilişki varsayar: Batı, Oryantalizm aracılığıyla Doğu'yu yalnız *bilgiyle* değil, güçle de yeniden kurmuştur.

Bhabha'nın Edward Said eleştirisi

Bhabha'nın itirazı ise tam bu noktada belirir. Said'in bu yaklaşımından örtülü bir "Batı" hayranlığı tütmektedir ona göre. Doğu'yu kuran, manipüle eden, çarpıtan, böylece sömürüsünü meşru bir çerçeveye sokan Batı, tam da onun hegemonyasını deşifre etmeye niyetlenen Said'in metni üzerinde hegemonyasını kurmuş durumdadır. Said, başta karşı çıktığı halde esasen "Doğu" ve "Batı" diye iki bağımsız ve sabit öz olduğunu farz etmekte ve bunlardan Batı kutbunun Doğu kutbunu manipüle edip biçimlendirdiğini iddia etmektedir. Oysa böylesine iki bağımsız "öz"ün var olduğunu nereden biliyoruz ki? Cevap: Oryantalizmin de içinde olduğu Batı tarihselciliği (*historicism*) sayesinde (mesela Hegel[2]). Öyleyse Batı'nın Doğu'yu belirlediği, kurduğu, biçimlendirdiği ve çarpıttığı iddiaları, sanki Oryantalizmden önce saf birer Batı ve Doğu bulunduğunu varsaymaktadır ki, Said'in en büyük yanılgılarından birisi budur. Bu ilişki, hegemon ile kölesi arasındaki problemsiz, yekpare ve tekdüze bir ilişki biçiminde okunamaz; okunduğunda ise Oryantalizmin açtığı onulmaz yarığa düşülmüş olur.

Bhabha sorularına ısrarla devam eder: Oryantalizmde bir 'kök niyet' aramak (mesela Doğu imajını tahrif niyeti) ne kadar doğrudur? Eğer Avrupa'nın Doğu'ya yönelik niyeti "emperyal istimlak" olarak konulursa, Oryantalizmi eleştirenler de eşit derecede monolitik (yekpare) bir söyleme bürünmüş sayılmazlar mı? Ve bu söylem, bir yerde, Oryantalizmin kurmak istediği monolitik söylemin devamı olmaz mı? Böyleyse eğer, Said bize bu çıkmazdan kurtulmak için hiçbir yol öneremez demektir.

Said'de daima sömürgelerin sömürgeci eliyle istimlak edildiği iddiası vardır ki, bu, tarihî, teorik ve aynı zamanda indirgeyici bir basitleştirmedir. Oryantalizm, Doğu ve Batı arasında zahirî bir düalizmi icad ediyor ve Doğu'nun anlamını alt üst ediyor veya yerinden oynatıyorsa (*dislocation*), bu aynı zamanda Batı'nın da anlamının yerinden oynatılmış olmasını gerektirir. Eğer bu ilişkiyi tek taraflı ele alır da, bu sürecin olmuş bitmiş ve tek yönlü olduğunu, sömürgeci gücün sömürülenleri sabit bir gerçeklik olarak imal ettiğini söylemekten vazgeçmezsek, Batı'nın sarsılmaz bir öz olarak yoluna devam ettiğini ve Doğu'nun kurtuluş ve direniş imkânlarının tamamen tükendiğini çaresizlik içinde kabul etmiş oluruz ki, bu da Oryantalist söylemin bizi içerisine sıkıştırmaya çalıştığı ikilemin boynuzlarına yakalanmak demektir.

Oryantalizmin "Hümanist" tuzağı

Bir başka eleştirmen James Clifford ise Said'deki hümanizm vurgusuna dikkat çeker ve Said'in, Doğu'nun Batılılarca temsiline karşı çıkarken savunduğu "insan" fikrinin bizzat Batılı Hümanist geleneğin eseri olduğunu ısrarla görmezden geldiğini söyler. Said, Oryantalizmi eleştirirken çare olarak Hümanizmi gösterir ve aslında tam da Oryantalist aklın yeşermesini sağlayan Kültürel Hümanizmin tuzağına düşer. Oryantalizme karşı Hümanizm! Peki, Oryantalizmin yakıtı değil miydi Hümanizm? Oryantalist söylem, bu Hümanizmin ürünü olan "Beyaz Adam"ın imalatı değil midir?[3] Böylece Robert Young'ın Beyaz Mitolojiler'de[4] haklı olarak dile getirdiği gibi, Said'in Oryantalizm analizi, Oryantalist bir çalışmaya dönüşür!

Kemal Tahir'e dönersek, Batı ve Doğu'yu, kesinliği Oryantalizmden menkul birer "olgu" ve bağımsız "öz" olarak ele alıp bütün yorumlarını bu ikilik üzerine bina ederek, aslında tam da karşı çıktığı Batı'nın kurduğu kapana düşmüş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Oryantalizmin hegemonyası, yalnız Doğu'nun Batı'ya göre kurgulanmasını değil, Batı'nın da Doğulu'nun zihninde çarpıtılarak kurgulanmasını getirmiştir. Bu kurgu, tam da Said'in kendisini taraftarı olarak gördüğü seküler (laik) bir kültürün içine oturmaktadır.[5]

Oysa Bhabha'nın dikkatimizi yoğunlaştırmamızı istediği o ince noktayı kavrayabilir, Doğu ve Batı'nın sabit özler ve bağımsız gerçeklikler gibi algılanmasının ötesine geçerek kafamızdaki Doğu'yu da, Batı'yı da kurmaya çalışanın Oryantalist söylemin kendisi ve tek-yanlı değil, çift-yanlı stratejisinin eseri olduğunu fark edebilirsek, dahası, Oryantalizmin nasırlaştırmaya çalıştığı tarafımızın, tam da elbirliği ile kazımaya çalıştığımız "Kutsal boyut" olduğunu idrak edebilirsek, Said'in de, Kemal Tahir'in de, bizi çaresizlikle içine davet ettikleri seküler kültür yorumlarının çıkmazlarını keşfedebilir ve gerek kendi kültür ve tarihimize, gerekse "Batı" kültür ve tarihine tutarlı bir duruş noktasından bakma imkânını yeniden elde edebiliriz.

Böylece bu henüz bitmemiş ve imalat halindeki kültürlerin oluşumuna, tıpkı Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Avrupa (Batı) kimliğinin oluşumuna 'müdahale' edişleri gibi, direnebilir ve gerektiğinde onun içindeki çelişki ve muğlaklıkları yakalamak suretiyle karşı oyunlar geliştirebiliriz. Tabii oluşum sürecinin önünü teorik olarak kapatmamak şartıyla.

Bunun için de iflah olmaz Batıcılardan Melih Cevdet Anday'ın Fethi Naci'ye söylediği gibi, "Batı toplumu gelişmeye yatkındır, Doğu toplumu durağandır (*duruk*)[6] " türünden yutturmacalara karnımız tok olmalıdır. Tabii omuzlarımız üzerinde bir baş taşıdığımızın farkındaysak...

1. Robert Young, *White Mythoiogies: Writing History and the West, Routledge*, 1996, s. 132.

2. Hegel'in "Oryantalist" veçhesi, birçok eserine yansımış bulunmaktadır. Onun bu yönünü vurgulayan yorumlardan birisi, Tarih Felsefesi adlı kitabında bulunmaktadır. Bu kitaptan bir parça, şu derlemede bulunabilir: Editör: A. L. Macfie, Orientalism: *A Reader, Edinburgh University* Press, 2000, s. 13-15.

3. Sömürgecilik ve Hümanizm arasındaki ilişkiyi en çarpıcı kelimelerle vurgulayan "Batılı" filozoflardan birisinin Jean-Paul Sartre olduğunu hatırlatmama gerek var mı? Özellikle de Frantz Fanon'un Yeryüzünün Lanetlileri'ne yazdığı o unutulmaz önsözde Hümanizmin 'cılkını çıkarış' seansını: "Yapabilirsek kendimize şöyle bir bakalım ve bize ne olduğunu bir görelim. Önce o beklemediğimiz manzarayı, hümanizmimizin striptizini [mütercim şöyle çevirmiş: "insanlığımızın çıplak halini"]

görelim. Görüyorsunuz, [çırıl]çıplak ve gözü de okşamıyor. Neydi ki zaten? Yalanlardan kurulu bir ideoloji. Talanı haklı göstermek için başvurulmuş mükemmel bir araç. Yağlı ballı kelimeleri, o hayranlık uyandırıcı hassasiyeti, saldırılarımızı hoş gösterici mazeretlerden başka bir şey değildi." "Önsöz" (Çeviren: Selahattin Ayaz), Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, Çeviren: Bayram Doktor, İstanbul, 1985, Bir Yayıncılık, s. 36; aynı parçanın lngilizcesi için bkz. Young, age, s. 121.

4. Young, age, s. 132.

5. Said'in bir yandan tarih olarak hümanizmi reddederken, öbür yandan ideallik olarak hümanizmi imdada çağırmasmdaki çelişkiye Aijaz Ahmad daha önce dikkat çekmişti. Bkz. Aijaz Ahmad, *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat: Jameson, Salman Rüşdi, Edward Said Eleştirisi,* Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul, 1995, Alan Yayıncılık, s. 187.

6. "Doğu toplumları, genel olarak duruk toplumlar diyebiliriz. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu. Batı; Kölelik, Derebeylik, kapitalizm dönemlerini yaşar ve sosyalizm için mücadele ederken Osmanlı İmparatorluğu aynı toplum yapısını sürdürmüştür." (1962) Fethi Naci, "*İmroz'da Melih Cevdet'le*", Cumhuriyet Kitap, 19 Aralık 2002, s. 17.

OSMANLI !

II

SON ÜMİT

Quid salvum est si Roma perit?
(Roma yıkılırsa güvenli bir şey kalır mı?)

St. Jerome, M. S. 410

(Roma'nın Barbarlar tarafından düşürüldüğünü
öğrenince bir dostuna yazdığı mektuptan)

"OSMANLI", İNSANLIĞIN SON VE BİTMEYEN ÜMİDİDİR

Osmanlılar güneş gibi şarktan geldi, ün saldı
Layık değil sönmek ona, Tanrı'sından nur aldı.

Mustafa Haluk, "Güneşe",
Türk Yurdu, 6 Mayıs 1915, s. 111.

Son zamanlarda sık sık muhatap olduğum sorulardan birisi, *Osmanlı: İnsanlığın Son Adası* adlı kitabımda Osmanlı'yı neden "insanlığın son adası" olarak ilan ettiğimle ilgili oluyor. Aslını söylemek gerekirse, "Osmanlı adası" garip bir ada. Ve nevzuhur, sömürgeci muhayyilenin mahsulü olan adalarla herhangi bir alakası bulunmuyor. Yani "Robinsonad'lardaki vahşî adalardan değil.

Muhtemelen 19. yüzyılda bilince çıkan ama daha kuruluş yıllarında da, zamanımıza volümünü artırarak gelen ve bugün bazı mırıltılarını işittiğimiz bir ada bu.

Biliyorsunuz "ada"nın nerede bittiği ve "kıta"nın nerede başladığı tam olarak belirlenebilmiş değildir henüz. Coğrafya uleması da, harita bilginleri de laf bu konuya geldiğinde dut yemiş bülbüle dönüyorlar. 2 milyon kilometre kareyi aşan toprağıyla Grönland bir adadır ama 8 milyon kilometrekare toprağa sahip olan Avustralya bir kıtadır! 13 milyon kilometrekarelik toprağa sahip olan Antarktika ise bir sözde kıtadır! Demek ki, fizikî coğrafya bile üzerinde oturanların değerine göre şekillenen plastik bir oyuncaktan ibaret. Avrupa bir "kıta" ise - ki gerçekte bir yarımadadır- yine bir yarımada olan, üstelik de nüfusu Avrupa'nınkinden 4 misli fazla olan Hindistan neden bir "kıta" değil-

dir? [1] O zaman coğrafi tanımlara fazla bel bağlamak faydadan çok zarar getirecektir bize.

Osmanlı'ya "ada" derken, aslında bu adanın minnacık bir ada olduğunu söylüyor değilim; yine aslında bu adanın fizikî büyüklüğü veya cirmini göz önünde bulunduruyor da değilim. Ada, bana göre, müsait bir vasat bulunca büyür, sular yükselince küçülür, daha doğrusu küçülür gibi gözükür. Ama suların çekileceği bir vaktin de her zaman eli kulağındadır. Bazen suların içine bile gömülebilir ama Atlantis gibi, asla "yok" olmaz. Ben böyle ezelî ve ebedî bir ada fikrini düşünüyordum "İnsanlığın son adası" derken.

Bu adanın kökleri, insanlığın başlangıcına değiyor. İnsanlığın başlangıcına, yani İslamın başlangıcına. Necat adası... Nuh'un gemisi... İnsanlığın o en daraldığı zamanlarda ortak gövdesinden fışkırıveren "alevden bir at". İnsanların en sıkıştıkları bir zamanda varlığından, sırf var oluşundan bile içlerine emniyet yağmurları yağdıran barış diyarı.

Böyle baktım meseleye ve "Osmanlı" dediğimiz fenomeni, gözümüzdeki bir çapak olmaktan çıkartarak aslı ve faslıyla ortaya koymaya çalıştım. "Osmanlı"nın sadece Osmanlı demek olmadığını, onun insanlığın yeryüzündeki varoluş serüvenlerinin en hayatî uğraklarından birisi olduğunu tespit ettim. Daha da önemlisi, bu misyonu, o 'en uzun yüzyıl'da, sömürgecilik asrında, dünyayı kasıp kavuran o meşum 19. yüzyıl boyunca yitirmeyen, hatta tam da bu dönemde onu daha bir bilinçle sahiplenen soylu bir tavrın sahibi olduğunu anlattım Osmanlı'nın. Bunlar beni, egemen veya egemen olmak için uğraş veren birçok "Osmanlı" anlatısından uzağa düşürdü ister istemez.

Kopuş, evet. Resmi tarihin "geri", "dejenere" ve "beceriksiz" Osmanlı imajından da, milliyetçi tarihin Kanuni sonrasını çöplüğe layık gören "tasfiyeci" veya hijyenik tavrından da, İslamcı söylemin iman eksenli Osmanlı eleştirisi geleneğinden (en basit haliyle, 'Osmanlı Devleti imanı zayıfladığı için çökmüştür' tezinden) de, Osmanlı'nın Batı'yı yeterince takip etmediği veya feodal olduğu veya olamadığından gerilediği iddiasını ballandıra ballandıra senelerdir anlatagelen sol söylemden de ayrılıyorum. Hatta Doğan Avcıoğlu'nun emperya-

lizmin Türkiye'yi avucuna alışının başlangıç tarihi olarak 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Antlaşması'nı göstermesini de, en başta ekonomi mantığı açısından hatalı buluyorum.[2] (Avcıoğlu'nun anti-emperyalist ve Baasçı Osmanlı tarihi yorumu, İslamcı-Türkçü kesimlerde sanıldığından da yaygın bir kabul görmüş durumdadır. Neyse, bu da bir bahs-i diğer.)

Ne ki, Türkiye'de herkesin şikâyet ettiği gerçek tarih/resmi tarih ikileminden kurtulmak isteyen, lakin neyle ve nasıl kurtulacağını bilemeyen pırıl pırıl genç ruhlar ve beyinlerin kökü kurumuş değil herşeye rağmen. Ben hamasete ve "şanlı tarih hastalığı"na düşmeden de Osmanlı'nın büyüklüğünün anlatılabileceğini göstermek istedim; Cemil Meriç'in dediği gibi bir nevi antibiyotik veya panzehir hazırlamak için çaba sarfettim. En önemlisi de, savaşları kazandığı vakit Osmanlı'yı alkışlayan, buna mukabil, kaybettiği vakitlerde onu Amerikan işkencelerini aratmayacak tekniklerle utanç kuyularına gömen sözde Osmanlıcı söylemlerin ikiyüzlülüğünü deşifre ettim. Mümtaz Turhan'ın da, Necip Fazıl'ın da, Yalçın Kûçük'ün de, Yılmaz Öztuna'nın da, Çetin Altan'ın da Yeniçeri Ocağı karşısında nasıl tam siper olduklarını ve dostça birbirleriyle paslaştıklarını ortaya çıkardım. Sonuç, "aydınımızın Osmanlı ile imtihanı" oldu.

Emperyalizme direnen bu Osmanlı adası sayesinde yalnız Müslümanların değil, insanların, insanlığın izzet-i nefsi, şerefi, namusu -en azından büyük ölçüde- 20. yüzyılın başlarına kadar "pâymal" edilemedi. Bunun ne demek olduğunu Filistin ve Irak'a, Bosna ve Kosova'ya, hatta Kıbrıs'a bakınca daha net görebiliyoruz. Hatta Dimitri Kitsikis'e bakılırsa Yunanlılar da millî kimliklerini, Osmanlı sayesinde korumuştu.[3] İnsanlar Osmanlı şemsiyesi sayesinde, en zor dönemlerinde aç kaldılar belki ama başları dik gezebildiler kendi topraklarında. Ve sadece gezmekle kalmadılar, Pekin'den Paris'e, Bingazi'den Londra'ya kadar engin bir coğrafyada yeryüzünün birinci sınıf bir devletinin tebası olarak yaşayabildiler, temsil ettiler ve edildiler.

'Peki, bu ada nereye gitti?' diye bir soru gelebilir aklınıza. Bir ada kâh büyür, kâh küçülür, kâh sulara gömülür, kâh başını gösterir. Bu

ada, insanlığın son ümidi, bitmeyen, bitmeyecek olan ümididir. Dün Osmanlı kılığında karşımıza çıkmıştır, yarın bir başka kılıkla karşımıza çıkmayacağını kimse söyleyemez.

Osmanlı adası bugün dönüşüm sancıları içerisinde. Toprakları ve imajı küçülse de, ideal olarak hep yanı başımızda gezip durmakta tıpkı bir gölge gibi. Bosna'da, Filistin'de, Irak'ta hep onunla dertleşmedik mi? Hatırlayın, Hürriyet gazetesi bile Binbaşı Cengiz Toytunç'un Filistin'de şehit düştüğü haberini, "Yüz yıl sonra ilk hava şehidimiz" diye manşetten vermemiş miydi?

1. Martin W Lewis ve Karen E. Wigen, *The Mytk of Continents: A Critique of Metageography*, Califomia University Press, 1997.

2. Bkz. "İdam fermanı mı, liberal ekonomiye geçiş mi?" başlıklı yazım (Zaman, 21 Aralık 2003).

3. Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan imparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, Çeviren: Volkan Aytar, İstanbul 1996, iletişim Yayınları, s. 29.

BİR DÜNYA GÜCÜ OLARAK OSMANLILAR

Şu kesin ki, Osmanlılar
Habsburg devletinin teşekkülünde
ve sonraki evriminde, [hatta]
mahiyetinin tanımlanmasında
belirleyici bir rol oynamışlardır.

Donald Quataert[1]

Ordumuz, 1917'de trajik bir savaşın ardından terk ettiği topraklara şimdi barışı sağlamak için dönüyor. İçinde bulunduğumuz coğrafyada bu, kaçınılmaz tarihi bir görevdir... Bizim açımızdan 1917'de kapanan bir sayfa, başkaları tarafından yeniden açılıyor... Bu ordunun ne olduğunu, belki içimizdeki bazıları unutmuş olabilir. Ama emin olunuz ki, sınırın ötesindeki insanların hafızası bu konuda bizimkinden çok daha güçlüdür.[2]

Ertuğrul Özkök, Irak topraklarına asker gönderilmesi için istenen tezkerenin Meclis'ten geçmesi üzerine Yeni-Osmanlıcı üslubun dalgalanmasına bırakmış kendisini, Irak halkının Osmanlı/Türk askerî sürekliliğini "bazı" aydınlarımızdan daha iyi bildiğini hatırlatıyordu o günlerde.

Irak halkının bunu bilip bilmediği konusunda yeterli fikrim yok ama bildiğim bir nokta var ki, o da şu: En azından tarihçiler, özellikle dünyadaki Osmanlı tarihçileri, bizden daha komplekssiz, daha dürüstçe ve daha objektif bir şekilde yaklaşabiliyorlar tarihimize.

Örnek mi? Sık sık verdiğim pek çok ismin yanına bugünden itibaren Palmira Brummett'i de kaydedin derim. Brummett, "Bir dünya gücü olarak Osmanlılar: Osmanlı deniz kuvvetleri hakkında bilmediklerimiz" başlıklı makalesinde[3] Batı'da olduğu kadar bizde de yaygın bir klişe halinde tekrarlanan Osmanlı deniz gücünün hiçbir zaman bir dünya gücü haline gelemediği veya en iyi halde bile "yapay bir icat" gibi kaldığı tezini çürütmeye girişiyor.[4]

Soruyor haklı olarak: Bu imparatorluk doğu Akdeniz'i kontrolünde tuttu, Rodos'u ve Malta'yı fethetti, Venedik gibi asırların büyük bir deniz gücünü çökertti (Venedik 1797'de parçalandı), hatta Hint Okyanusu'na seferler açtı. Bütün bunlara rağmen yine de Osmanlılar bir dünya gücü değildi, öyle mi?

Osmanlıların deniz-güçleri hakkındaki bu yanlı ama oldukça yaygın kanaati, "Osmanlı deniz efsanesi" (*Ottoman sea sağa*) olarak niteleyen Brummett bu efsanenin çerçevesini ise şöyle çiziyor:

Bir zamanlar kalabalık ve korkunç orduları olan bir imparatorluk vardı. Bu imparatorluk, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkentini fethederek Akdeniz dünyasına hâkim hale geldi ve Hıristiyanlığın kamçısı oldu. Bir süreliğine bu imparatorluk bir deniz gücü de olmayı başardı. Doğu Akdeniz'i kontrolüne aldı, Rodos'u ele geçirdi, Venedik'i bozguna uğrattı ve Hint Okyanusu'na deniz seferleri açtı. Ne var ki, onun denizlerdeki kuvveti bir kelebeğin ömrü kadar sürmüştür. Büyük bir savaşı (İnebahtı) kaybetmiş, yöneticileri ise denizlerle ilgilenmemişlerdir. Hemen ardından hakiki deniz güçleri meydan alınca [zaten denizcilikle başı hoş olmamış] bu imparatorluk aslî şekline avdet etmiştir.

Osmanlıların denizle ilgilenmesi arızî bir gelişme sayılmış, hatta Osmanlı askeri gücünün temelde bir kara gücü olduğu ve tarihinin bir kısmı haricinde padişahların denizciliğe fazla yatırım yapmadıkları, neredeyse tartışılmaz bir dogma olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden de, Osmanlıların, William Thompson'ın deyişiyle, Avrupalı "balina"-ya karşı kendisini savunan bir "fil" olduğu benzetmesi yapılmıştır.

Yukarıdaki varsayımları maddeler halinde şu şekilde sıralıyor Palmira Brummett:

1. Osmanlı deniz gücü kısa ömürlüydü.
2. Osmanlı askerî gücü temelde bir kara gücüydü.
3. Osmanlı deniz gücü, tali bir öneme sahipti.
4. Osmanlı deniz seferleri sadece cihad amaçlıydı.
5. Osmanlılar hiçbir zaman kendilerini hakiki bir deniz gücü haline getirebilecek teknolojileri uyarlayamadılar veya benimsemediler.

Brummett'e göre bu iddialar, kafalardaki "defolu" kategorilerin eseridir ve gerçeklikten çok efsaneye hizmet ederler. Osmanlı deniz gücü hakkında bildiklerimiz, bilmediklerimizin yanında devede kulak kalır. Mesela Venedik'in deniz gücü hakkında bildiklerimiz ile Osmanlıların deniz gücü hakkındaki bilgilerimizi mukayese edecek halde bile değiliz. Arada o kadar azim bir bilgi farkı vardır yani. Böylece ortaya Osmanlıların denizcilik işine "gönülsüz" olarak bulaştıkları gibi sakat bir izlenim çıkmaktadır.

Halil İnalcık da Osmanlıların ilk yıllarında, hatta daha Selçuklular ve Beylikler dönemlerinde denizciliğe verilen önem üzerinde durmuştur. 1328 ile 1348 arasında Ege dünyası ve Haçlı seferlerinin tarihi için alışılmadık ölçüde zengin bir kaynak olan Umur Paşa'nın Destân'ı üzerinde duran İnalcık hoca, daha Malazgirt'in hemen ertesinde Selçukluların Çaka Bey komutasında teşkil ettikleri filodan başlayarak *guzât fi'l-bahr*, yani "deniz gazileri"nin Beylikler döneminde, özellikle Aydınoğlu Umur Bey zamanında denizcilikte nasıl hayatî bir güç haline geldiklerini ortaya koymaktadır.[5]

Peki, işin içerisinde bu kadar bilinmeyen boyut varken, Osmanlıların denizcilikte bir dünya gücü olmadıklarından nasıl bu kadar rahatça söz edebiliyoruz? Oysa Osmanlıların deniz yoluyla Çin'e elçi gönderdiklerinden söz ediyor Brummett. Kalküta halkının Portekizli sömürgecileri kovması için Osmanlı gemilerini nasıl özlemle beklediklerinden dem vuruyor bir başka yerde. 1560-61'de Aden halkına, topraklarında depolanan onbinlerce tüfeğe sahip çıkmaları için para

yardımı yapıldığını da aktarıyor arşiv belgelerinden. Bunlar neden gündeme gelmez mesela Osmanlı deniz gücü denildiğinde?

Brummett, yukarıdaki varsayımların tutarsızlık ve çürüklüğünü gösterdikten sonra ulaştığı düşünceleri yine maddeler halinde şöyle özetlemektedir:

1. Osmanlıların doğrudan doğruya iştirak ettikleri bir deniz kültürleri vardı.
2. Osmanlılar bir dünya gücüydü; denizcilik de bu dünya gücünün hayatî ve aslî bir unsuruydu.
3. Osmanlı deniz gücü, Osmanlı kara gücünün evrimi açısından hayatî bir önem arzetmiştir. Osmanlı kara kuvvetleri, deniz gücü tarafından finanse ve disipline edilmiş, kara gücünün bir yerden başka bir yere aktarılmasına yardım etmiş, iaşesini sağlamış ve gelişmesine katkıda bulunmuştur.
4. Osmanlı deniz seferlerinin çeşitli müsebbipleri olup cihad, bunların en önemlisi değildi. Cihadın retorik kullanımı, Osmanlı toplumunda onun ideolojik kullanımıyla eşanlamlı değildir.
5. Osmanlı deniz gücü, bir halkın, elitlerin veya elit olmayanların siyasî, ticarî ve kültürel çıkarlarını harmanlayan karmaşık bir fenomendir.
6. Osmanlı âleminde açık deniz teknolojisinin transferi, ekonomik, askerî ethos, ideolojiler ve lojistik hadiselerin bir işlevidir ve onun gerekçe ve saikleri hakkında henüz yeterince bilgi sahibi değiliz.

Sonuçta Palmira Brummett, pekâlâ Osmanlıların bir deniz ve dünya gücü olduklarını ve bu gücün, kara ordusuna zahire taşımaktan tutun da lojistik destek vermeye kadar pek çok alanda yüzyıllarca başarıyla istihdam edildiğini söylüyor. Dahası, bir deniz gücünün sadece fetih amaçlı kurulamayacağını, aynı zamanda ticarî, kültürel, malî vb. çeşitli boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini ekliyor sözlerine.

Brummett 20 küsur sayfa tutan bu 'mit-kıran' makalesinde daha pek çok şey söylüyor ama şimdilik bu kadarı yeter. Benim gündeme getirmek istediğim başka bir boyut var çünkü:

Neden biz kendi tarihimize bu kadar "horgörü" ile bakmaya şartlanmışız? Neden 'Biz adam olmayız' teranesini ve yenilmiş bir medeniyetin çocukları olduğumuz dolmasını bu kadar kolay yutmuş görünüyoruz? Ve neden yenilmişlik psikozu iliğimize kemiğimize bu kadar kuvvetle işlemiş durumdadır?

Lafı şu tarihimizin kâbusu olan "gerileme" söylemine getireceğim yine. Okul kitaplarından itibaren çocuklara Kanuni'den beri sürekli gerileyen bir tarihin mensubu olduklarını öğretirsek, bugünkü dünyada başı dik dolaşma şansları olabilir mi? "Battık, bittik, mahvolduk" edebiyatının zararlı sonuçlarını ve meydana getirdiği aşağılık kompleksinin ulaştığı marazî boyutları görmek için geçen yıl Süreyya Ayhan - Tomaşova yarışını nasıl algıladığımızı veya Apo kovalamacası sırasında İtalyan marka buzdolaplarına nasıl tekmeler attığımızı hatırlamak yeterli olacaktır.

Tarihimizi bir beceriksizlikler ve gülünçlükler sirki veya her türlü kusurdan münezzeh bir mucizeler dizisi olarak sunmak yerine, onu içine sıkıştırdığımız galibiyetler ve mağlubiyetler (daha doğrusu "skorlar") kıskacından kurtarıp kanlı canlı insanların, tıpkı bizim gibi yaşayan varlıkların beşerî macerası olarak anlayabilir ve anlatabilirsek, hafızamız kendi gücümüz ve değerimiz konusunda daha donanımlı ve hazırlıklı olacaktır. Ve ancak o zamandır ki, bir başka diyara sürgüne gönderip hakkında masallar anlattığımız tarihimiz evine dönecek ve bize kendisini olduğu haliyle anlatmaya başlayacaktır.

Özkök'ün yazısında dediği gibi, sade Irak halkının değil, bizim de kendi gücümüze inanmamız ancak böylelikle mümkündür.

1. Dcmald Quataert, *The Ottoman Empire*, 1700-1922, Cambridge University Press, 2000, s. 5.

2. Hürriyet, 8 Ekim 2003.

3. Palmira Brummett, "*The Ottomans as a world power: What we don't know about Ottoman sea-power"*, Oriente Moderno, XX (LXXXI), 1, 2001, s. 1-21.

4. Mesela Stavrianos, son derece eskimiş de olsa, Kanuni dönemi Osmanlı deniz gücü hakkında, "Bu muhteşem dönemde bile Osmanlı denizciliği kesin olarak yapay bir

kurguydu" diyebilmektedir. Bkz. L S. Stavrianos *The Balkans since* 1453, Holt, Rinehart and Winston, 1961, s. 129.

5. Halil İnalcık, *"The rise of the Turcoman maritime principalities in Anatolıa, Byzantium, and Crusades*", Byzantinische Forschungen: Internationale Zeitsc-riftfür Byzantinistik, c. IX, 1985, s. 179-217.

OSMANLI TARİHİ BATI'DAN DOĞUYOR!

Harem ne bir keyif ve zulüm yeridir;
ne de cennet-i alâ. Harem, Osmanlı
hükümdarının aile ocağıdır.

İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*

"Biz Batıda yaşayanlar, İslam toplumunun cinselliğini saplantı haline getirmiş kadim ama güçlü bir geleneğin mirasçılarıyız." Bu sözler, Harem hakkında şimdiye kadar yapılmış en objektif çalışmalardan birinin sahibi Leslie P. Peirce'e ait. Peirce, *The Imperial Harem* adıyla 1993'de çıkan kitabının[1] girişinde haremle ilgili efsaneleri bir bir çürütürken, illa savunmacı (apolojetik) bir tutum takınmadan da, bu hassas konu etrafındaki asırlık masal bulutunu temizlemenin mümkün olduğunu gösteriyor bize.

Aslına bakılırsa, Leslie Hanım'ın "Biz Batıda yaşayanlar" diyerek Harem hakkındaki malum fantazileri belli bir bölgeyle (Batı'yla) özdeşleştirdiği ifadesi, köken itibariyle doğru olsa bile, artık bizim içimizde de bu ithal fantezilere inanmaya can atanların ve aynı masal bulutunun cazibesine kapılıp peşinde sürüklenenlerin bolca bulunduğu gerçeği karşısında biraz "nezaket icabı" söylenmiş gibi geldi bana. Gazetelerimizin baş sayfalarında sık sık karşımıza çıkan "Şeyh ve Harem" manşetlerinin de gösterdiği gibi Harem'in cazibesini, Batı'dan büyük bir miras olarak devralmış bulunuyoruz.

Oysa artık Osmanlı tarihi yeni yüzüyle, ister üzülelim, ister sevinelim, Batı'dan doğuyor. Yani "tarihimiz" (sahiplenilmeyen bir tarih nasıl "bizim" oluyorsa artık!) Batı üniversitelerinde yeni baştan yazılıyor. Sosyal bilimlerin ve kültür araştırmalarının, postmodernizmin, post-kolonyalizm tartışmalarının, oryantalizm eleştirilerinin vs. ışığında Osmanlı tarihinin çeşitli cepheleri (ekonomisi, toplumu, kültürü, sanatı, kadınları, savaşları, hatta "nesnelerin sosyal tarihi"[2]) üzerine yeni bir bakış tarzı doğuyor oralarda. Nasırlaşmış idrakimize bu çalışmaların pek azının nüfuz edebiliyor oluşuna ise ne kadar hayıflansak azdır.

Osmanlı kadın tarihini aydınlatanlar

Harem ve Osmanlı kadın tarihi üzerine çalışan yabancı araştırmacılar arasında ilk elde aklıma geliveren isimler şunlar oluyor: Madeline Zilfi, Süreyya Faruki (Suraiya Faroqhi), Mary An Fay, Judith Tucker[3], Fanny Davis[4], Donald Quataert, Ronald Jennings, Amira Sonbol, Haim Gerber[5]. Bu ve benzeri araştırmacıların ayırd edici vasfı, bizde çok yapıldığı gibi bol keseden ahkâm kesmek yerine arşivlere girerek dirsek çürütmeleri ve karalama veya aklama gibi bir önyargıya saplanmadan, objektif bir şekilde meseleyi kucaklamaya, kavramaya, aydınlatmaya çalışmalarıdır.

Bizde ise -burada kastettiğim anlamda- Osmanlı kadın tarihi araştırmaları, verimsiz ve şu manasız ilericilik-gericilik tartışmalarının etkisiyle derin bir nefes alabilmiş değildi yakın zamanlara kadar. Ama çok şükür bizde de artık ayağı yere basan ve dedikodulardan değil, olgulardan yola çıkan araştırmalar yapılıyor. Ali Akyıldız'ın *Refia Sultan*'ı[6] ile Dr. Abdurrahman Kurt'un *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*[7] adlı çalışması ve İlber Ortaylı'nın *Osmanlı Toplumunda Aile*'si[8], ziyadesiyle ihmal edilmiş bulunan Osmanlı kadın tarihinin karanlığına Türkiye'den düşürülen ilk dürüst ışıklardan üçü. Umarız bu konularda çalışmalar devam eder ve kadın tarihimize daha bol malzemeyle, daha ayağı yere basan bir perspektifle ve daha büyük bir açık görüşlülükle yaklaşmayı öğreniriz.

Harem fantezileri

Harem üzerine Batı edebiyatında üretilen hayallerin örnekleri o kadar çoktur ki, saymakla bitmez neredeyse, işte o "medenî" Batı'nın sözüm ona en "evrensel" kafalarının Harem denilince içine düştükleri sefaletten birkaç örnek:

> Şarklı kadın bir makineden ibarettir; ha bu erkek olmuş, ha öbürü, onun için hiç fark etmez. Nargile yahut çubuk tüttürmek, hamama gitmek, göz kapaklarını sürmelemek ve kahve içmek; işte varoluşunun etrafında döndüğü uğraşılar çevrimi budur... Biz onu düşünürüz, ama o bizi biraz zor düşünür.[9]

Bu sözler *Madame Bovary*'nin ünlü yazarı Gustave Flaubert'e ait. Ya Nobel Ödüllü Elias Canetti'nin Fas'ta ekmek satan kadınlar hakkında yaptığı şu muhteşem "objektif" gözlemlere ne demeli:

> Akşamları hava karardığında Djeme el Fna'daki kadınların ekmek sattığı kesime yollanıyordum. Kadınlar, burada uzun bir dizi halinde yere çömmüş oturuyordu; yüzleri peçeyle öylesine örtülmüştü ki, yalnızca gözleri görülebiliyordu... Gayet ağır adımlarla önlerinden geçiyor, kadınlara ve ekmeklere bakıyordum. Çoğu olgun kadınlardı, vücut biçimleri, sergilenen ekmekleri andırıyordu biraz. Güzel kokuları [kimin kokuları: ekmeğin mi, kadınların mı? - M. A.] burnumdan içeri doluyor, koyu renk gözlerinin bakışlarını üzerimde hissediyordum. Bu ekmeklerde üryan ve baştan çıkarıcı bir şeyler saklıydı. Gözlerinden başka bir yeri seçilmeyen kadınların boş durmayan elleri, ilgili özelliği [elbette cinselliği-M.A.] kendilerinden ekmeklere aktarıyordu...[10]

Herhalde Nobel Ödülü'nün niye Canetti'ye verildiğini anlamışsınızdır bu ekmek gibi kutsal bir nimet ile Doğulu kadının cinselliği arasında kurduğu müthiş bağlantıdan!

Ne yazık ki, ekmek satıp geçimini temin etmeye çalışan bu çoğu yaşlı zavallı kadınlara yöneltilen iğrenç "Beyaz" Batılı Bakış'ın istisnai örnekleri değil bunlar. Merak edenler Gerard de Nerval'den V. S.

Naipaul'e uzanan edebî eserlere ve Oryantalist ressamların göz alıcı tablolarına başvurabilirler.

Burada söylenmesi gereken şey, bu aşağılayıcı üslupta dile getirilen Şarklı kadın imajının, sadece Batılı erkeğin zihninde var olduğudur. Ne yazık ki bu imaj, bazen doğrudan emperyalizm yoluyla, bazen de -dolaylı olarak- kültür emperyalizmi kanalından Batılı olmayan dünyaya da kabul ettirilmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla bugün tarihî roman veya tarihî film diye piyasaya sürülen yığınla ürünün Flaubert ve Canetti'nin Doğulu kadına yönelik pornografik bakışını kana kana içmiş olması şaşırtıcı değildir.

Osmanlı kadını daha özgürdü!

Oysa Osmanlı topraklarına gelip de kadınların dünyasını Lady Montagu gibi içeriden yansıtanların bakışları ne kadar da farklıdır:

> Onların bizden daha fazla özgürlüğe sahip olduklarını görmek çok kolay... Türk kadınlarının tümüyle imparatorluğun yegâne özgür halkı olduklarını düşünüyorum... Yasaların Türk erkeklerine dört kadınla evlenme hakkı verdiği doğrudur. Ancak, ne bu özgürlükten yararlanan erkek, ne de buna katlanan bir kadın örneği yoktur. [11]

Bu satırları okuduktan sonra insan merak ediyor: Flaubert'in bir esir, bir makine olarak gördüğü kadınla Bayan Montagu'nün kadınlarla baş başa görüşme imkânı bulduktan sonra anlattığı figürler aynı kadınlar mıdır? Ya yine 18. yüzyılda İstanbul'a gelen Lady Craven'ın sözlerine ne demeli: "Asla kadınların Türkiye'de olduğu kadar özgür ve tüm suçlamalardan muaf oldukları bir ülke gördüğümü hatırlamıyorum."

Bir rüya mı var ortada? Ve eğer bir rüyaysa, bu rüyayı "kim" görüyor? Flaubert mi yoksa Lady'ler mi? Cevabı benim yerime Sartre versin isterseniz:

> Eğer dayanabilirsek kendimize bakalım ve bize ne olduğunu görelim. Önce, o beklemediğimiz gerçekle, insanlığımızın çırıl-

> çıplak haliyle yüzleşelim. İşte orada oldukça çıplak bir halde görebilirsiniz onu ve gördüğünüz hiç de hoş bir manzara değildir. Bu, bir yalanlar ideolojisinden, yağmaya mükemmel bir kılıf hazırlamaktan başka bir şey değildi; tatlı sözler, hassasiyet iddiaları [aslında] saldırganlığımızın kılıfıydı.[12]

Hadi sömürgecilerin saldırganlığını anlıyoruz da, "deplase" olarak Osmanlı tarihine bir Sömürgeci Efendi gözüyle bakmayı şiar edinmiş sevgili aydınlarımızın "kim" olduklarını, hatta "kim" adına konuşmakta olduklarını anlayabilen var mı aranızda? Yoksa Sahibinin Sesi midir sürekli arka planda konuşan?

Son soru: Osmanlı tarihinin, kendi sesiyle konuşmasına ne zaman izin vereceğiz?

1. Leslie P. Peirce, *The lmperial Harem: Women and Sovereignity in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, 1993. Türkçe çevirisi için bkz. *Harem-i Hümayun: Osmanlı împaratorluğı'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çeviren: Ali Berktay, 2. baskı, İstanbul 1998, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Peirce'in Osmanlı kadın tarihiyle ilgili diğer bir önemli makalesine ileride değineceğiz. (Bkz. "Osmanlı tarihine bir Amerikan bombası" başlıklı yazı.) Son olarak yine ileride kendisinden genişçe bahsedeceğimiz Morality Tales adlı kitabını burada sadece zikretmekle yetinelim.

2. K. R. Hopwood'un giriş mahiyetindeki makalesi, Osmanlı nesnelerinin sosyal tarihine mükemmel bir başlangıçtır: "*The use of material culture in writing Ottoman history*", Archivum Ottomanicum, 18 (2000), s. 195-208.

3. Mesela Tucker'ın şu makalesi 18. ve 19. yüzyıllarda Nabluslu kadınların akrabalık ilişkileri üzerine iyi bir arşiv çalışması ve dahası, varsayılanın tersine, ataerkilliğin Nablus toplumundaki zayıf konumunu ortaya koyan iyi bir metodolojik numune oluşturmaktadır: "*Ties that bound: VVomen and family in eighteenth- and nineteenth-century Nablus*", Editörler: Nikki R. Keddie ve Beth Baron, Women in Middle Eastern History: Shijting Boundaries in Sex and Gen-der, Yale University Press, 1992, s. 233-253.

4. Fanny Davis, *The Ottoman Lady: A Social History from* 1718 to 1918, Greenwood Press, 1986.

5. Haim Gerber'in Bursa tarihini de aydınlatan makalelerinden birisi, aynı zamanda Osmanlı kadın tarihine de ışık tutmaktadır: "*Social and economic po-sition of women in an Ottoman city*, Bursa, 1500-1700", IJMES, 12 (1980), s. 231-244.

6. Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, 3. baskı, İstanbul 2003, Tarih Vakfı Yurt Yayınlan.

7. Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi* (1839-1876), Bursa, 1998.

8. llber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 3. baskı, İstanbul 2001, Pan Yayıncılık.

9. Zikreden: Irvin Cemil Schick, *Batının Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallı*k, Çevirenler: Savaş Kılıç ve Gamze San, İstanbul 2001, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.

10. Elias Canetti, *Marakeş'te Sesler*, Çeviren: Kamuran Şipal, İstanbul 1990, Cem Yayınevi, s. 81-82.

11. Lady Montagu, *Doğu Mektupları*, Çeviren: Murat Aykaç Erginöz, İstanbul 1996, Yalçın Yayınları, s. 47-49.

12. Jean-Paul Sartre, "*Önsöz"* (Çeviren: Selahattin Ayaz), Frantz Fanon, Yeryüzünün Lanetlileri, Çeviren: Bayram Doktor, istanbul, 1985, Bir Yayıncılık, s. 36.

OSMANLI TARİHİNE BİR AMERİKAN BOMBASI!

Avrupa için İslam, ebedî bir travmadır.

Edward Said, *Orientalism*

Çok şükür ki kültür ocağımız hâlâ tütüyor ve yetkin Osmanlı tarihçileri üretmeye devam ediyor. Bir Kemal Beydilli, bir Mehmet İpşirli, bir Ahmet Yaşar Ocak, bir Mübahat Kütükoğlu, bir Mehmet Genç, bir rahmetli Münir Aktepe kolay yetişen tarihçiler değil. Halil İnalcık, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Engin Akarlı, Metin Kunt, Kemal Karpat, Huricihan İslamoğlu ve Cemal Kafadar ise yurt dışında da otoritelerini kabul ettirmiş önemli isimler olarak öne çıkıyorlar günümüzde. Özetle, Osmanlı tarihi alanında hâlâ hatırı sayılır bir ağırlığımız olduğunu söyleyebiliriz.

Diyeceksiniz ki, bunda garipsenecek ne var? Kendi tarihimiz üzerinde ağırlığımızın olmasından daha tabii ne olabilir?

Pek o kadar "düz" bir cevabı yok bunun ne yazık ki. Çünkü göründüğü kadarıyla, kendi tarihimizi gerçekten anlayabilmek için Batılı, özellikle de Amerikalı ve İsrailli araştırmacıların çalışmalarına muhtaç olacağız bu gidişle.

Bu durumda tarihimiz nasıl "kendi tarihimiz" olacak, orası biraz şüpheli. Ancak Osmanlı tarihini mevcut Oryantalist ve sömürgeci gözlüklerle görmeye ve yazmaya devam edersek, geçmişimiz giderek daha koyu gölgelere bürünecek ve onun üzerine ışık düşürmek için mecburen "başka" gözlüklerden medet umacağız.

Zaten şimdiden böyle bir akım başladı Batı dünyasında. Yalnız Batı dünyasında mı? Yuzo Nagata1 gibi Japonlar, Rifaat Ali Abou-El-Haj gibi Orta Doğulular, Gabor Agoston gibi Macarlar, Rhoads Murphey gibi İngilizler, Abdülcelil Temimi gibi Tunuslular ve Maria Todorova gibi Bulgarlar da bu nitelikli hakşinaslık kervanına şimdiden katılmış durumdalar.

Eskiden ecnebilerin tarihimizi çarpıtmak için yanıp tutuştuklarını söyler, böylece kendi kendimize avunur dururduk. (Namık Kemal'in dediği ve Cemil Meriç'in yankıladığı sözle söylersek, "Avrupa Şark'ı anlayamaz" vs.) İşin daha da acı tarafı, şimdilerde birçok aydınımızın Osmanlı tarihine "onlar"dan daha yabancı gözlerle bakar hale gelmiş olmaları. İçeride geçmişle aramıza perde üstüne perde gererken, dışarıda bu anlamsız perdeleri aralamaya, hatta yırtıp tarihin mezarlığına atmaya hazır bir araştırmacı birikimi her geçen gün biraz daha kabarmakta, Tsunami dalgaları gibi. Bu dalgalar, eğer biz içeriden denizimizin moleküllerini tetikleyemezsek, kendi tarihimizle bizi boğabilecek güçtedir.

Anlayacağınız, 'Arşivler bizde nasıl olsa', rehavetine kapılmadan 'Osmanlı tarihini daha iyi anlayabilmek için algı kapılarımızı nasıl daha fazla açabiliriz?' sorusunu bir kama gibi yüreğimizde taşımamız gerekiyor.

Acılaşan sözlerimi bir misalle biraz açayım izninizle.

Mesela şu meşhur "gerileme" iddiası. 'Kanuni'den sonra gerilemeye başladık, Avrupa'nın oyuncağı olduk, Viyana bozgunundan sonra battık, bittik' söylemi artık fazlasıyla can sıkıcı olmaya başladı. Çünkü dünya tarihçiliği bu tartışmaları köhne bir 19. yüzyıla, haydi bilemediniz, 20. yüzyılın ilk yarısına ait ilkel şematizmler olarak kabul ediyor. Gerileme'nin mutlak değil, izafî; ve bakılan açıya ve ideolojiye göre değişebilen bir durum, ne durumu, dosdoğru bir "söylem biçimi", kâzip bir iddia olduğu savunuluyor.[2] Velhasıl, sınırların daralmasıyla bir toplumun, hele hele bir medeniyetin gerilemesinin hiçbir zaman aynılaştırılamayacağını bir an önce idrak etmemiz gerekiyor.

Bir başka popüler örnek Harem olabilir. Osmanlı'da Harem ve kadın konusunda Batı'da ve bizde tonlarca kitap yazıldı ve onlara reddiyeler kaleme alındı. Olur olmaz iddialar ortaya atıldı ideolojilerin burçlarından. Gelin görün ki, bu çatışmanın tozu dumanı arasında hakikaten ehemmiyet arz eden çalışmalar gözden yitip gitti.

Osmanlı kadınının mühürlenmiş hikâyeleri

Bu çığır açıcı eserlerden birisini Berkeley'deki California Üniversitesi'nden Leslie Peirce'e borçluyuz. Peirce, *Harem-i Hümayun* (*The Imperial Harem*) adlı son derece başarılı çalışmasında Osmanlı'da Harem'in, Oryantalist bakışın izdüşümünde bir zevk ortamı şeklinde ele alınmasına karşı çıkarak bu "büyülü" ortamı herhangi bir devlet dairesini veya kurumu inceler gibi kemal-i ciddiyetle anlamaya çalışıyor.

Peirce, 1997'de yazdığı bir başka makalesinde[3] ise daha kapsamlı bir Osmanlı "kadın tarihi"ni yazacağının ipuçlarını uzatıyordu bize. Burada "kadın" ve "erkek" gibi saf tipler yerine, "Hangi kadın?" ve "Hangi erkek?" sorularından hareket ediyor ve çocuk, bekâr, gelin, dul, ihtiyar gibi yaş kategorilerinin kadın oluşta farklı toplumsal kimliklere tekabül ettiğini, dolayısıyla "Osmanlı'da kadın şudur" diye kestirme bir yargıda bulunmanın fena halde yanıltıcı olacağını söylüyor ve şöyle devam ediyordu: "...[Osmanlı toplumunda] kadın ya da erkek olmak, ne yekpare, ne de durağan olan bir toplumsal cinsiyet kimliğiyle karakterize edilmekteydi."

Ortadoğu araştırmalarında erkek ve kadın diye her ikisi kendi başına bir bütün ve yekparelik arzeden kategoriler oluşturmak ve bunların birbirlerine nüfuzunu, etkileşimlerini ve ortak noktalarını belirlemekten kaçınmak moda olmuştur ama bu, kadın ile erkek dünyaları arasındaki karmaşık örtüşme ve kesişmeleri gizleyen bir maske olup çıkmaktadır. Sonuçta erkek ve kadın kategorileri, tıpkı bugün olduğu gibi, birbirine bağımlılık içinde oluşmuştur Osmanlı toplumunda da.

Bu ise önümüze kadın ile erkek dünyaları arasında son derece geniş bir geçişme alanı açmakta ve böylece eski bakış alışkanlığının

gizlediği birçok yeni bulgu ile tanışmaktayız. Bu ilginç ama istisnaî olmayan bulgulardan birisi, Ronald Jennings'in bulduğu 1618 tarihli Kayseri şer'iyye sicillerinde kaydedilmiş bir olaydır. Vesikada Mustafa Paşa kızı Ayşe, henüz akıl baliğ olmadan önce düzenlenmiş nikâhını reddetmekte ve mahkemede, "bâliğa" ve "âkile" olduğunu, dolayısıyla amcası Mahmud'un düzenlemiş olduğu bu evliliği bitirmek istediğini bildirmektedir. Kaldı ki, Osmanlı düzeninde toplumsal denetim, zannedildiği gibi yalnız kadınlara değil, en azından bazı erkek sınıflarına da uygulanmaktaydı ve bu bakımdan da erkek ve kadın kategorileri birbirinden kalın bir duvarla ayrılmış olmayıp çeşitli yerlerinden delinmiş durumdaydı.

Nihayet son bomba geçen yıl infilak etti:

Peirce'in yeni çıkan kitabı *Morality Tales* [*Ahlâk Hikâyeleri*], 16. yüzyıl Gaziantep (Ayntab) kadı sicillerine dayalı, aydınlatıcı olduğu kadar kışkırtıcı bir çalışma olarak kitapçı vitrinlerine arz-ı endam etti. Kitapta Antep'in tarihinden dar bir kesite (1541-1542) vukufla eğiliyor yazar. Osmanlı hukuk sisteminin mahallî bir mahkemede giriştiği toplumsal adaleti sağlama çabasına ışık tutuyor.

Osmanlı hukuk kurallarının, yüzyıllar boyunca Memlûk hukukuna göre yönetilmiş bir bölgede yerel talepler ve ihtiyaçlarla nasıl başarıyla bütünleştiğine dikkat çekiyor. Hukukun durağan yapısına hayatiyet ve anlam kazandıran bu mahallî yorumların Osmanlı adalet sisteminin esnekliğini gösterdiğini söyleyen Peirce, incelediği dönemde Antep halkının resmi mahkemeyle uzlaşmaya vardığına ve sıkı bir "pazarlık" (bargaining) yürüttüğüne dikkat çekiyor.[4] Peirce'e göre, Antep'deki fertler mahkemeyi, karşılıklı haklar ve yükümlülükler temelinde rejimle diyalog kurmanın bir aracı olarak kullanmışlardır.

Kansu Gavri'nin torunu Paşa olur

Kitap, Osmanlı yöneticilerinin 1541'de, çeyrek asır önce Memlûklardan fethettikleri Gaziantep'teki uygulamalarından çarpıcı örnekler zikrediyor. Temel amacı, Memlûk yönetiminden Osmanlı yönetimine geçerken Antep sakinlerinin nasıl bir sosyo-ekonomik ve kültürel

dönüşüme uğradıkları, yeni yönetimle giriştikleri pazarlıkları, Osmanlı kadılarının bölgenin yapısına, sosyal hayatın karmaşıklığına göre hukukî normları nasıl esnettiklerini ve uygulamada tercihlerini nasıl halktan yana kullandıklarını göstermek; daha doğrusu, bir mahallî mahkemenin kayıtlarına yansıdığı kadarıyla Osmanlı adlî sisteminin sorunları çözme tekniği ve sosyal adalet vizyonu hakkında yeterince fikir sahibi olabilmek. Nitekim *Morality Tales*'de, mahkemede yerel cemaatten üyeler bulunması ve cemaat dolayımıyla birçok davada orta yolun bulunduğunun gösterilmesi manidardır ve Osmanlı'nın tepeden inme çözümler dayatmayıp hemen her zaman halkla ve cemaatle beraber çözümler üretmeye özen gösterdiğini bir kere daha delillendirmektedir.

Peirce'den aşağıya aldığımız parça, Osmanlı tarihçilerinin dünya tarihçileriyle girdikleri diyalog ve tartışmanın verimli sonuçlarından birisini sunmaktadır:

> Judith Tucker, Charles Tilly'nin Avrupa sosyal tarihinin "insanların kapsamlı değişimleri nasıl yaşadıkları" üzerinde yoğunlaştığı gözlemini yorumlarken, sosyal tarihin [zaten] "insanların kapsamlı değişimleri nasıl yaptıkları" ile ilgili olduğunu veya ilgili olması gerektiğini belirtmiştir. Antep Şer'iyye sicilleri göstermektedir ki, Tucker'in tesbiti can alıcı bir öneme sahiptir, zira Osmanlılaşma (*Ottomanizatio*n) sürecinin büyük kısmının Osmanlı rejiminin merkezden atanmış ajanları tarafından değil, yerel halk tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Yerel aktörlere, rejimce desteklenen elitler girebileceği gibi, Osmanlı mevcudiyetiyle günlük bir temel üzerinde işbirliğine giden, ona direnen ve onu kullanan (sömüren) sıradan insanlar da dâhil olabilir.[5]

Son derece dikkat şayan bir örnek de, Yavuz Sultan Selim'in Mercidâbık'da (Dâbık Çayırı'nda) mağlup ettiği Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin ailesine nasıl bir muamelede bulunulduğudur. Kılıçtan mı geçirilmiştir? Hayır, tam tersine, bu aile, Osmanlı rejimi içine, bir nesil sonra ek izi bile bırakmadan bütünleştirilmiştir. Mesela 1574 tarihinde yapılan bir Antep tahririnde Halep Valiliğinde Mehmed Paşa

adlı biri oturmaktadır ve bu Mehmed Paşa, resmî görevine devam ederken, babasından sonra başsız kalan bu geniş ailenin reisliğini de yürütmektedir. Çok daha akla ziyan bir husus, ailenin Antep yöresinde sahip olduğu çok sayıda mülkün, müstakbel Halep Valisi Mehmed Paşa'nın annesi olacak Kansu Gavri'nin büyük kızı Fatma Hatun'a miras olarak kalmış olmasıdır.

Elbette Fatma Hatun, babasının doğduğu köy olan Cağdığın'a gidip gelemiyordu ama bu köye, bir tür özerklik verilmiş olduğunu biliyoruz. (Bu, yakıp yok etmek yerine, bir hükümdar köyü olduğu için Cağdığın'a tanınan imtiyazlardan birisidir sadece!) Fatma Hatun artık bir hükümdar eşi olmasa da, seçkin bir aileye mensuptu ve Antep halkı arasında hâlâ büyük bir şöhrete ve nüfuza sahipti. Köyün koruyucusu ve çobanı olmak vazifesi de babasından ona miras olarak kalmıştı.[6]

Kitabın bir başka ciddi iddiası ise Osmanlı mahkemelerinin kapılarının kadınlara sonuna kadar açık olduğudur. Peirce bize 1541 yılı Antep mahkeme sicillerinden 3 akla çarpıcı anlatıyor ki, Osmanlı kadın tarihi üzerinde yeniden düşünmeye zorluyor bizi bu örnekler. Yine, Haciye Sabah ve Fatma adlı kadınların başından geçen olaylardır bunlar.

16. yüzyıl Anteb'inde teşkilatçı bir kadın

Özellikle Haciye Sabah olayı bir dönemin perdesini kaldırıyor, arkasındaki karmaşık soysal dokuya dokunmayı başarıyor. Haciye Sabah, kadınları aydınlatmak için çırpınan Antepli bir yaşlı kadındır (Haciye, 'kadın hacı' demek). Evet, 1541 yılında böyle bir kadın yaşamış Gaziantep'de. Bildiklerini çevresindeki kız ve kadınlara anlattığı yetmiyormuş gibi, bir de parasıyla erkek hocalar tutup kendi evinde kadınlara ders ve vaaz verdirirmiş.

'Nasıl? Antep'de? Hem de bir kadın, 1541'de sivil olarak çevresindeki kadınları eğitmeye mi uğraşıyormuş yani?' dediğinizi duyar gibi oluyorum. Dedim ya, artık tarihe delici nazarlar yöneltmenin zamanı

geldi de geçiyor bile. Anlattıklarımdan tarihimizin bizim için bile nasıl yabancı bir ülke haline geldiğini görüyorsunuz, değil mi?

Haciye Sabah, bazan da eve Şemseddin adlı bir meddah getirip kadınlara ibret verici hikâyeler anlattırırmış. Bir bakıma evini resmen bir dershane haline sokmuş. Derken meddah Şemseddin, başının derde girdiği bir gün, mahkemede Haciye Sabah'ın evinde kadınlara hikâyeler anlattığını ağzından kaçırmış. Bunun üzerine soruşturma ciddiyet kazanmış. Vaiz İbrahim ile Haciye Sabah derdest edilip Kadı'nın huzuruna çıkartılmışlar.

Haciye Sabah'ın ifadesi tutanaklara şöyle yansımış: "Kızları, yeni gelin ve kadınları evimde bir araya getiriyorum. Nezih oğlu İbrahim ve iki yeni yetme şakirdiyle konuşarak onları bir aylığına tuttum. Her gün evime getirdiğim kızlarla genç gelinlere vaazlar verdirdim... Geçimimi bu tür şeylerden sağlıyorum."

Garip? 'Acaba?' diyor Peirce. Çünkü devir, tam da Memlûk rejiminden Osmanlı rejimine geçiş devridir ve Memlûk rejiminde, özellikle Haciye Sabah gibi Hacca gidip dinî kurallara bağlılığını ispatlamış birisinin kadınların eğitimiyle ilgili faaliyetlere katılmalarında herhangi bir beis görülmezdi.

Yukarıdaki savunmasına rağmen Haciye Sabah'ın, "meşru ve makul olmayan" işlere karıştığı gerekçesiyle mahkûmiyetine karar verilmiş. Ama ne taşlanmış, ne de hapsedilmiş. Sadece Vaiz İbrahim ile birlikte şehirden geçici olarak çıkartılması hükme bağlanmış.

Az daha unutuyordum, Haciye Sabah'ın erkek komşuları ise mahkemeye gelerek o evde gerçekte "Kızılbaş" metinlerine ve törenlerine giriş eğitimi yapıldığını ve kendi çoluk çocuklarının da bu gayri meşru eğitimden etkilenebileceklerini, tedbir alınmasını istemişler Kadı'dan. Anlaşılan, bu ikinci şikâyet, o sıralar gündemde olan siyasî bir kavgaya, İran'dan gelen Safevi kaynaklı Kızılbaş propagandası tehdidine dayanıyordu. Bir başka deyişle, iki cinsten yabancıların bir araya gelmesinden rahatsız olan bazı mahalle sakinleri, bunu siyasî bir tehdit kılıfına bürüyerek mahkemeye aksettirmeyi tercih etmişler-

dir ki, bugün başörtüsünün, siyasî alana çekilerek araçlaştırılmış bulunması, bunun sadece geçmişteki bir alışkanlığımız olmadığının en bildik delilidir.

Haciye Sabah, ifadesinde mahkeme yetkililerine, "Bu tür organizasyonları geçimimi sağlamak için yapıyorum" diye ifade verirken, aslında Osmanlı idaresinin yeni fethettiği şehrin hayatına getirdiği temel bir değişime de işaret ediyordu. Memlûkler zamanından beri aynı ders organizasyonlarını yapmakta olan kadına o vakte kadar karışan görüşen olmamıştı. Böylece Haciye Sabah Hanım, Alibeyköy'deki gecekonducuların kameralara söyledikleri gibi, 'Yapmak suç idiyse neden hiç kimse bize binaları yaparken bir şey demedi?' yollu bir savunmaya girişmiş, suçun bizatihi kendisinde değil, suçlayanların gözünde olduğunu ima etmişti. Doğrusu yaman bir savunmadır bu. Anlaşılan, bu sapkınlık suçlaması karşısında daha ağır bir hüküm bekleyen komşuları, Kadı Hüsameddin'in Haciye Sabah'a verdiği şehirden sürgün kararıyla yetinmek durumunda kalmışlar. Zira kadın, eski bir töreyi takip ettiğini söyleyince, kendisinden önceki gelenekleri (örf) de Şeriatın yanında meşru bir kaynak olarak kabul eden Kadı'nın eli ayağı bağlanıyordu. Bir yanda toplumun tepkisi, öbür yanda evvel eski bu işi yapmakta olduğunu iddia eden bir kadın.

Şehirden uzaklaştırılma cezası ise bütün tarafları memnun eden muhteşem bir formül olmuş Peirce'e göre. Hem mahalle halkının tansiyonunu düşürmüş, hem de eskiden beri bu işi yaptığı iddiasındaki sanığa atfedilen suçun hafifletilmesini sağlamış, tabii bu arada devletin ihtilafları bastırma konusundaki taş gibi kararlılığını da sergilemiştir. Böylece hem adalet sağlanmış, hem toplumla ters düşülmemiş, hem de devletin eski Memlûk tebasına esnek bir "pazarlık" politikasıyla muamele edeceğinin işaretleri verilmiştir. Bir davada birkaç kuş vurulmuştur deyim yerindeyse.

Osmanlı idaresi, gittiği bölgelere bu şaşırtıcı uyum yeteneğiyle yerleşiyor ve halkın talepleriyle adaletin gereklerini uyuşturmayı başarıyordu. Tabii devletin azametinden taviz vermeden... İşte orası çok önemli; ve Karlofça'da bile en baş mesele, devleti ve padişahı ayağa düşürmemek olmamış mıydı?

Göreceğiz...

1. Yuzo Nagata'nın biri İngilizce (içindeki yazılardan 4'û Türkçedir), diğeri Türkçe yazdığı 2 önemli kitabını zikredelim burada: *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empir*e, İzmir, 1995, Akademi Kitabevi ve *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, İzmir, 1999, Akademi Kitabevi.

2. Avrupa tarihinde gerileme (dedine) kavramı hakkında derli toplu bir değerlendirme için bkz. J. K. J. Thompson, *Dedine in History: The European Experience*, Polity Press, 1998. Ayrıca gerileme'nin aslında pozitivist ilerlemeci tablonun doğal bir uzantısı olduğu, dolayısıyla büyük ölçüde 19. yüzyıl temelli bir toplum görüşünün (ilericilik-gericilik şemasının) bizi Avrupa'nın Aydınlanması'nı bir Altın Çağ olarak görmeye zorladığını söyleyen Gordon Graham, meselenin felsefî boyutunu tartışmaya açmaktadır. Bkz. *The Shape of the Past; A Philosophical Approach to History*, Oxford University Press, 1997, s. 83-111.

3. Leslie P. Peirce, "*Seniority, sexuality, and social order: The vocabulary of gender in early modern Ottoman society*", Editör: Madeline C. Zilfi, Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern VJomen in the Early Modern Era, Brill, 1997, s. 169-196. Türkçe çevirisi için bkz. "Ekberiyet, cinsellik ve toplum düzeni: Toplumsal cinsiyetle ilgili Osmanlı söz dağarcığı", Editör: Madeline C. Zilfi, Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları, Çeviren: Necmiye Alpay, İstanbul 2000, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 161-187.

4. Şaşırtıcı ama gerçek: Osmanlı toplumu yalnız çarşı pazarda satıcılarla değil, yöneticileriyle de kıran kırana pazarlık yapabilen bir toplumdu ve bu bakımdan 20. yüzyıl sonunun iktidar tarafından kuzulaştırılmış' sözüm ona modern bireylerine nîsbet, kitap boyunca göreceğimiz gibi, başkentin göbeğinde bile palasını çekip hakkını arama davasını güdebilmişti! Osmanlı isyanlarını yeni bir gözle değerlendiren ve isyanları kabataslak değil, tasnif ederek ele almaya girişen ufuk açıcı bir yazı için bkz. Palmira Brummett, "*Classifying Ottoman mutiny: The act and vision of rebellion*", The Turfeh Studies Assoaation Bulletin, cilt: 22, Sayı: 1, Bahar 1998, s. 91-107.

5. Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California Press, 2003, s. 11.

6. Machiel Kiel'in araştırmasına göre, nüfuzlu ve soylu kadınların himayelerinde bulunan ayrıcalıklı yerlerin halkı arasında yer alan Bulgaristan'daki Bobosevo köyü ahalisi, bugün bile Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük kızı Mihrimah Sultan'ın himayesi veya "bir hanım sultanın peçesi altında" olduklarını hatırlamaktadır. Bkz. Machiel Kiel, *Art and Sodety oJBıdgaria in the Turkish Period, Assen: Van Gorcum*, 1985, s. 109-110'dan nakleden, Peirce, Morality Tales, s. 140.

OSMANLI !

MARS ALTINDA YENİÇERİ SOHBETİ

Yeniçeriler milletin hâmisi idi.

Şinasi[1]

İstanbul'dan başkasını gözü görmeyen güzide basınımız, bulutların gadrine uğrayınca, "Mars Türkiye'den görünmedi" manşetlerini solumuştu geçen yıl (Eylül, 2003). Öyle ya, İstanbul'dan gayrı ne var ki Türkiye'de? Oysa Mars o gece Uşak semalarını başka yıldızlarla paylaşma yarışındaydı. Uzun zaman "yedi kandilli süreyya"nın tepesinden seyretti bizi. Vedalaştığımızda gecenin 2'siydi, astigmatlı gözlerime bir yıldız gibi mızraklı gülümsediğini hatırlıyorum.

Mars, lacivert gökyüzünde ağır ağır kulaç atarken, ben de aşağıda bir avuç genç insana Osmanlı tarihinin yol haritasını çizmekle meşguldüm. Mars'ın soluk ışığı altında, ılık bir yaz rüzgârı eşliğinde 30 civarında meraklı tarih öğretmeniyle Osmanlı tarihinin bilinmeyenlerini keşfe çıkmıştık. Sorular ve cevaplarla kızışan sohbet, ertesi sabaha sarktı. Kahvaltının ardından yeniden çıktığımız tarih yolculuğu sorularla o kadar uzadı ki, otobüsü kaçırdığımın farkında bile olamadım.

Yıllardır derslerde aynı şeyleri anlata anlata gına getirmiş olan öğretmen kardeşlerim, Osmanlı tarihine ilişkin mevcut bilgi ve yaklaşımları alt-üst etme çabam karşısında heyecana geliyor ve sorularıyla beni daha çok konuşmaya zorluyorlardı. Belli ki bariz bir açlık içerisindeydiler. Mevcut tarih bilgilerinin yetersizliğini, tek-yanlılığını, yavanlığını ve hatta yanlışlığını biliyorlar ama bunları nasıl tedavi edecekleri konusunda çaresizler ve elde ettikleri bilgileri sistematik

bir bakış içerisinde yoğuramıyorlardı. Açıkçası, tarihte bir bakış (paradigma) değişikliğine ihtiyaç olduğunu hissediyor; ama bunun nasıl olacağına ilişkin bir "yol haritası" bulamıyorlardı önlerinde.

Kendilerine genelde tarihçiliğin, özelde ise Osmanlı tarihçiliğinin neredeyse bir "devrim" sürecinde olduğunu ve bu sürecin sonunda bambaşka bir Osmanlı tarihi tablosu ile karşılaşmamızın sürpriz sayılmayacağını anlattım. Bildiğimizden çok farklı bir Osmanlı tarihini yazmak için zeminin yavaş yavaş hazırlandığını söyledim. Ve güçlü bir sentezin eli kulağında, dedim.

Mars, bütün balık burcunda olanları, bu arada beni fena halde etkisi altına almış olmalı ki, konuşmaların heyecan dozu zaman zaman yükseliyor, karşımda karanlığa gömülü gölgeli gözler her geçen dakika biraz daha aydınlanıyordu. Rüzgâr saçlarımı dağıtıyor, Mars'ın kılıcı yeniçerileri doğruyordu.

Yeniçeri laneti

Mesela, dedim, yeniçeriliğin kaldırılması... Hain, savaşmayı unuttuğu ve esnaflaştığı, ikide bir şehirleri basıp kadın kız demeden kaçırıp tecavüz ettiği iddia edilen ve isyanlarına lanet okunan "yeniçeri umacısı", bize anlatıldığı gibi olabilir miydi sahiden de?

Yeniçeri aleyhtarı söylem ne zaman doğdu? 1826'da yeniçerilerin kaldırılması, 1838'de İngilizlerle yapılan ve Osmanlı ekonomisini en azından ilk aşamada şoka uğratan serbest ticaret antlaşması arasında bir bağlantı yok mu sizce? Ya hemen arkasında gelen 1839 Tanzimat'ı, yeniçeri ocağı kaldırılmamış olsaydı uygulanabilir miydi hiç?

İşte daha geçen yıl (Milliyet, 29 Ağustos 2003) Hasan Cemal, "Türk silahlı kuvvetleri yeniçeri ocağı değildir ve olamaz. O günler Osmanlı'da kaldı. Atatürk tarafından tarihin çöp tenekesine atıldı" diye yazmadı mı? Bu, Yeniçeri Ocağı'nı Atatürk'ün kaldırdığı anlamına gelmediğine göre 1908'de bir başka "yeniçeri kalkışması"nın başı olan Cemal Paşa'nın torunu Hasan Cemal ne demek istemiş olabilirdi? Dedesini mi eleştiriyordu, yoksa Osmanlı'yı mı? Yine Nazlı

Ilıcak, 28 Şubatçıları 'yeniçeri' zihniyetini taşıdıkları gerekçesiyle eleştirmiş ve "yozlaşan yeniçerilere" benzetmişti onları (*Yeni Şafak*, 6 Eylül 2000).

Oysa yeniçeriliğin böylesine aşağılanması, itilip kakılması, her türlü yeniliğin önünde bilinçli bir engel olarak takdimi, yani modernleşme maceramızın günah keçisi olarak yaftalanması ne kadar geçerli temellere oturur? Soruşturmak gerekmez mi biraz?

Cemal Kafadar'dan yeni yeniçeri yorumu

Nitekim Harvard Üniversitesi'nden Cemal Kafadar, henüz basılmamış master tezinde, yeniçerilerin derdinin Babıâli'nin reformlarına karşı çıkmak olmadığını, asıl büyük çatışmanın sosyal güçler arasındaki bir iktidar mücadelesi olduğu tezini savunuyor. Yeniçerinin bu mücadeledeki rolü ise merkeziyetçi bir devletin mutlak iktidarına muhalif bir kuvvet teşkil etmekti. II. Mahmud ile girişilen merkeziyetçi reformlara direnen çeşitli sosyal güçlerin toplandığı ve muhalefet ettiği bir merkezdi Yeniçeri Ocağı ve bu yönüyle, Tek Parti yönetimine karşı kurulan Ana Muhalefet Partisi'ne benzer bir rol üstlenmişti.

Ne var ki yeniçeriler "modern" bir muhalefet hareketinin başını çekmedikleri için devrimci bir ideolojiden mahrumlardı ve bu yüzden de karşı çıkışlarındaki haklılık iddialarını yazılı olarak ortaya koyma imkânları bulunmuyordu. Nitekim bütün ayaklanmaları, isyan olarak damgalandı ve bu damga, asırlardır alınlarından eksilmedi. Üstelik gücün merkezileşmesine karşı çıkan ve muhalefeti temsil eden yeniçeriler, merkeziyetçi-millî devleti destekleyen tarihçilerin de gadrine uğradı ve ister istemez iktidara her türlü muhalefetin yasaklandığı bir zamanda temelleri atılan modern Osmanlı tarihçiliğimizin günah keçisi rolünü üstlendi. Bu kötü iz, bugün devleti merkezî karakterinden uzaklaştırmak isteyen (yani bir zamanlar yeniçerilerin yapmaya çalıştığı şey!) kesimler tarafından dahi tarihimizin alnındaki bir leke olarak değerlendirildi.[2]

Cevdet Paşa, "Yeniçeri Ocağı Osmanlı sisteminin kalbiydi" derken, resmi tarihçiliğin ötesine giderek bir bakıma II. Mahmud'un

yaptığı yeniçeri katliamını eleştirmiştir. Yeniçerilik, gerçekten de eski rejimin kalbiydi; çünkü birçok sosyal grubun içine derinlemesine kök salmıştı. Esnaf loncalarının olduğu kadar ilmiyye'nin de, bu arada asker-sivil bürokrasinin de güçlü içinde ayakları bulunan Yeniçeri Ocağı, klasik Osmanlı sisteminin çimentosuydu bir bakıma. Esnaf, asker veya ulema, yönetimin uygulamalarından memnun kalmadıklarında, tabiatıyla yeniçeriler bu tabakaların içerisinde yer aldıklarından, rahatsızlıktan hemen haberdar oluyor ve kazan kaldırıyorlardı. Kazan kaldırmak, zannettiğimiz gibi mutlak mânâda kötü bir şey değil, bir yerde kamuoyunu harekete geçirmeye dönük uyarı girişimlerinin sembolik başlangıcıydı. Şimdiki gibi kamuoyunu oluşturmak için basın-yayın ve iletişim araçları olmadığı için ancak kazan kaldırılınca ayılabiliyordu yönetim aygıtı. Bir yerde yeniçeri isyanlarının çoğu, kanlı mitinglerdi. Tıpkı bugün sendikalar, dernekler vs. taleplerini yönetime ancak meydanlara dökülünce ve şiddet gösterisinde bulunmak suretiyle hatırlatabiliyorlarsa, o sisteme göre de ancak yeniçeriliğin önderlik ettiği şiddet içeren kalkışmalardan bir sonuç alınabiliyordu.

Yeniçeri isyanlarının aslında birer miting olduğunu söyleyince bir öğretmen arkadaşın tepkisini hiç unutmayacağım: "Kafamızdaki bütün tarih bilgileri altüst oldu." Ben de, "Henüz hepsi değil", cevabını verdim. Daha sırada düzeltilecek o kadar çok hata var ki.

Mars altındaki Osmanlı sohbetinin özü, tarihin yüzüne giydirilen maskelerin sıyrılması için çok daha fazla çalışmamız gerektiğiydi. Tarihin maskeli balosunda neyin yalan, neyin hakikat olduğunu ancak böylelikle öğrenebilirdik çünkü.

1. Şinasi, "Rusya'nın aleyhimizdeki neşriyatına cevap", Makaleler, Hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, Ankara, 1960, Dûn-Bugün Yayınevi, s. 34. Metinde dağınık olarak geçen bu cümle tarafımızdan yeniden düzenlenmiştir. İfade kitapta şöyle geçmektedir: "Muahharen Yeniçeriler'in devletimiz için bir za'f-ı manevî olan şu nizamsızlığı kendilerini hâmi-i millet sıfatları ile beraber mahvetmiş ve... "

2. Cemal Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict", Basılmamış Master tezi, İnstitute of Islamic Studies, Montreal, 1981, s. 87-88. Kafadar'ın tezlerinin derli toplu bir özetini Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'ne yazdığı "Yeniçeriler" maddesinde bulabilirsiniz (cilt: 7, İstanbul 1994, s. 472-476).

HALKIN VALİSİ

[Osmanlı örneğinde] sözde "Doğu despotizmi sistemi",
hesapta özgür ve demokratik olan bir toplumun rüyasında
bile göremeyeceği bir özgürlük düzeyi
-daha doğrusu, özerklik düzeyleri- üretmiş bulunuyordu.

Aron Rodrigue[1]

Rahmetli Recep Yazıcıoğlu'nun fotoğraflarına bakıyorum da, gülerken bile acı sızıyor yüz çizgilerinden. Ve Edip Cansever'in mısraları gelip kuruluyor fotoğraflarının altına:

Gülemiyorsun ya, gülmek
Bir halli gülüyorsa gülmektir.

Asırlık, hatta birkaç asırlık acılar dal dal sarkıyordu halkın göğsünden onun resmine doğru. Bu resimdeki yüzde tanıdık bir şeyler vardı. Epeyce eskilerden ama yine de tanıdık bir şeyler...

Fakirden değil, zenginden alan vali

Yıl kaç mı? 1719 olmalı.

Musul'dan bir vali, adı Morali Ali'dir, vergilerini henüz toplamıştır ki, tayini başka bir yere çıkar. Tam şehri terk etmek üzereyken esnaf çevirir valinin etrafını. "Sen" derler, "çekip gideceksin ama yeni gelen vali de gelir gelmez bizden vergi toplamaya kalkacak. Topladığın vergileri bize iade et de iki defa vergi ödeyip belimiz bükülmesin." Vali kesin bir dille reddeder ahalinin bu arzusunu ve apar topar terk eder şehri.

Yeni vali Sarı Mustafa şehre vardığında bu defa âyân, yani şehrin servet ü sâmân sahipleri çevirirler etrafını ve gereken vergiyi bir an önce toplamasını isterler. Vali ise adaletin saf şerbetini içmişlerdendir. Toplar âyânı ve onlara önce kuş etinden bir ziyafet çeker. Tabii misafirlerin karınları doymaz. Ardından içi pirinç doldurulmuş bir kuzu gelir önlerine. Bir güzel yumulurlar bu leziz taama. Tıka basa doyururlar karınlarını.

Artık sıra verilecek derse gelmiştir. Vali, onlara günün mana ve ehemmiyetini hikmet imbiklerinden damıtılmış şu sözlerle anlatır:

Esnaf ve zanaatkârdan toplayacağımız vergi, şu yediğiniz kuş eti gibidir, ne bizi doyurur, ne de esnafı memnun eder. Şu hassas durumda onlardan toplayacağımız her kuruş, bizim kursağımıza yetmediği gibi onlar için de tam bir yıkım olur. Ama aynı vergileri "kuş"lardan değil de, doldurulmuş kuzuya benzeyen sizlerden, sadece üç kişiden toplamak daha kolaydır. Ne de olsa Kıyamet Günü'nde üç bin kişiyle uğraşmaktansa üç kişiyle uğraşmak yeğdir!

Gözünü zanaatkârdan toplanacak paraya dikmiş olan zenginlerin nasıl bir şok geçirdiklerini tahmin edersiniz artık.

Washington Üniversitesi'nden Osmanlı tarihçisi Dina Rizk Khoury, bu belgelere geçmiş olayı naklettikten sonra şunları ekler:

Osmanlı sisteminin özü, halkın çıkarlarıyla devletin çıkarlarının bağdaştırılmasında yatmaktadır. Yani öyle bildiğimiz gibi, halkın bütün kaderi iki dudağı arasında olan zalim valiler kural değil, istisna idi. Hem de Osmanlıların Altın Çağı demleri 16. yüzyıl için söylemiyor bu kanaatini; 19. yüzyılın ilk üçte birine (1834) kadar yayıyor. Yani bizim "gerileme ve çöküş dönemleri" diye tarihin çöplüğüne fırlatıp attığımız yıllarda Musul'da cereyan ediyor Khoury'nin tezini destekleyen olaylar.

"Özünde erken modern dönemde Musul'daki devlet-toplum ilişkileri, uzlaşmaya dayanıyordu." Böyle yazan Khoury'nin Musul örneğinden kalkarak çizdiği tablo, bizim devlet-merkezli tarihçiliğimizin yanılgılarını gösteren bir ayna adeta. [2]

Girişimci ruhlu Osmanlı Valisi

Bu aynaya yakalanan bir başka çarpıcı örnek, 1638'de Dördüncü Murad tarafından Safevilerden geri alınan Bağdat topraklarında çıkıyor karşımıza.

Gerek Naima'nın tarihine yansıyan ekonomi hakkındaki görüşleriyle, gerekse Bağdat Valiliği sırasındaki ilginç teşebbüsleri ve üstün performansıyla sıradışı bir Osmanlı valisi portresi çizmiştir Derviş Mehmed Paşa. Bu farklı Paşa, ilk işi olarak Bağdat'ta tarımsal üretimi artırmak için girişimlerde bulunmuş. Bedevi kabile şeyhlerini toplayıp onları boş durmakta olan toprakları tarıma açmaya ikna etmiş. Kuzey Irak'a adamlarını yollayıp sürülerle koyun satın aldırmış ve kendi açtırdığı dükkânlarda sattırmış. Ektirip biçtirdiği tarlalardan elde edilen unu işleyen fırınlar açtırmış.

Naima'ya göre onun 3 yıl süren valiliği sırasında herkes hayatından memnunmuş. Çünkü Vali, sayıları on bine varan adamlarını (Kapı Halkı) boş oturtacağına kurduğu işletmelerde çalıştırmış, böylece onların şehir ekonomisine yük olmadan geçinmelerini temin etmiş. Hem koyunlarını satın aldığı şahıslar, hem de üzerine ufak bir kâr koyup uygun fiyata sattığı koyunları alanlar memnunmuş hallerinden. Derviş Mehmed Paşa, ayrıca Hindistan ve İran'dan inci ve değerli kumaşlar ithal edip onları adamları vasıtasıyla imparatorluğun diğer bölgelerine pazarlarmış. Böylece "halk temel ihtiyaçlarını ucuza karşılayabildiğinden, tüccarlar kumaşı pazarlayıp kâr ettiklerinden, aşiretler koyunlarını satıp para alabildiklerinden, bedevi kabileler de tahıl üretiminden pay aldıklarından" gül gibi geçinip gidiyorlarmış. Üstelik Bağdat valiliğinden ayrılırken arkasında anbarları zahireyle dolu bir şehir bırakmıştır Derviş Mehmed Paşa (bir Osmanlı paşasının icraatına, bir de bugünkü Bağdat soyguncularına bakın ve düşünün):

> Kezâlik birkaç yerde fırın yaptırıp levend ve iç oğlanı ve ağavat on bin adama ekmek verildikten sonra halka da füruht ederlerdi. Birkaç sene bu siyak üzere Bağdad'da eğlenip kendi mutfağına ve etba ve levendâtı tayinatına ve dâbbelerin alef ve alıykına halktan akçe ile bir şey almayıp kendi şeyini verip ve ziyadesini füruht edip emvâl-i azime peyda ederdi. Bağdad'dan azl olun-

> dukda yüz bin kuruşluk gılâli der-anbar bulunmuştu. Gelen mütesellime verip ve vilayet ayanının kibarına tevzi edip cümle gılâlini nakd ettikten sonra Bağdad'dan öylece çıkmıştı. [3]

Rahmetli "halkın valisi" Yazıcıoğlu'nun yaptıklarını hatırlayınca, onun Sarı Mustafa ve Derviş Mehmed Paşa'nın soyundan geldiğini görüyor ve her şeye rağmen bürokrasimizdeki bu damarın henüz kurumamış olduğuna şükrediyorum. Bir örnek az gibi gelebilir size ama bildiğiniz gibi "Az, çoktur".

1. Nancy Reynolds, "Aron Rodrigue: Difference and tolerence in the Otto-man Empire (interview)", SEHR, volume 5, issue 1: Contested Polities, 1996 [bu metne http://www.stanford.edu/group/SHR/5-l/text/rodrigue.htmrHpn ulaştım].

2. Dina Rizk Khoury, *State and Provincid Society in the Ottoman Empire: Mosu*l, 1540-1834, Cambridge University Press, 1997, s. 1-2.

3. Târih-i Naîmâ, cilt: 6, İstanbul 1283, Matbaa-i Âmire, s. 24; Halil Sahillioğ-lu, "Derviş Mehmed Paşa: Kişiliği ve ekonomi anlayışı (Naimâ'dan aynen)", *Toplum ve Bilim*, sayı: 2, Yaz 1977, s. 171-178. Derviş Mehmed Paşa yalnız iyi bir pratisyen değil, aynı zamanda, Naimâ'nın dedikleri doğruysa, Osmanlı iktisat teorisini yapan aydınlardan birisiydi. Geniş bilgi için bkz., I. Metin Kunt, "Müteşebbis bir Osmanlı veziri: Derviş Mehmed Paşa", *Toplum ve Bilim*, sayı: 2, Yaz 1977, s. 47-64.

AMERİKA NEDEN OSMANLI OLAMAZ?

> Frenklerin âdetleri kendülerinin mukaddema söyledikleri sözden nükûl etmeğe (vazgeçmeye [dönmeye]) asla utanmazlar, hemen kendülerine menâfi'i olacak maslahat ne ise ara tervice bakarlar...
>
> (Sultan II. Mahmud'un 1830 yılında yapılan ticaret antlaşmasında teknik yardımları öngören maddenin Amerikan Senatosu tarafından reddi üzerine öfkelenerek söylediği söz.)[1]

ABD'nin Irak'taki sivil yöneticisi Paul Bremmer, Osmanlı abası altından Türkiye'ye sopa gösterdi. Türk askerinin Irak'a gönderilmesinin sakıncalı olduğunu, çünkü "Osmanlı emperyalizmi"nin Irak'ta 400 yıl boyunca bir sömürgeci devlet olarak bulunduğunu söyledi.

Bir kere şunu belirtmemiz gerekir ki, bütün kendini dışarıda tutma gayretlerine rağmen Amerika; Fransız ve İngiliz emperyalizminin devamı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Amerika'nın Yeni Roma veya Üçüncü Roma olduğu iddialarının ne kadar göstermelik kaldığı, 11 Eylül turnusoluyla pekâlâ anlaşılmış olmalıdır.

İlber Ortaylı bir konuşmasında İngiliz-Fransız (ve Amerikan) tipi sömürge imparatorluklarıyla Roma-Bizans-Osmanlı tipi klasik imparatorluklar arasındaki çarpıcı farkı şöyle çizmişti:

> Bunlar imparatorluk değil, millî devlettir ve deniz aşırı sömürgeleri vardır; yani asla Roma gibi, Sasaniler gibi, Abbasiler

> gibi bir imparatorluk değillerdir. Bunlar, tebalarına eşit insanlar diye bakmazlar. Bir anavatan halkı vardır, bir de sömürge halkları. [Bunlara] İmparatorluk deniyor ama Sirkeci'deki bitli otellere "Palace" denmesi gibi bir şeydir bu. Çünkü imparatorluklar, yedlerindeki memleketleri himaye ve hıfz etmekle, korumakla mükellef kuruluşlardır.[2]

Osmanlı Devleti de bu koruyucu imparatorluk şemsiyelerinin sonuncusuydu, hatta Cevdet Paşa'yı dinleyecek olursak, insanlığın son sığınağıydı.

Osmanlı, zaten başka türlü yapamaz ve olamazdı. Bunu yapmakla özel bir lütuf göstermiş değildi tebasına. İçinden geldiği "formel Roma geleneği" ve "İslâmî yönetim ilkeleri", bir millî devletin asla düşünemeyeceği, hadi düşündü diyelim, icra etmeye güç yetiremeyeceği "filantrop" muamelelere sevketmişti onu.

Osmanlı yönetimi, Osmanlı olmamaya muktedir değildi! Garip ama gerçek bu...

İşte bir örnek.

Osmanlı, gayri müslimlere nasıl davranırdı?

1829'da Ruslara karşı ağır bir yenilgi almış olan Osmanlı Devleti, antlaşma masasından, savaşta kaybettiği toprakların bir kısmını olsun geri alarak kalkmayı başarmıştır. Rus ordusu geri çekildikçe yakılmış yıkılmış, yağmalanmış kasabaların hazin manzarası gün yüzüne çıkmıştır. Ama Rus askerleri geri çekilirken sadece yağmaladığı mal ve parayı değil, Bulgar ve Rum reayadan bir kısmını da götürmüştür beraberinde.

İlginçtir, bu manzara karşısında bile bir panik havası görülmez Osmanlı yöneticilerinde. Hemen evler, bahçeler ve tarlalar tesbit edilerek boş kalmaması için kiraya verilir. Gelirler bir sandıkta toplanır. Kimsenin bu paraya el sürmemesi için tedbirler alınır, suistimal edenler şiddetle cezalandırılır.

Kim için toplanmaktadır bu para? (Şimdi olsa Maliye Bakanı hemen el koyar ve onlarla maaşları öderdi.) Ama Osmanlı yönetimi bu paraya kamu dâhil kimsenin elini sürmesine izin vermemiştir. Paralar sandıkta birikirken, bir yandan da giden reayanın arkasından haberler uçurulur, dönerlerse kendilerine "Niye gittin?" diye sorulmayacağı, hatta 5 yıl boyunca bütün vergilerden muaf tutulacakları söylenir. Ayrıca sandıkta -artık kaç yılsa- biriken kira (icar) paralarının aynen kendilerine ödeneceği, isterlerse tarlalarını sürebilmeleri için öküz ve ekebilmek için tohum yardımı yapılacağı da bulunulan vaadler arasındadır.

Nitekim bu dürüst ve tutarlı politika kısa zamanda sonuçlarını verir ve yavaş yavaş geri dönüşler başlar. Gidenler Rus yönetiminin cenderesi altında iflahları kesilmiş bir halde dönerler geriye. Vaadlerin büyük bir devlete yakışan ciddiyette yerine getirildiğini gördükçe de geride kalanlara haber ulaştırırlar, işte bu "akıllara zarar" uygulama sayesinde 15 yıl içerisinde gidenlerin önemli bir kısmı geri dönmüş ve belgelerdeki deyişle "memnûnen ve mesrûren yüzlerini yere sürerek" devlet ve padişah için dualar etmişlerdir.[3] (Şimdi olsa "Bu hainleri asmayıp da besleyecek miyiz?" demeyecek kaç kişi çıkar benzer bir durumda? Düşünmeye değer bir husustur.)

Şimdi Bremmer öyle dedi diye bu zihniyete sahip devlet "sömürgeci" ve "işgalci" olacak ama Amerika, sadece demokrasi için, halkın sağlık ve mutluluğu için Irak'a girmiş olacak... Öyle mi?

Bu Amerikalılar 400 yıl bir ülkeyi idare etmenin ne olduğunu bilmiyorlar herhalde. Bilmedikleri bir başka şey de, Iraklı aşiret reisi Uceymi Paşa gibilerin İngilizler karşısında geri çekilen Türk ordusuna, sınır boyuna kadar refakat ettikleri ve malını mülkünü İngilizlere bırakıp ondan sonraki hayatını Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde fakr u zaruret içinde devam ettirdikleri gerçeğidir.

Yani Osmanlı Devleti, sömürge yönetimlerinden farklı olarak, kendisini elindeki toprağın her karışını "himaye ve hıfz etmek"le yükümlü sayıyordu. Zaten çekilirken petrolü mü yoksa "devlet zamanı"nı mı beraberinde götürdüğünden de anlayabiliriz bunu kolaylıkla.

1. Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, İstanbul, 2003, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 41.

2. Hazırlayan: Mehmet Tosun, *21. Yüzyılda Abdülhamid'e Bakış*, İstanbul 2003, s. 113.

3. Ufuk Gülsoy, "1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rumeli'de işgale uğrayan yerlerin durumu", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul, 1990, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlan, s. 21-35.

III

BİR TARİHİMİZ BİLE YOK!

Muhtelif milletlerden olan ve şahsıma eserlerini ithaf eden bestekârların sayısı, şimdiye kadar iki bini bulmuştur. Bu insanları nasıl mükâfatlandırmalı? Bu bestekâr beylerin, beni biraz rahat bırakmaları için sefirlerimin daha uyanık olmaları icap eder. Bana ithaf edilen beste, şiir ve diğer sanat eserlerinin baskınına uğramış bulunuyorum... Üstelik ağır başlı musikilerini de katiyyen sevmiyorum.

Sultan II. Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*

KARLOFÇA'DA BİR TÜRK OLMAK

Devlet idaresi ordusuz, entrikacı ulema ile
mağlup ve cahil kumandanların âciz ve
kendilerinden başka bir şey düşünmeyen padişahların
elinde istikametsiz bocalamaktadır.

Âfet [İnan] [1]

Şu Türk Tarih Kurumu'na ne demeli bilmem. Yahu, insan 34 senedir basıp durduğu bir kitabı hiç mi kontrol ettirmek ihtiyacını duymaz? Hatalardan geçilmeyen ve eksik gedik tercümesiyle, bozuk Türkçesiyle bu kitap yıllar yılı bilimsel bir eserin çevirisi diye satıldı ve işin garibi, kimseden de şikâyet sadası yükselmedi.

Hangi kitap mı? Canım, Bernard Lewis'in şu meşhur *Modern Türkiye*'nin Doğuşu adlı kitabının çevirisinden bahsediyorum. Kütüphanemde 1998'de yapılmış 7. baskısı var. Her okuyuşumda sinir olup duruyordum. Nihayet sahaflardan 1968'de basılmış İngilizcesini buldum da bir parça rahatladım.

Haddizatında çok kıymetli olduğundan değil; 1960'ların başlarında modernleşme tarihimizin ilk derli toplu değerlendirmesi olduğu için üzerinde duruyorum bu kitabın. Özellikle İngilizce literatürde uzun süre büyük bir boşluğu kapatan *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, günümüzde epeyce demode olmuş, en önemlisi de perspektifi pörsümüştür. Gelin görün ki, hâlâ birçok akademik yayınımızda Lewis neredeyse "Hüccetü'l-Modern İslâm" sayılmaktadır.

Allah aşkına şu Karlofça hakkında söylediklerine bir bakın:

> 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça barış antlaşması, bir devrin kapandığını ve bir başka devrin açıldığını ilan eder. Bu, Osmanlı Devleti'nin hezimete uğradığı bir savaş sonunda mağlup taraf olarak barış masasına oturduğu ve uzun bir süredir idaresinde tuttuğu ve Darülislam'ın parçası sayılan geniş toprakları kâfirlere bırakmak zorunda kaldığı ilk antlaşmadır. Karlofça, 18. Yüzyılın *uğursuz* başlangıcını temsil ediyordu.[2]

Son cümlenin Türk Tarih Kurumu'nun bastığı Prof. Metin Kıratlı tercümesinden buharlaşmış olmasını bir an için görmezden gelirsek, Lewis'in bu 'edebî' pasajında okuyucusunun başını uğultulu bir girdaba sokmak için didindiğini farkederiz. Bu antlaşmayla bir devir "kapanmış" ve yenisi "açılmış"tır! Üstelik başlayan da, "uğursuz" (fateful) bir devirdir!

Diplomasi bilmeyen Osmanlı?

Oral Sander'in *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*[3] adlı ilginç çalışması, Osmanlı diplomasi tarihi konusunda çok derinlikli olmasa da en azından insaflı bir kitaptır. Sander, hiç değilse Çetin Altan gibilerinin "Osmanlı diplomasi nedir bilmezdi, varsa yoksa savaşmasını bilirdi" yollu tekerlemelerine karnı tok biridir. Hatta Osmanlı idarecilerinin yalnız yükseliş döneminde değil, çöküşün en son merhalelerinde dahi "kararlarını kendilerinin verdiğini" söylemesi, yani birer özne olduklarını beyanı, bayağı bir bahadırlık sayılır. Hele kitabının sonunda Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda emperyalizme teslim olmaktansa küllerinden yeniden doğmak üzere intihar etmeyi seçmiş "onurlu bir Anka kuşu" olduğu benzetmesi, harikulade güzelliktedir.

Lakin Sander de Karlofça konusunda Lewis'in izinden giderek onun Osmanlı'yı modern dünyadan Ortaçağ'a postalama gayretlerine can u gönülden iştirak eder. Lewis'e göre, Osmanlı Devleti bir Ortaçağ devletiydi, bütün gayretine rağmen ekonomisi ve bürokrasisi Ortaçağ'dan çıkamamıştı. Bu sebeple hızla modernleşen bir devletler

dünyasında pek az yaşama şansı vardı. Kısacası, çökmesi kaçınılmazdı, çöktü. Ruhuna Fatiha!

Lewis'in Osmanlı'nın gerileyip çökmesi üzerinde bu derece ısrarla durması, aslında kafasındaki temel ama artık bayatlamış bir şablonun eseriydi: Modern Batı, ilerlemecidir, gelişmecidir, yenilikçidir, dinamiktir. Buna karşılık Osmanlı (Doğu), 16. yüzyılın ortalarından itibaren durağanlaşmıştır, yerinde saymaktadır, modern olana ilerleyeceğine, tersine giderek Ortaçağ'a dönüp kapanmış, böylece çöküşünü hızlandırmıştır. Karlofça antlaşması da bu duraklama ve gerilemenin startını veren bir dönüm noktasıdır.

Günümüzde ciddi tarihçiler ilerleme-gerileme kavramlarını son derece ihtiyatla kullanmak gerektiğini söylüyorlar. Öyle uluorta 'Şu devlet ilerledi, bu devlet geriledi' gibilerinden maç spikerliğini andıran tarihçilik anlayışı artık miadını doldurdu.[4] Çağımızın büyük tarihçisi Fernand Braudel bile Osmanlı için dillere peleseng edilen "gerileme" (*inhitat*) kavramını kullanmaktan ısrarla kaçınılmasını tavsiye etmektedir, zira ona göre bu sözde *bozulma* kavramı, "her şeyi açıklama kastıyla, her şeyi karıştırmaktadır."[5]

Velhasıl, artık tarihe onu yapan aktörlerin mantığından da bakmayı öğrenmeliyiz. Demokratik bir tarih pratiğine erişmek istiyorsak, ne kadar aykırı olursa olsun sorularımızı cesaretle sormalı ve alternatiflerin tükenmeyeceğini bilmeliyiz.

Kışkırtıcı sorum şu benim: Eğer gerileme döneminde her şey bozulduysa, Osmanlı Devleti nasıl oldu da bünyesinden Karlofça'da Rami Mehmed Paşa ve ekibi gibi başarılı bir diplomatik heyet çıkarabildi ve bu 'acemi' heyet, ustalıklı diplomatik manevralara girişerek bu tarihinin en ağır antlaşmasını imzalarken bile masadan başı dik kalkabildi?

Karlofça'da başı dik bir Osmanlı

İçinizden belki de, "Nasıl? Karlofça ve başarı, öyle mi? Bu kadar toprak kaybettiğimiz bir antlaşmada hangi akla hizmetle başarıdan söz

edebilirsin?" diyorsunuzdur. Hayal gördüğümü veya hamaset yaptığımı bile düşünenler olabilir. Ben bardağın dolu tarafından bakmayı yeğliyorum sadece. Siz isterseniz -bir faydası olacaksa- boş tarafından bakmaya devam edin. Ayrıca Osmanlı'nın belinin İkinci Viyana seferinde uğradığı bozgunla kırıldığını düşünmeye pek hevesli olan yazarlarımıza, içerisine yuvarlandıkları abesle iştigal uçurumunun kıyısında yetişmemiz ve olanı biteni onlara doğru dürüst anlatmamız gerekiyor.

Zira Lewis'in tarihimizin hal ve gidişatını içine soktuğu mağaranın sonu, maalesef Ortaçağ'ın karanlığına açılıyor. Bunun, tarihçiliği bir savaş baltası olarak kullanmaktan bir farkı olabilir mi? Dahası, tarihçilikle bir alakası olabilir mi? Nitekim Braudel, Osmanlı Devleti hakkında kullanılan "gerileme" kavramının, aydınlattığından daha fazla şeyi karanlığa boğduğunu söylüyor, kullanılmasa daha iyi olacağını tavsiye etmiyor muydu?

Neyse, aşağıda iyice açmak üzere şimdilik Karlofça üzerindeki örtüyü hafifçe aralıyorum:

Doğru, Karlofça'dan sonra Osmanlıların Avrupa kıtasındaki hadiseleri üzerindeki belirleyicilikleri azalmıştır ama I.Dünya Savaşı'na kadar bir şekilde etkileşimler devam edecektir. Doğru, Karlofça, Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar uğradığı en büyük toprak kayıplarını görüşmek üzere masaya oturduğu bir antlaşmaydı. Ama oturduğu masa aslında tek değildi. Osmanlı heyeti, hasımları olan Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya'ya karşı 4 cephede birden savaştıktan sonra 4 ayrı masaya oturmuş ve görüşmeleri, o zamana kadar diplomatik bir tecrübesi olmayan Reisülküttab Rami Mehmet Paşa eliyle yürütmüştü. Daha da önemlisi, 1200 kişiyi bulan Osmanlı heyetine, hiç de zannettiğimiz gibi yalvar yakar olup 'Bir an önce şu işi bağlasak' havası hâkim değildi. Tam aksine, devletin izzetini korumak ve işgale uğramış topraklarından mümkün olan en büyük hisseyi geri almak inanç ve gayretiyle hareket ediyorlardı.

Sonuçta Kutsal ittifak heyetleri, diz çöktürdüğünü zannettiği Osmanlı tarafından, tahmin ettiğinden daha az toprak kopartabilmişti

(özellikle de Venedik ve Polonya heyeti). Osmanlı heyetinin, topraklarını neredeyse taş taş, köy köy müzakere ettiğini, bazen Temeşvar gibi şehirleri vermemek için ne büyük bir inanç ve kararlılıkla mücadele ettiğini öğrenmek için zahmet edip İstanbul'un bir semtine ismini bağışlayan "Rami" Mehmet Paşa'nın elyazısıyla kaleme aldığı "Karlofça Mükâlemesi"ni (veya Sulhnâmesini) okumak gerekecektir. O Rami Mehmet Paşa ki, daha birkaç yıl önce kendisini elçi kılığında gizleyerek Avrupa'yı cevelan eden Petro'nun maceralarından bile haberdardır![6] (Hani "sarıklı Osmanlı" dünyaya kapanmıştı?)

Gözlüklerimizi değil, beynimizin işleyiş şeklini değiştirmekten başka çaremiz yok.

Masaya oturmak dediğin böyle olur

13 Kasım 1698 Cumartesi sabahı kuşluk vaktinde o zamanki Osmanlı-Avusturya sınırında bulunan Karlofça kasabası, alışılmışın dışında bir hareketliliğe şahit oluyordu. O gün Habsburg, Polonya, Venedik ve Rus heyetlerinin karşısında Başdefterdar Rami Mehmed Efendi ve Divan-ı Hümayun baş tercümanı İskerletzade Aleksandr Mavrokordato başkanlığındaki Osmanlı diplomatik heyeti görüşme masasına oturuyordu.

Düşman kavi, dava çetin, meseleler yüklüydü. Sırtlarında tarihin kurşun yükü, karşılarında burnu havada Kutsal İttifak diplomatları, önlerinde işgal edilmiş Osmanlı topraklarının hazin haritası, 1 yıl önce uğranılan Zenta hezimetinin ivil ivil kanayan yaralarıyla koyun koyuna oturuyorlardı masalara.

İkinci Viyana kuşatmasına kadar yeniden dirileceğinden korktukları Osmanlı Devleti'ni, önce Orta Avrupa'dan sürüp atmak için işbirliğine gitmiş olan Kutsal ittifak güçleri "Büyük Türk" ile ayrı ayrı hesaplaşmayı tercih etmişti. Velhasıl, Osmanlı heyeti, nasıl ordusu 4 ayrı cephede savaşmışsa, masada da 4 ayrı hasımla güreşecekti.

İşin ilginç tarafı, Karlofça'ya gidecek diplomatlarımız, hele böylesi kapsamlı bir müzakere süreci için yeterli tecrübeden mahrumdu.

Gerçi 17. yüzyılda Avrupa'daki güç dengesinin değişmesi sonucunda Osmanlı hariciyesi, diplomasi diline alışıyordu. Hatta daha 1606'da, Zitvatorok (Zitva Boğazı) antlaşmasında Osmanlı heyeti Habsburg momarkının taleplerini kabul etmiş bulunuyordu.[7] Buna rağmen antlaşma sonunda dost düşman gördü ki, heyettekiler, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına ve şerefine, kendi deyişleriyle "ırz ve namusuna" halel getirmeden bu karmaşık ve ağır işin içinden sıyrılmayı bilmiş, ehil diplomatlar olduklarını ispatlamışlardır.

Kendimize karşı düzenlediğimiz Haçlı Seferi

Hakkında bu kadar kolayca ahkâm kestiğimiz Karlofça Barışı üzerine Türkçede hâlâ bir tek kitap yazılmış olmaması garip gelmiyor mu size de? Madem bu antlaşma Osmanlı'nın sonunun başlangıcıydı, en azından düştüğümüz yeri iyice tanımak için gayret sarfetmemiz gerekmez miydi? "Karlofça'dan itibaren..." nutukları çekmeye bayılırız da, bugün Karlofça'ya gidebilmek için kaç tane ülkeden vize almamız gerektiğini bilmeyiz. Ve yerini dahi bilmekten aciz olduğumuz o ırak memleketleri, beğenmediğimiz "geri kafalı adamlar"ın yüzyıllar boyu nasıl büyük bir ustalık ve dirayetle yönettiklerini anlamaya çalışacağımıza, beceriksizlikle suçlamaya kalkıyoruz. İtiraf edelim ki bu, tembelliğimizi örtüyor, kolayımıza geliyor. 30 senedir avuç içi kadar Kıbrıs meselesini çözemeyen bir ülkenin çocukları olarak Orta Avrupa'yı karış karış bilen Osmanlı heyetinin Kutsal ittifak diplomatlarına hangi coğrafya ve diplomasi dersleri verdiklerini görmek için bile olsa Karlofça'yı lif lif çözmemiz, sonra da şapkamızı önümüze koyup kesif düşünce bulutlarına dalmamız gerekiyor.

Oysa Karlofça'daki Osmanlı diplomasisi üzerine Princeton Üniversitesi'nde hazırlanan ve ne yazık ki hâlâ dilimize çevrilmemiş olan doktora tezi[8], Osmanlı heyetinin masalara hangi halet-i ruhiye içinde oturduğunu ve müzakerelerin nasıl cereyan ettiğini bütün safhalarıyla anlatıyor.

Baksanıza, sevgili Dışişleri Bakanlığımız bile internet sitesinde müzakere yeri olarak Karlofça'nın seçiminin Avusturya İmparato-

ru'nun tercihi olduğunu yüzü kızarmadan yazabiliyor. İnsaf yahu! Oysa sırf bu yer meselesi için bile kıyametleri koparan taraf Osmanlı heyeti değil miydi? Monşerlerimiz kusura bakmasın, Karlofça, Osmanlıların tercihi, hatta dayatmasıydı. Üstüne üstlük kendileriyle müzakerelere girecek heyetlerden "ehliyet, ruhsat" soran taraf da Osmanlı tarafıydı. (Biliniyorlarsa pirleri Rami Mehmed Paşa'nın kitabını okusunlar. Ama kitap Türkçe olduğu için okuyamazlar! Korkarım Fransızca veya İngilizce tercümesi çıkana kadar mevcut yalan yanlış bilgilerle idare etmeleri gerekecek!)[9]

Artık tarihimize, yani kendimize karşı giriştiğimiz linç kampanyasından ya da Haçlı seferlerinden utanıp bir an önce hakikati öğrenmeye sıvanalım lütfen. Bu yazı, tek bir şey için, tarihimizin hakikat fedailiği için yazıldı çünkü.

Karlofça'n mı var, derdin var!

Kan ve sızı akıyor kütüphane raflarından okul sıralarına, Dışişleri Bakanlığı'nm internet sitesine, koca koca ansiklopedi ciltlerinin sayfalarına. Bir sabah uyandığında her şeyi kırmızı görmeye başlayan göz tansiyonu hastaları gibiyiz. Tarih bizim için hep kızıl renkte. Savaşları kazanırken de, kaybederken de.

Oysa insan sıcaklığı tütmeli değil mi tarih kitaplarından? Ilık bir süt gibi taravetinden rayihalar dökülmeli değil mi dimağımıza? Kalbimiz o tarihi yapan insanların kalbiyle aynı nabız vuruşlarına yakalanmalı değil mi ökseye yakalanmış saka kuşları gibi?

Yazmamak geliyor insanın içinden; duyarsızlığımızı gördükçe susmak ve kaynakları susturmak isteği kaplıyor içimi. 'Bu tarih bize çok', diyesim geliyor. 'Nahif omuzlarımız bu sıkleti taşıyamayacağı için susmuş bütün kitaplar', diyesim geliyor. Amaa...

Ama o sırada Rami Mehmed Paşa'nın perde arkasından sesini işitiyorum. Karlofça'da ancak ittifak kurarak bizi masaya oturtabilen Kutsal İttifak temsilcilerine karşı şu halis muhlis Osmanlı cümleleri onun ağzından saçılıyor önümdeki sayfalara:

> Avn-i Hakk ile Devlet-i Aliyye'nin kudretini siz de biliyorsunuz. Kuvvetimizi her geçen gün karada ve denizde artırıyoruz. İttifakınıza aldanmayın. Çünkü kendi kuvvetine güvenmek, iânetle [başkasının yardımıyla] kuvvetlenmekten daha mühimdir.[10]

Bu hikmetli ve yürekli sözlerin, güya yenik taraf olarak masaya oturan Osmanlı heyetinin reisinin ağzından çıktığına gelin de inanın. Ya kitaplarımız yalan söylüyor, ya da bu iktibas. Siz karar verin.

"Kendi kuvvetine güvenmek..." Sahi, bu sözlerin manasını unutalı ne kadar oldu dersiniz? Kendimize güvenmek, her şeyden önce de herhangi bir devlet ve milletin değil, Osmanlı'nın varisi olduğumuzu hatırlamak neden bu kadar zorlaştırıldı dersiniz? Kıbrıs'taki vaziyetten ve Washington-Telaviv patentli Büyük Ortadoğu Projesi'nin piyonlarından biri olmaya can atmamızdan belli değil mi?

Karlofça'dan Lefkoşa'ya yol gider

Okullarda Osmanlıların Karlofça'da barış masasına süklüm püklüm oturtuldukları ve ezildikleri belletilmiş olan nesiller, tarih kitaplarımızın hangi masallarla dolu olduğunu görsün diye biraz daha ayrıntıya gireceğim aşağıda.

Avusturya, müzakerelerin Viyana'da yapılmasını istemiş, ancak Osmanlı heyeti tam sınırda olduğundan iki taraf için de *hür bir ortam* sağlayacağı gerekçesiyle Karlofça kasabası üzerinde ısrar etmiş ve teklifini kabul ettirmişti. İngilizlerin De Soto'su diyebileceğimiz arabulucu Lord William Paget, önlerinin kış olduğunu, yaşlılığını ve romatizmalarını bahane ederek kapalı bir mekân tercihine zorlamıştır tarafları. Osmanlı diplomatları ise gerekirse prefabrik bir barış köyü bile kurabileceklerini, bunun için pek çok mahir ustayı yanlarında getirdiklerini söyleyerek "açık havada", nötr bir ortamda, tarafların müzakereleri herhangi bir etki ve baskı altında kalmadan yürütmesi gerektiği noktasında bastırmışlardı. Barış masasına kaçamak değil, bir iddiayla (ne de olsa 'ev sahibi'ydiler!) oturan taraf olduklarını gös-

termek istercesine 1200 kişiden oluşan Osmanlı heyeti kendilerine en az 8 ay yetecek kadar zahireyi de beraberinde getirmişti. Sonuçta Osmanlıların dediği oldu ve Karlofça'da çadırlar kuruldu.

Barış masasında tam bir denkliğin nasıl tesis edileceği hususu, kafaları fena halde karıştırmış görünüyor. Şaşıracaksınız belki ama kaynaklar, çözümün Osmanlı cephesinden geldiğini belirtiyor. Osmanlı heyetinin Baştercümanı Aleksandr Mavrokordato, protokol sorununu diplomasi tarihinde ilk defa "yuvarlak masa"yı icad ederek çözmüştür. Osmanlıların kurduğu dev çadıra 4 ayrı kapı yapılmış ve ortaya yuvarlak bir masa yerleştirilmiştir. Avusturya, Polonya, Venedik ve Rus heyetleri aynı anda kendi kapılarından girip masalarına oturuyor ve karşılarında toprak kayıplarını asgariye indirmeye and içmiş Osmanlı müzakere heyetini dimdik hazır buluyorlardı.

Anlayacağınız, Karlofça'da baskın taraf, Osmanlı heyetidir. Hatta müzakereler sırasında müttefiklerin aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözme işi de Osmanlı diplomatlarına düşmüştür.

Aleyhlerindeki bütün şartlara rağmen Karlofça'da Osmanlı heyetinin elini rahatlatan 3 koz vardır: 1) Farklı çıkar ve beklentileri olan müttefikler ortak bir ilkede birleşemiyor ve birinin işine gelen karar öbürünün aleyhine dönebiliyordu. Bu da Osmanlı diplomatlarına, ellerini içine rahatça daldıracakları geniş bir çatlak sunuyordu. 2) Avusturya heyetinin acelesi vardı, çünkü Fransa ile savaşın eli kulağındaydı. 3) Rus heyeti, Kongre'nin daha ileri bir tarihe ertelenmesini istiyordu.

Polonya ile diplomasi satrancı

Bir zamanlar Osmanlı himayesinde bulunan Polonya heyetiyle yapılan ilk birkaç oturum hoşbeşle ve eski dostlukların yâd edilmesiyle geçmiştir. Kamaniçe Kalesi üzerinde yoğunlaşan pazarlıklar sırasında kale iki taraf arasında gidip gelmişti. Osmanlı tezine göre bölgedeki diğer kaleleri Kral'ın bütün uğraşmalarına rağmen alamaması, Polonya'nın bu topraklara hakim olamadığını gösteriyordu. Öyleyse kale Osmanlı tarafında kalmalıydı.

Müzakereler kilitlenmişti. Polonya heyeti ani bir manevra ile toprak meselesini bir yana bırakarak Kırım Hanlarına vermekte olduğu haracın kaldırılmasını istedi. Bu teklif, Kamaniçe'nin olmasa da, Eflak ve Boğdan'ın Osmanlılara kalacağının ilk işaretiydi. Saatler süren pazarlıklardan sonra taktik değiştirme sırası Osmanlı heyetine gelmişti. Hem işgali altında bulunan Eflak ve Boğdan'ı, hem de Kamaniçe kalesinin civarındaki toprakları boşaltmasını istendi Polonya'dan.

Hamle üstünlüğü Osmanlı tarafına geçmişti. Polonya heyeti bir kere bazı topraklardan taviz verebileceğini ağzından kaçırmıştı. Ancak Kamaniçe üzerindeki ısrarları devam ediyordu. Bunun üzerine Osmanlı heyeti, Avusturya ile daha önce varmış olduğu mutabakat gereği bunu istediğini, Polonya'nın bir derdi varsa bunu Avusturya ile halletmesi gerektiği tezini öne sürerek Avusturya ile Polonya'yı karşı karşıya getirmeyi başardı. Sonunda Kamaniçe kalesi Polonya'da kalmış, buna karşılık Polonya, Eflak ve Boğdan'ı boşaltmayı kabul etmişti.

Karlofça'daki Osmanlı delegasyonu, askerî yenilgilere ve müttefiklerin "Savaşı yeniden başlatırız ha!" tehditlerine boyun eğmemiş ve masalara herhangi bir zaman teslimiyetçi tavra düşmeden vakarla oturmuş, birbirine düşen müttefik heyetlerinin açıklarından ustaca faydalanmasını bilmişti. Kaybedilen toprakların büyüklüğüne rağmen masada asla küçülmemiş, Sadrazam ve Padişah'ın sonuna kadar arkalarında olduğu güveniyle hareket etmiş ve günümüzde Kıbrıs'ta olduğu gibi kendi canibinden yükselen "Bir an önce bu işi halledin, yoksa..." tehdidi ve baskısı altında kalmadan toprak kayıplarını asgariye indirerek dönmüştü İstanbul'a.

Osmanlı tarihi bundan sonra Macaristan ve Polonya olmadan yoluna devam edecekti. Ama devletin "ırz ve namusu" korunmuş, 1718 Pasarofça ve 1739 Belgrad antlaşmalarında rövanşı almak için büyük bir tecrübe birikimiyle ve yüzü kızarmadan kalkılmıştı masadan.

Bir barış antlaşması, masada devam eden savaştır çünkü...

Rami Mehmed Paşa kimdir?

1654'de Eyüp semtinde doğar. Günün birinde Zeyrek'de Cafer Efendi adında bir saraylıyla karşılaşır ve onun tavassutuyla Divan-ı Hümayun kalemine kâtip yamağı olarak girer. Şair Nabi'nin sohbet halkasına dahil olur ve onun vasıtasıyla Padişah'ın yakınlarından Musahip Mustafa Paşa'nın şahsî hizmetine geçer. Paşa'nın 1686'daki ölümüne kadar hizmetinde bulunur. Nabi ile geçirdiği uzun yıllar, kendisine yalnız dünyayı tanımakla kalmamış; aynı zamanda şiir zevkini ve üslüpçuluğunu da kazandırmıştır. (Hac yolculuğunda Nabi'nin arkadaşı olmuştur.)

Musahip Mustafa Paşanın ölümünden sonra Divan-ı Hümayuna dönen Rami Mehmet Efendi kendisini Karlofça'ya uçuracak Reisülküttaplık dairesine atanır. Burada bütün yazışmalar elinden geçtiği için devletin girdisini çıktısını tanır. 1694'de 40 yaşındayken Reisülküttablığa atanır. 4 yıl sonra onu Karlofça'de görürüz. 17O2 de Sadrazamlığa kadar yükselir. Müteşebbis bir devlet adamı olduğu anlaşılan Rami Mehmed Paşa'nın, iktidarı sırasında uzun zamandır unutulmuş olan bazı dokumacılık kollarını ihya etmeye, Fransa'dan çuha alımını engellemeye, yerli üretimin kalitesini artırmaya ve atalet kesbetmiş olari tersaneyi ayağa kaldırmayâ dönük tedbirler aldığını biliyoruz. (İsmail H.Uzunçarşılı,/*Osmanlı Tarihi*, c.IV/I, s. 20.)

Ekmeksiz balık yenir mi?

Rami Mehmed Paşa'nın meşhur hazırcevaplığı Karlofça'da hasımlarımıza kök söktürmüştür. Avusturyalılar Temeşvar'ı Osmanlılardan koparta-mayacaklarını anlayınca son çare olarak eyaletten geçen nehirlerin kendilerinde kalması gerektiği şartını ileri sürerler. Bu şartın, Temeşvar'ı eninde sonunda düşmana teslim etmek anlamına geleceğini gören Rami Mehmed Paşa, uykusuz geçen bir gecenin ardından oturduğu masada Avusturya heyetini keskin bir mantık açmazına sokmayı başarır. Müzakere şöyle gelişir:

- Yani siz diyorsunuz ki Temeşvarlılar su içmesin, öyle mi?

- Yok, böyle bir şey demedik, insanları ve hayvanları sudan men etmiyoruz.

- Peki, balık tutup yemesinler mi?

- Hayır, balık da avlayabilirler.

- Pekâlâ, Hiç ekmeksiz balık yenir mi? Bu insanlar su olmazsa nasıl buğday yetiştirecek ve nasıl değirmenlerini döndürecekler?

Sonuç; Temeşvar Osmanlılarda kalır.

1. Âfet, "Türk-Osmanlı tarihinin karakteristik noktalarına bir bakış", *Belleten*, cilt II, sayı 5/6, II. Kânun-Nisan 1938, s. 129.

2. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. baskı, Oxford University Press, 1968, s. (Kaldı ki, 26 Ocak'ta sadece Avusturya ve Polonya ile antlaşma imzalanmış, Venedik ile ayrıca, özel bir antlaşma yapılmış, Ruslarla ise bir yıl sonra, istanbul'da ayrı bir antlaşma yapılmıştır. Yani Lewis'in Karlofça'nın nihai imza tarihi

olarak verdiği 26 Ocak 1699, eksik bir tarihtir.) Bkz. Abou-El-Hajj'ın 7 nolu dipnotta belirtilen basılmamış doktora tezi, s. 123-124.

3. Oral Sander, *Anka'nın yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 2. baskı, Ankara 2000, İmge Kitabevi.

4. Avrupa tarihinde gerileme {decline) kavramının teorik bir eleştirisi için bkz. J. K. J. Thomson, *Decline in History: The European Experience*, Polity Press, 1998.

5. Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm* (XV-XVIII. Yüzyıllar), cilt: 3, Dünyanın Zamanlan, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1993, Gece Yayınları, s. 415.

6. Zikreden: Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "*Karlofça'da Osmanlı diplomasisi-I*", Çeviren: Yasemin Saner Gönen, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 191, Kasım 1999, s. 43, dipnot 3. Rami Mehmed Paşa, günlüğünde, İspanyol veraset savaşının ilk evresi olan Fransızların Hollanda üzerine yürüdükleri seferin bütün ayrıntılarından da bahsetmektedir.

7. Thomas Naff, "*The Ottoman Empire and the European States System*", Editörler: Hedley Bull ve Adam Wafson, The Expansion oj International Society, Clarendon Press, Oxford, 1984, s. 148.

8. Rifa'at Ali Abou-El-Haj'm "The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz" adıyla Princeton Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu doktora tezi (1963) hâlâ bu konudaki en iyi ve muhtemelen tek bilimsel araştırma olma özelliğini korumaktadır.

9. Monşerler piyasada bolca bulunan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi'ne bile bakmak zahmetinde bulunsalar, Karlofça'nın Osmanlı hükümetinin ısrarıyla müzakere yeri olarak seçildiğini göreceklerdi. Bkz. Cilt: III, I. Kısım, Ankara 1995, TTK Yayınları, s. 589.

10. Ali Canib Yöntem, "*Rami Mehmed Paşa'nın Sulhnâmesi*", IV Türk Tarihi Kongresi, Ankara 1952, TTK Yayınları, s. 351.

OSMANLI !

BİR İNGİLİZ GENERALİNİ ESİR ALDIK!

Türkler, düşünecek zaman bırakıldığında heybetlileşirler.

Sir Mark Sykes[1]

Savaş, teknolojinin güdümüne girerse...

Ölü sayısının artmasından endişe ediliyormuş. Tabii "operasyon" sırasında bir günde bin Iraklıyı öldürdüklerini gururla anlatan Amerikalı komutanın sözlerinden de anlaşılacağı gibi, endişe ettikleri, kendi ölüleri. Çölde esir düşen oğlu için, "Oğlum şimdi üşüyordur" diye gözyaşı döken Amerikalı annenin dramını anlıyoruz ama kafası bir yumurta gibi ikiye ayrılmış çocuğun annesinin gözyaşları tarihin hangi mülevves yüzüne akıyor acaba? diye de sormadan edemiyoruz.

Türkiye'de *Üçüncü Dalga* adlı kitabıyla gündeme gelen Alvin Toffler, Heidi Toffler ile birlikte yazdıkları *Savaş ve Anti-Savaş*[2] adlı kitapta vaktiyle Vietnam'da savaşmış bir Amerikalı komutanla aralarında geçen görüşmeleri nakleder. Don Morelli, Amerikan ordusunun en büyük probleminin teknoloji saplantısı olduğunu söyler bu konuşmada. Artık, der, strateji teknolojiyi yönetmiyor Amerikan ordusunda, teknoloji stratejiyi güdümlüyor. Amerika, hâlâ teknolojiye bağımlı bir askeri yapılanma içinde. 'Strateji yolda düzülür' mantığıyla hareket ettikleri, "Iraqi operation" sırasında ortaya çıktı zaten.

Strateji, insan demek; akıl, kalp ve duygu sahibi insanın düşüncesi demek bir yerde. Teknoloji, bu savaşta, bütün bunları bir kara delik

gibi emiyor ve ortaya, ağırlıklı olarak sivillerin öldürüldükleri bir "kıtal" çıkıyor, insansız silahların, insanlığın göreceği en insanlık dışı savaşlara gebe olduğu açık değil mi?

Bir de bizim cepheye bakalım mı?

Savaşın sesleri ve kum fırtınası, Bağdat semalarında petrol dumanlarıyla karışarak Turner'in tablolarına misilleme yapar da, medyamız tarihe geçecek tablolar yapma fırsatını kaçırır mı? Operasyon sırasında beyaz bayraklarıyla teslim olurken vurulan iki Iraklı asker resminin altına utanıp sıkılmadan, "Teslim olmaya fırsat bulamadılar" diye yazmaktan tutun da "meşhur" popüler tarihçimiz Murat Bardakçı'nın, "Zaten Arapların dedeleri de İngilizleri çiçekle karşılamışlardı" tarzı bir yorumla hem tarihi, hem de bugünü alabildiğine çarpıtmasına varıncaya kadar yüzlerce utanç levhası kol gezdi medyamızda.

Aslında 1914'ün şartlarını düşünürseniz İngilizlere böyle bir "hoş geldin" faslı, hiç de inandırıcı değil. Bazı işbirlikçiler olmuştur; kuşkusuz her yerde olabilir. Kurtuluş Savaşı'nda olmadı mı sanki? Araplara "giydirmek" için çırpınanlar bu tür kurguları bize bir "olgu" imiş gibi sunabiliyorlar. Demek ki, gazeteciliği ve bu sözde tarihçiliği senaryoculuktan ayıran sınır giderek belirsizleşiyor.

Oysa 1914'ü yaşayanlar böyle demiyorlar. Fav yarımadasını savunanlardan Uceymi Paşa'nın bedevilerine kadar Irak halkının İngiliz emperyalizmine direnişleri ne tez unutuldu?

Uceymi Paşa'nın Arap desteği!

Uceymi Paşa, aşiret kuvvetleriyle İngilizlere kök söktürmüş bir çöl kahramanı. Kasım 1914'de, Fav yarımadasının düşüşünün ardından Adil Bey komutasındaki güney birliğimizi, kuzeye doğru çekilmesi sırasında, Amerikan ve İngiliz tanklarının bile tökezlediği kuş uçmaz kervan geçmez yollardan geçirerek kurtaran Uceymi Paşa, yolda Türk askerlerine tecavüz etmeye kalkan bedevileri sert bir şekilde cezalandırmasıyla da ünlenmişti. Basra önlerinde yapılan Şuaybe muhare-

besinde, düşman süvarileri tarafından kuşatılma tehlikesi altındaki birliklerimize uzanan yardım eli de yine Uceymi Paşa'nınkiydi. Bir görgü şahidine kulak verelim:

> Uceymi Paşa o gün de birkaç yüz atlının başında olduğu halde yıldırım süratiyle düşman ateşi altında sağ cenahtan sol cenaha koşmuş gelmişti. Onun emsali nadir görülen bu cüretkârâne hücumu, kıtalarımızın bir kısmını ve sağ cenah karargâhını muhakkak bir tehlikeden kurtarmıştı.[2]

Osmanlı ordusuyla birlikte Basra kapılarından Urfa'ya kadar İngilizlerle vuruşa vuruşa çekilen bu çöl şeyhi, Milli Mücadele günlerinde güney sınırlarımızda önemli hizmetlerde bulunmuş, Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelede onun desteğini almak istemiş[3] Cumhuriyet kurulduktan sonra ise Urfa'ya yerleşerek tarımla meşgul olmuş ve İngilizlere terkettiği atalarının topraklarına dönmeyi asla düşünmemiştir. İngiliz emperyalizminin dipçiği altında yaşamaktansa Urfa'daki tarlasından sevgili vatanına hasret ve melal dolu bakışlar yöneltmeyi tercih etmiştir. [4]

Ya Kûtu'l-Ammare unutulur mu?

Üzerinde güneş batmayan imparatorluğun Irak ordusu komutanı General Townshend, Selman-ı Pak'da Osmanlı kuvvetleri önünde 4500 ölü verdikten sonra bozgun halinde Kûtu'l-Ammare'ye çekilir. Burada Halil Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri tarafından kuşatılır İngiliz ordusu. Kuşatma adım adım daraltılırken Tovrashend'e yardım edecek büyük bir İngiliz birliğinin Hindistan'dan yola çıktığı haberi gelir. Tarih yazmanın tam zamanıdır.

Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa, 5 ay süreyle koca İngiliz ordusunu açlıktan erittikten sonra teslim olması için haber gönderir General'e. Kendisiyle şahsen görüşmek isteyen General Townshend, casus Lawrence'in de katıldığı bu görüşmede, titreyen sesi ve kırılan gururuyla Halil Paşa'ya cazip bir teklif sunar: "Yeter ki ordumu esir

etmeyin ve askerlerimle birlikte Hindistan'a gitmeme izin verin. Ben de silahlarımı size teslim edeyim; istediğiniz bir banka aracılığıyla tam 1 milyon sterlin ödemeye hazırım!"

Halil Paşa, kendi deyişiyle, gülüp geçmiştir bu "ucuz" teklife: "Bizim topa tüfeğe ihtiyacımız yok Generalim. Teklif ettiğiniz parayı ise derhal reddedeceğimi tahmin etmeliydiniz!" General, sterlinlerin az geldiğini zannederek teklifini 2 milyon sterline çıkartır. Cevap, aynıdır: Hayır.

Çaresiz kalan General Townshend, elindeki bütün silahları bir gece içinde tahrip ettirir, hatta atların koşumlarını ve eğer takımlarını kestirip kullanılamaz hale getirir ve son anlarda da tüfeklerin mekanizmalarını nehre attırır. Ertesi günü ordusuyla birlikte Türk kuvvetlerine teslim olur.[5] Kendisiyle birlikte tam 5 general, artık Türklerin esiri değil, misafiridir! (Towshend'in verdiği rakamlara göre Türklere esir düşenler şunlardı: 5 general, 2592 er, 204 Hind subayı, 6988 Hindu ve sair erat, 3248 yardımcı personel. Bunların içinde 1306 hasta ve yaralı da mevcuttu.)[6]

Aynı olayı bir de David Fromkin'in kaleminden dinleyelim:

> Bir önceki yaz mevsiminin korkunç sıcağında kaptığı hastalıktan bir türlü kurtulamayan Townshend, ruhsal dengesini kaybetmişti. Kuşatmanın bir aşamasında Türklerin bir milyon sterlinlik bir kefalet karşılığında kendisini ve adamlarını serbest bırakacaklarına karar vermişti. 27-28 Nisan günü, onunla birlikte müzakerelere giden Herbert ve Lawrence Londra'dan daha da fazlasını teklif etme yetkisini almışlardı. Bundan utanç duymalarına karşın, Türklere iki milyon sterlin teklif ettiler. İngiltere'nin askerlerinin özgürlüğünü, parayla alacak kadar küçülmesinden zevk aldığı belli olan Enver Paşa'nın emriyle teklif, Türk komutanı tarafından reddedildi.
>
> Bunun üzerine Kut savunmacıları silahlarını imha edip kayıtsız şartsız teslim oldular. Townshend saygılı bir davranışla karşılandı ve konfor, hatta lüks içinde yaşamak üzere İstanbul'a gönderildi.[7]

Bağdat, yalnız evliyaları ve halifeleriyle değil, Uceymi Paşa ve Halil Paşa gibi gizli kahramanlarıyla da nice ruh yüceliğinin izlerini saklamaktadır bağrında.

Bu yüzdendir ki, Moğollar gelir geçer ama Bağdat hep bizimdir!

1. David Fromkin, *Barışa Son Veren Banş: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*? (1914-1922), Çeviren: Mehmet Harmancı, istanbul, 1994, Sabah Kitapları, s. 148

2. Alvin and Heidi Toffler, *War and Anti-War: Making Sense oj Today's Global Chaos,* Warner Books, 1995.

3. Mustafa Kemal paşa'nın Uceymi Paşa'ya yazdığı mektup için bkz. Cihad Fethi Tevetoğlu, "Bugünkü Türk_Suudi dostluğuna ilk adım"

4. Uceymi Paşa bk. Hamza erkan, "Birinci Cihan Harbinde İngilizleri Yıldıran Adam"

5. Peter Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun, Çeviren: Mehmet Harmancı, istanbul 1995, YeniYüzyıl Tarih Dizisi, s. 271.

6. "General Townshend'in hatıraları", Çeviren: Osman Öndeş, Hayat Tarih Mecmuası, sayı: 3, Nisan 1967, s. 55.

7. Fromkin, age, s. 194-195. Townshend'in yanından ayırmadığı köpeği bile sonradan Bûyûkada'daki ikametgâhına gönderilmiştir.

OSMANLI !

"OSMANLI KALESİ" RÜŞTÜ!

Osmanlı Devleti'nin durumunu anlayabilmek için Osmanlı'nın son 20 yılının başlangıcı olan 1900 tarihli bir dünya haritasına bakmak ibret verici olacaktır. Avrupalıların veya onların torunlarının yönetmediği ülke sayısı bir elin parmaklarının sayısını zor bulurdu: Japonya, Tayland, Liberya, Avrupalıların ulaşamadıkları veya ulaşmak istemedikleri Asya'nın iç bölgeleri ve Osmanlı İmparatorluğu. Diğerlerinden farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu öyle arzu edilen topraklara sahipti ki, 1900'de bağımsız kalması mucize gibi bir şeydi. O, hayatî ticaret yolları üzerinde bulunuyordu, en önemli Hıristiyan dinî türbelerinin bulunduğu bir yerdi ve herhangi bir emperyal efendinin pazarları için ziraî mahsul ve diğer hammaddelerin üreticisi olarak ciddi bir potansiyeli haizdi. Soru, Osmanlıların ekonomik ve askerî olarak neden geri oldukları değildi. Soru, Osmanlıların nasıl bu kadar uzun süre ayakta kalabildikleriydi.

Justin McCarthy[1]

2002 Dünya Kupası maçları sırasında çıkan gazetelerin haberlerine bakılırsa, Fransız basını Türk Milli Takımı'nın kalecisi Rüştü'yü "Osmanlı kalesi"ne benzetmiş. Geçit vermeyen, dirençli ama öte yandan da estetik duruşlu bir kale bu.

İlginçtir, öteden beri Türk sporcularına Avrupa'da bu Osmanlı imajı bir etiket gibi yapışmış durumdadır. Sanki 1923'den beri pek bir

şey değişmemişçesine, Avrupa'da herhangi bir şekilde varlık gösteren "Türk", nedense akla hemen "Osmanlı"yı getiriyor.

Aklıma geldi birden: Sahi bir "Osmanlı Milli Takımı" nasıl olurdu dersiniz?

Mesela kalecisi Sırbistan'dan; bekleri Arnavutluk'tan, Suriye'den, Cezayir'den, Macaristan'dan; orta saha Yunanistan'dan, Gürcistan'dan, Ukrayna'dan, ileri üçlü ise İstanbul'dan, Anadolu'dan, Romanya'dan olurdu ve bu takım Osmanlı mantığı için gerçekten de "millî", yani yerli bir kimlik manzarası arz ederdi.

Çünkü Osmanlı insan manzarası uzun yüzyıllar boyunca buydu. Hatta daha da fazlasıydı: Kendi içinde gayri müslim nüfusu (azınlık değil!) önemli bir paya sahipti. Tıpkı bir zamanlar Rum "azınlık"tan Lefter'in Türk Milli Takımı'nda oynaması, hatta kaptanlık yapması gibi, Osmanlı Milli Takımı'nda da aynı zamanda bütün bu futbolcular "Türkiye" adına mücadele edeceklerdi.

Tıpkı çökmeden önce Sovyetler Birliği Millî Takımı'nda olduğu gibi.

Sözün gelişi Sovyetler Birliği Milli Takımı denilirdi ona; aslında herkes bilirdi ki, "millî" bir takımı yoktu Sovyetler'in. Az önce bahsettiğim gibi Sovyetler Birliği sınırları dâhilinde var olan kulüplerden, yani Gürcistan'dan, Ukrayna'dan, Rusya'dan, Türk ve Baltık cumhuriyetlerinden vs. seçilen futbolculardan meydana gelen bir tür "karma" idi Sovyetler Birliği Milli Takımı.

Zaten Sovyetler Birliği'nin "son imparatorluk" diye adlandırılması da bu yüzden. Milletler ve milliyetçilikler çağında millet-üstü, enternasyonal bir organizasyon teşebbüsüydü Sovyetler Birliği. Bırakın milletleri, mikro-milletlerin bile pıtrak gibi bittiği bir çağda Sovyetler Birliği gibi bir teşebbüsün daha fazla ayakta kalması zaten mümkün değildi.

Osmanlı nüfus profili nasıldı?

Aynı şekilde "Osmanlı" dediğimiz siyasî ve sosyal organizasyon da, o müthiş milliyetçilik çağına ve emperyalizmin yerkürenin yüzde

85'ini ele geçirdiği Büyük Dönüşüm'e inatla direnen bir kale, Selim Deringül'ün deyişiyle, Avrupa'nın böğrüne batan bir diken olarak varlığını 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdürebilmiştir.

Bir siyasî rejim olarak tarih sahnesine veda etmiş olsa da, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisine bir imparatorluk "bakiyyesi", yani kalıntısı bırakmıştır. Bu kalıntıyı, sadece muhteşem tarihî eserler ile onları yapanların tarihinden ibaret görmek yanıltıcı olur. Bu miras aynı zamanda bir insan ve zihniyet mirasıydı da.

İnsan mirası, çünkü gerek mübadeleler (Türkiye sınırları içindeki Rum nüfus ile Yunanistan sınırları içinde kalan Türk-Müslüman nüfusun değiş-tokuşu), gerekse 1877-78 Rus Savaşı'ndan beri devam eden Kafkasya'dan büyük göç hareketleri sonucunda Anadolu'nun yüzyıllar öncesine uzanan nüfus yapısı köklü bir değişim geçirmiştir. Rum ve Ermeni nüfusun ağırlıkta bulunduğu yörelere Balkanlardan, Kafkaslardan vs. göçen Müslüman kitleler iskân edilmiş ve 1920'lerin sonlarında "Anadolu'nun İslamlaşması" büyük ölçüde tamamlanmıştı.

Bunları büyük bir vukufla ortaya koyan Kemal Karpat, TC'nin nüfus profilinin, Osmanlı İmparatorluğu'nunkinden çok daha "İslamî" olduğunu söylemektedir.[2] Ve bu profil içerisinde göz alıcı bir renklilik göze çarpmaktadır. Türk, Çerkez, Arap, Kürt, Ermeni, Rum, Yahudi, Boşnak, Slav, Gürcü, Arnavut vs. milletlerinden oluşan yamalı bir imparatorluk bakiyyesinden homojen bir millet, bir "Türk milleti" çıkarma girişimidir 1920'lerin sonunda başlanan kültür devrimi. Ancak Avrupa Birliği kapılarında çözülmeye yüz tutacaktır bu girişim.

Atatürk'ün dil ve tarih üzerinde bu kadar ısrarla durması, bu yamalı yapıyı tek bir kültürel koda dönüştürme çabasının uzantısıdır. Yalnız en büyük talihsizlik, nüfusun bu çeşitli unsurlardan meydana gelmiş olması değil, fakirlik ve eğitim imkânlarının son derece kısıtlı olmasıdır. Çünkü nüfusun hâlâ yüzde 80'i köylerde yaşamaktadır. Yani mesela harf devrimi, ancak nüfusun yüzde 10'u ile 15'ini ilgilendiren bir çaba olmaya mahkûmdu o yıllarda.

Yine büyük talihsizliklerimizden birisi, uzun yıllar boyunca "Köylü, milletin efendisidir" denilerek köylülüğün yüceltilmesi ve hatta topluma örnek olarak sunulması olmuştur. Böylece homojen bir kültür oluşturma çabaları, daha en başından sakatlanacaktır çünkü okuma-yazma bilen, hadi bildi diyelim, bu bilgisini kullanmayan bir toplumu en büyük dönüştürücü güç olacağı inancıyla yapılan kültür devrimi, sonuçta bu yamalı eski yapının devam etmesine ve imparatorluktan devralınan sorunların sürekli ertelenmesine yol açacaktır. Ta ki AB sürecinin dayatmalarına kadar.

Evet, Osmanlı kalesi. Direnişlerin ve kahramanlıkların dünyası. Plevne, Kanije, Silistre. Tarihin bu parlak sayfalarını biz unutsak da, Avrupa unutmuyor demek ki. Tıpkı Fransız gazetelerinde Rüştü'ye biçilen "Osmanlı kalesi" rolünde olduğu gibi...

1. Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Arnold, 2001, s. 6.

2. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan - Kaan Durukan, Ankara, 2002, imge Kitabevi, s. 121-142.

BEŞİKTAŞ'TA BOMBA PATLADI: 26 ÖLÜ, 58 YARALI!

Müthiş bir infilak duyulmuş,
insanlar, hayvanlar parça parça göğe
fırlamış, ortalığı bir duman sarmış,
yaverler kaçmış, devlet erkânı camie
sığınmış, yerinde duran padişah...

Avlonyalı Ferid Paşa'dan naklen

2003 yılı Ramazan'ını cehenneme çeviren bombalara eskiden beri aşina bir şehirdir İstanbul. Bu bombalardan birisi, bundan 99 yıl önce Beşiktaş'ta, Barbaros Bulvarı üzerindeki Yıldız veya o zamanki adıyla Hamidiye Camii'nin avlusunda patlamıştı. Sultan II. Abdülhamid bu suikastten kılpayı kurtulmuş ama -İstanbul'da Kasım 2003'deki iki bombalama olayıyla şaşırtıcı bir benzerlik!- 120 kilo ağırlığındaki bomba 3'ü asker olmak üzere 26 kişinin ölümüne, 58 kişinin de yaralanmasına yol açmıştı.

Günlerden 21 Temmuz 1905'dir. II. Abdülhamid'in Cuma selamlığındayız. Cuma namazı bitmiş, özellikle ecnebi meraklılar tarafından büyük bir heyecanla beklenen an gelmiştir. Sultan Abdülhamid caminin çıkış kapısına doğru ilerlerken bazı vekil ve vezirleriyle konuşmuş, onlara iltifatlarda bulunmuştur. Tam kapıdan çıkacakken bu defa da sevgili Şeyhülislamı Cemaleddin Efendi'yle ayaküstü bir meseleyi konuşacağı tutmuştur. Dışarıda kendisini hangi korkunç sürprizin beklediğinin tabii ki farkında değildir o sırada.

Ermeni sosyalistinin huzura attığı bomba

Bizzat suikastçılar Yıldız Camii'nin avlusunda Padişah'ın dışarı çıkmasını beklemektedirler. Gecikme, onları da iyice meraklandırmıştır. Çünkü Cuma selamlıklarına defalarca gelip gitmişler ve Padişah'ın arabasına 1 dakika 42 saniyede ulaştığına varıncaya kadar her şeyi inceden inceye hesaplamışlardır. Ne var ki, Sultan Abdülhamid'in tam kapıdan çıkarken Cemaleddin Efendi'yle yaptığı o ayaküstü sohbet, bütün planlarını alt üst edecektir. [1]

29 yaşındaki Belçikalı sosyalist Charles Edward Jorris, Fransa'daki eylemleri sırasında Ermeni tedhişçileriyle tanışmış ve onların daveti üzerine İstanbul'a gelerek Beyoğlu'nda Moravic Apartmanı'na yerleşmiştir. O ve diğer Ermeni suikastçılar, önce Beykoz'da Abraham Paşa korusunda, sonra Polonezköy'de çeşitli defalar bomba denemelerinde bulunmuşlar, ardından da Yıldız'da Padişah'ın geçeceği yol üzerinde bir ev kiralayarak planlarına nihai şeklini vermişlerdir. Bunun üzerine Viyana'da özel bir araba imal ettirmiş ve arabacının oturma yerinin altına patlayıcıyı yerleştirebilecekleri gizli bir bölme yap tırmışlardır.[2]

Bu arabayı Yıldız Camii'nin avlusuna kadar sokmayı başaran (özel izinle girilen bu kısma koskoca arabanın nasıl girdiği daha sonra kafaları epey karıştıracaktır) suikastçılar, saatli bombayı padişah kapıda görünür görünmez harekete geçirmişler ama o "bir anlık gecikme"yi hesaplayamamışlardır.

Ve İstanbul'u sarsan patlama

Ardından, Boğaz'ın karşı yakasını Fatih'e kadar ve Maçka, Nişantaşı gibi semtleri yerinden oynatan müthiş bir infilak sesi ile sarsılır İstanbul. "Dijital kamera" yerine olay yerinin kanlı manzarasını Necip Fazıl'ın dumanlı kalemi yansıtsın bize isterseniz:

> Gündüzü geceye çeviren bir duman, baruttan yayılan ölüm kokusu ve hemen arkasından bir harp sahnesi manzarası... Parçalanmış bir sürü insan, at ve araba... Camide ne cam, ne

> pancur... Parmaklıklar üstünde kopuk insan ve at uzuvları, yerlerde sahiplerini kaybetmiş sorguçlu kalpaklar, baltayla doğranmış gibi paramparça cesetler... Ve... Ve feci bir panik... Boğuşma halinde bir kaçışma... Ana-Baba günü...[3]

Ya bu korkunç manzara karşısında adı "korkak"a çıkartılan Sultan Abdülhamid nasıl davranmıştır dersiniz? Tam bir Osmanoğluna yaraşır şekilde. Olayı soğukkanlılığını asla yitirmeden sükûnetle izlemiş, telaşa ve paniğe kapılmış olan yetkilileri ise "Korkmayın!" diye yatıştırıp gerekli emirleri verdikten sonra sert ve vakur adımlarla saltanat arabasına yönelmiş ve patlamadan ürkmüş olan atların dizginini ele alarak dörtnala Yıldız Sarayı'nın yolunu tutmuştur. Onun bu metanetine yerli ve yabancı seyirciler, bu arada Amerikalı Bahriye Generali Bucknam (Bagnam) Paşa da hayran kalmış ve misafirler arasından "Yaşa Sultan!" sesleri yükselmiştir.

Suikasti çok planlı olarak hazırlayan Ermeni tedhişçilerinin hesabı şuydu: Suikast başarılı olsaydı, arkasından Beyoğlu'nda patlamalar birbirini takip edecek, kargaşalık çıkartılacak, bunu dış güçlerin müdahalesi izleyecek ve Doğu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurulmasının ilk adımları böylece atılmış olacaktı. Ama o birkaç dakikalık gecikme büyük planlarını suya düşürmüş oldu.

Kaçabilenler o kargaşalıkta Sirkeci Garı'ndan trenle Avrupa'ya giderek paçayı kurtarmışlar ama Jorris ve hempaları derhal yakalanmıştır (karısı Anna da kaçmayı başaranlardandır). Bir soruşturma komisyonu kurulmuş (bu arada, Necip Fazıl'ın babası Cinayet Mahkemesi Reisi Hilmi Bey de komisyonun üyelerindendir), Abdülhamid, mahkemenin tarafsızlığında şüphe uyandırmamak için sorgu yargıçlığı ve azalıklarında Rum, Ermeni ve Musevi hâkimler bulundurulmasını irade etmiş ve yargılama sonunda içlerinde Jorris'in de bulunduğu 11 kişi idama, 46 kişi de çeşitli cezalara çarptırılmışlardı.

Ya sonra? Sonrası daha ilginç aslında. Sultan Abdülhamid'in insan israf etmeyi sevmeyen birisi olduğunu bu olaydan da anlıyoruz. Diğerleri gibi, suikastın ele başısı olan sosyalist Jorris de affedilmiş, af ne kelime, cebine 500 altın harcırah konularak bu defa Sultan Abdül-

hamid'in sâdık bendelerinden birisi olarak Avrupa'ya işbaşına gönderilmiştir! Bir suikastçi, belki de dünya tarihinde ilk defa, suikast düzenlediği kişi tarafından işe alınmakta ve ödüllendirilmektedir!

Soğukkanlı Sultan Abdûlhamid'in insan kaynakları meselesine bakışına dair minik bir örnek bu sadece...

Tevfik Fikret'in alnındaki kara leke

Dürüstlük ve vatanperverliği özellikle sol aydınlar tarafından her fırsatta gözümüze sokulan şair Tevfik Fikret, Yıldız suikastinin hedefine ulaşamayışına fena halde içerlemiş ve yazdığı "Bir lahza-i teahhur" (Bir anlık gecikme) adlı şiirinde suikastçı Jorris'i "şanlı avcı", kendi yöneticisini ise alçak *(deni)* ve zalim olarak göstermiştir. Şiirden birkaç beyit, edebiyatçımızın Abdülhamid'e olan kini yüzünden Ermeni Taşnak örgütünün yanında yer alacak kadar nasıl alçaldığını göstermek için yeterlidir (dâm, tuzak demektir):

Ey şanlı avcı, damını beyhude kurmadın;
Attın... fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!...
Kanlarla bir cinayete benzeyen bu iş
Bir hayr olurdu, misli asırlarca geçmemiş.
…
Mâlik sesin o sevret-i ra'din-i gayza ki
Her yerde hiss-i hakk-u halâsın muharrik!

Abdülhamid'e duyulan kin insana neler yaptırıyor?

Tevfik Fikret'in talihsiz manzumesi bir iş kazası gibi görülmemeli. "Bir lahza-i teahhür", devrin aydınlarının Saray'a bakışını yansıtan –puslu da olsa- bir aynadır sonuçta. Türkiye'de "Tarihi Sevdiran adam" diye bilinen Ahmet Refik Meşrutiyet devrinde şunları yazabilmişti: Nihayet hakikat tamamen ortaya çıkarıldı. Abdülhamid zulmünden kurtarmak için bu hareket-i kahramannamenin Ermeniler tarafından icra olduğu anlaşıldı.[4] Nitekim bu olayın üzerinden 45 yıl geçtikten sonra bile bir süreli yayında Fikret kini'nin nasıl büyük bir inatla devam ettiğini görüyoruz. Yazar, Abdülhamid'in Cuma namazı kılmadığını, herkes namazını kılarken padişahın hünkâr mahfelinde sigara tellendirdiğini, kendisine verilen jurnalleri okumak için Cuma vaktini seçtiğini utanıp sıkılmadan yazabilmiştir.

Lakin şimdi anlatacaklarımın yanında bu bile hafif kalır. Hilmi Kirtiş adlı yazar, Yıldız'da bombanın patlamasının hakkında şunları döktürüyordu:

"Ne oluyordu? Bu, her halde bir suikasttı. Fakat Abdülhamit ölmüş müydü? Acaba millet bu zalimden kurtuldu mu?... Yeşil parmaklıklar kıpkırmızı kan ve et parçaları içindeydi. Bombanın tesiriyle fırlıyan insan etleri hep duvara, parmaklıklara yapışmıştı. Abdülhamit bütün bu etler arasında bir heyulâ-yı İstibdat gibi camiden çıkarak sarayına dönmüş, tahkikat, nefi[y]ler, hapisler, cezalar icrası için emirler vermişti."[5]

Yazının devamında bomba eyleminin OSmanli milletini Abdûlhamid'in zulmünden kurtarmak için bazı Ermeni vatandaşları tarafından "bin türlü müşkülâtla" gerçekleş-

tirildiğinin anlaşıldığı belirtilmekte ve Ermeniler "cesur" sıfatıyla alkışlanmaktadır. Yani yazar, terörzedelere acıyacağına, terörist Ermeni eylemcilerin bombayı patlatmak için ne büyük zorluklar çektiklerini anlatmayı tercih etmektedir!

Belki Fikret'i anlayabilirim ama olayın üzerinden 45 yıl geçtikten sonra bile kendi ülkelerinin eski de olsa bir devlet başkanına atılan bombayı alkışlayan eller, üstelik yakın tarihinde Ermeni ihanetini yaşamış bir ülkede yazar diye boy gösterebilmektedir ya. Pes!

1. Hemen bütün kaynaklarda bu bir anlık gecikmenin (Fikret'in deyişiyle, bir lahza-i teahhur'un) sebebini Padişah'ın Cemaleddin Efendi'yle biraz daha sohbet etmek istemesinden, hatta 'gevezeliğinin tutması'ndan kaynaklandığı belirtilmektedir. Ancak, devrin Sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Velora Paşa'nın bizzat babasından naklettiğine göre, Şeyhülislam, o sırada İstanbul'a gelmiş bulunan Mekke Emiri'ni namaza getirmiş ve namazdan sonra Padişah'a bu uğurlu misafiri müjdelemeye teşebbüs etmiş, Abdülhamid de emiri hemen tanımış ve elini öpmesine müsaade etmiş, iltifat olarak da, "Hoşgeldiniz Emir Efendi, Âsitanemize (İstanbul'a) safalar getirdiniz, Haremeyn halkınız iyidirler inşaallah?" demeye kalmadan o müthiş infilak sesi duyulmuştur. Küçük bir ayrıntı belki ama Fikret'in o kadar dövündüğü o gecikmenin sebebi olarak bu açıklama bana daha makul göründü. Bkz. Anlatan: Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Paşa (Velora), Yazan: Samih Nafiz Tansu, Madalyonun Tersi, İstanbul, 1970, Gür Kitabevi, s. 18-19.

2. Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir insanımız: Hüseyin Rauf Orbay* (1881-1964), cilt: 1, İstanbul, 1992, Kazancı Yayınları, s. 549.

3. Necip Fazıl Kısakûrek, *Ulu Hakan 11. Abdülhamid Han*, 3. baskı, İstanbul, 1977, b.d. yayınları, s. 312-313.

4. Hilmi Kirtiş, "Abdülhamide atılan bomba", *Aylık Ansiklopedi*, Sayı: 2, Ağustos 1949, s. 19.

BEN DE BİR OSMANOĞLU İLE GÖRÜŞTÜM!

Rahmetli babam orta boyluydu. Saçı ve sakalı koyu kumraldı. Saçları tepeden dökülmüştü. Etrafta gür saçları vardı. Burnu yüksekti: Osmanlı Hanedanı'nın alâmetini taşıyan biçimdeydi.

II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu

Sevgili CHP'ye ve aziz basınımıza bereketli bir konu çıkmış gibi görünüyor. Başbakan Recep Tayip Erdoğan Amerika'da bir Osmanlı hanedan üyesiyle, Ertuğrul Osman Efendi'yle görüşünce "malum" (bu kelimeyi Latincedeki "şer" anlamında kullanmayı tercih ediyorum) çevreler yine feryada başladı. Vay efendim, nasıl olur da bir TC Başbakanı Osmanlı hanedan üyesiyle görüşürmüş, estek köstek.

Bu fosillerin, Bulgarların eski krallarını başbakan yaptıklarından da, Rusların 70 şu kadar sene sonra Çar II. Nikola ve ailesinin küllerini Yekaterinburg'da binbir zahmetle bulup DNA testleriyle kimliklerini tesbit ettirdikten sonra muhteşem bir cenaze alayıyla Petersburg'da Romanof hanedanının diğer üyelerinin yanına defnettiklerinden de haberleri olmamış, olamaz. Demokrasilerin ulaştığı çağdaş aşamada hanedanların "in" olduğunu bilmiyorlar zahir.

Türkiye'ye girip çıkabilen ve TC vatandaşlığı alan veya alma hakkı kanunen kendisine tanınan birisiyle bir Başbakan'ın görüşmesinde ne gibi bir sakınca olabilir? Yasak mı bu?

Varsa böyle bir yasak, itiraf ediyorum, ben bu yasağı çiğnedim.

İlgilenenlere duyurulur!

Çehresinde Osmanoğulları'nın gölgeleri...

BurçFM'den Bünyamin Şenle karar vermişiz, Perşembe akşamları her hafta bir Osmanlı padişahını konuşacağız. Lakin o iş senin, bu iş benim, bir türlü başlamak nasip olmuyor. Haftalarca ertelediğimiz ilk programı nihayet yapacağız. Programdan birkaç saat önce okuduğum sayfalar üzerinde Osman Gazi'nin hayatını dinleyicilerim için filtre ediyor, bilinmeyen yönlerini keşfe uğraşıyorum. Mesela oğlu Orhan'a bıraktığı mirası tekrar tekrar okuyorum: Tuzluk, bir tahta kaşık, göçebelik günlerinin alameti koyunlar...

İşte ne oluyorsa o sırada oluyor, mesai arkadaşım heyecan içinde kapıyı açarak soruyor: "Bir Osmanoğlu ile tanışmak ister misin?" Sesin, bir an içine dalıp gitmiş olduğum sayfaların arasından geldiğini sanıyorum. Derhal toparlanıyor ve hipnotize olmuş gibi sesin ardı sıra yürüyorum.

Gözlerinde Orhan, alnında Fatih, burnunda Abdülhamid gezinen şu nezih çehreli, ak saçlı, kravatlı, gri takım elbiseli orta boylu zat "O" değil mi?

II. Abdülhamid'in torunlarından Harun Osmanoğlu karşımda. Babasının öldüğü yıl olan 1935'de Lübnan'da doğmuş. Dedesi Şehzade Mehmed Selim Efendi (1870-1937), babası ise Abdülkerim Efendi (1906-1935).

Mehmed Selim Efendi, Abdülaziz'in saltanat yıllarında Dolmabahçe Sarayı'nda II. Abdülhamid'in ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiş. 1924'de hanedanla birlikte yurt dışına çıkartıldıktan 13 yıl sonra (ki bu sırada 54 yaşında bulunmaktadır) Beyrut'ta, Cünye'de vefat etmiş ve cenazesi Şam'a götürülerek Sultan Vahdettin'in de mezarının bulunduğu Sultan Selim Camii'nin avlusuna defnedilmiş.

Babası Abdülkerim Efendi'nin hayatı ise hakikaten romanlara taş çıkartacak kadar kalın bir sır perdesiyle örtülmüş. Yıldız Sarayı'nda doğmuş, İstanbul'da askerî tahsil gördükten sonra Osmanlı ordusunda subay olarak hizmet vermiştir. 1923'de Cumhuriyetin ilanı üzerine, Ayşe Osmanoğlu'nun deyişiyle, "Hanedan tarihinde benzeri olmayan

bir teşebbüse girerek" Çin Türkistanı'nda bağımsız bir Türk devleti kurmaya çalışmış, ancak bu inanılmaz girişiminde başarısızlığa uğramıştır. Çin'den Amerika'ya dönmüş ve New York'da kaldığı otelde, yetkililerin verdiği bilgilere göre intihar etmiş. Ancak oğlu Harun Osmanoğlu, babasının bir cinayete kurban gittiğine inanıyor.

Abdülkerim Efendi 1930 yılı başında Beyrut'ta Marunî asıllı bir hanımla evlenmiş ve Nimet adını alan (1911-1981) bu hanımından iki oğlu olmuştur. Oğullarından 1932 doğumlu olanı Dündar, 1935 doğumlu olanı ise benim görüştüğüm Harun Efendi'dir.[1]

Kader işte!

Üç kıtaya söz geçiren bir hanedanın mensupları 1924'de Çatalca'dan sessiz sedasız trene bindirilerek bir gecede yeryüzünün "vatansızları" arasına postalanmıştır. Kendilerini yolculamaya gelen bile olmamış; sadece demiryollarında çalışan bir Rum memur, istasyondaki kalabalıktan şüphelenip onları tanımış; Halife Abdülmecid'e, atalarının gösterdiği adil yönetim için şükranlarını bildirmiştir gözyaşları içerisinde.

Cumhuriyet'in 50. yılı vesilesiyle çıkartılan af kanunu 1924'de yurt dışına gönderilen ve Amerika'dan Hindistan'a kadar pek çok ülkeye dağılan hanedan üyeleri için büyük bir umut kaynağı olmuş. Tekrar bu topraklarda yaşamanın tarifsiz heyecanını duymuşlar.

Harun Osmanoğlu, her haliyle hakiki bir beyefendi olduğunu belli ediyor. Sorularıma kısa, anlaşılır ve samimi cevaplar dökülüyor ağzından. Uzun yıllar Şam'da kaldığından Türkçe telaffuzu hafiften Arapçaya çalıyor. Suriye'de bir lisede öğretmenlik yapmış, sonra Milli Savunma Bakanlığı'nda çalışmış, iyi bir işi olduğu halde aftan sonra hiç düşünmeden istifa edip Türkiye'ye yerleşmiş. 1975'den beri İstanbul'da yaşıyor. Onunla trende, vapurda ya da otobüste karşılaşmışsınızdır ya, dikkatinizi dahi çekmemiştir muhtemelen.

Zaten dikkat çekmek istemiyor kendisi. Alabildiğine ketum. Kaderin kendilerine biçtiği bu çetin imtihandan alınlarının akıyla çık-

maktan, dahası, Osmanlı tarihinin gerçek çehresinin gün ışığına çıkartılmasından büyük bir memnuniyet duyuyor.

Haddim olmayarak, atalarının yönettiği dünyayı yeni bir gözle okumaya giriştiğim *Osmanlı: İnsanlığın Son Adası* adlı kitabımı imzalayarak takdim ediyorum kendilerine. Hiç beklemediğim bir saygı ve nezaketle ayağa kalkıyor, kitabı eline alıyor ve öpüp başına götürüyor. Bir müddet sonra tanışmamıza vesile olan Mehmet Tosun'dan kitabımı heyecan ve gururla okuyup teşekkür ettiği haberini alıyorum.[2]

Yetiyor...

TC vatandaşı bir Osmanlı

Sohbet ilerliyor ve kendisine Türk vatandaşı olma macerasını soruyorum.

İlk zamanlar affa rağmen yetkililerin kendilerine hep şüpheyle baktığını aktarıyor. 1975'de Türkiye'ye yerleştikten sonra ikametleri her üç ayda bir yenileniyormuş. Bakmış ki olmuyor, 1977'de TC vatandaşlığına geçmek için başvurmuş. Bu defa dilekçesini kaybetmişler. Birçok dilekçe vermiş ama 1983'e kadar herhangi bir müspet sonuç alamamış. Kader, bu defa dönemin Başbakanı Turgut Özal'la karşılaştırmış onu. İçinde bulunduğu durumu, bir toplantıda karşılaştığı Özal'a anlatmış. Birkaç ay sonra oturum iznini yenilemek için Emniyet Müdürlüğü'ne gittiğinde memur kendisine beklediği müjdeyi vermiş: "Tebrik ederiz Osmanoğlu, vatandaşlığa kabul edildiniz."

Harun Osmanoğlu, şimdilerde İstanbul'un sakin bir köşesinde Türk vatandaşı olmanın huzurunu yaşıyor. Babası 35 yaşındayken Amerika'da bir otel odasında esrarengiz bir şekilde cinayete kurban gitmiş; dedesi Selim Efendi ise oğlunun trajik ölümü üzerine çok yaşamayıp kalp krizi geçirerek vefat etmiş. Bu acıları derinden yaşamış birisi sıfatıyla, sabırla artık "herkesin hakikatleri görmesini" bekliyor. Daha fazla da dram yaşamak istemiyor.

Birileri kabul etmek istemese de onlar da birer "insan" çünkü. Kim ne derse desin, Başbakan'ın bir hanedan üyesiyle görüşmesi, tam tersine beni umutlandırdı.

1. Bu bilgileri Abdülhamid'in kızı olan Ayşe Osmanoğlu'nun hatıralarından derledim. Bkz. *Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım*), Ankara, 1986, Selçuk Yayınları, s. 260 ve 266 (yalnız Ayşe Sultan, Harun Osmanoğlu'nun doğum tarihini 1930 olarak veriyor ki, doğrusu 1935 olacaktır).

2. Mehmet Tosun, kendisini Osmanlı'ya adamış bir gönül eridir. Kendi kısıtlı imkânlarıyla Abdülhamid üzerine 2 sempozyum düzenlemiş, biri diğerinin geliştirilmiş baskısı olmak üzere 2 de kitap yayınlamıştır "Ulu Hakan" hakkında. Bkz. *21. Yüzyılda Abdülhamid'e Bakış*, İstanbul, 2003.

OSMANLI !

HÜRREM SULTAN MELODRAMI

Le femme orientale est une
machine, et rien de plus...
C'est nous qui pensons â elle,
mais elle ne pense guere â nous.
Nous faisons de l'estethique sur son compte.
Gustave Flaubert, "Lettre â Louise Colet",

Correspondance (1853)[1]

Büyük reklamların çelimsiz mahsulü. *Hürrem Sultan* adlı diziden bahsediyorum. Hani birkaç yıl önce boy boy reklamlarından otobüs duraklarında bile kaçamadığımız Star'da yayınlanan şu "büyük prodüksiyon"dan.

Aynı melodram havası, aynı Şark kurnazlığı hâkim diziye. Bir türlü derinleşemiyor, kostümün altına inemiyor karakterler. Bir türlü bütün kıvrıntıları içinde ortaya koyamıyor hadiseleri. Sanki düz ve yalınkat olmak zorunda tarih, tembelleştirilmiş zihinlerimiz gibi tıpkı.

İkinci bölümünü izlediğim dizide zihnimi kurcalayan bazı noktaları şöyle sıralayayım:

1. Gülben Ergen, Hürrem Sultan olmak için "fazla güzel" ve "fazla Türk". Oysa Hürrem Sultan'ın pek de güzel olmadığı, kızı Mihrimah Sultan'ın ve oğlu II. Selim'in resimlerinden belli değil mi? Üstelik kaynaklar da bunu teyid ediyor.[2] Ayrıca Slav menşeli sarışın değilse de en azından dizide gördüğümüzden daha beyaz tenli olduğu açıktır.

2. Diziden, Kanuni'nin öbür eşi Mahidevran Sultan'ın kısa zamanda kocasının gözdesi haline gelen Hürrem'i fazlasıyla kıskandığı anlaşılıyor. Ve bildik senaryo tekrar ediliyor. Kötülerle iyilerin savaşı: Kötülük ortağı rolünü Mahidevran, kurnaz da olsa melek rolünü Hürrem üstlenmiş. Oysa hadisenin kendisi, dizide yansıtılmaya çalışılandan çok daha ilginç, trajik, hatta dramatik. Dizi, başarması gereken birinin (Hürrem Sultan) kendisine engel olmak isteyenlere (Mahidevran Sultan'ın takımına) rağmen kazandığı bir başarının öyküsü (Kanuni'yi ele geçirmek) şeklinde kurgulanmış. Oysa dizinin bir türlü aşmaya başaramadığı Şark kurnazlığı tam da burada yatıyor. Yani aslında iç içe ve yan yana cereyan eden çeşitli dramlara yaşama hakkı verecek kadar karmaşık bir şekilde kurgulayamıyor hadiseleri. Hürrem'in başarı öyküsü, Mahidevran'ın gözden düşme öyküsünü ve sonraki ıstıraplı günlerinin yankılarını silmemeliydi. Üstelik de Kanuni'nin bu hadiseler karşısındaki trajedisi bir dantel gibi işleneceğine, yine sığ bir tiplemeyle sınırlı kalıyor dizide.

3. Dizide, Hürrem ile Mahidevran, haremin bahçesinde güpegündüz, cariyelerin önünde saç saça baş başa kavga ediyorlar ki, olacak şey değil. Kitaplarda Mahidevran'ın bir gün Hürrem'in odasına girip üzerine hücum ettiği yollu bir rivayet vardır ama böyle herkesin ortasında bir kavga sahnesi asla söz konusu olmamıştır ve olamaz da.

Tarihî gerçeklere riayet etmeyen ve Yeşilçam filmlerinin düzeyini aşamayan bu diziye gereğinden fazla yer ayırdığımı fısıldayan sağduyuma uymakta geciktim mi yoksa?

Başbakana harem dersi veren Amerikalı kadın

1980'li yıllar. İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi'nde hummalı bir çalışmaya dalmış olan araştırmacılar, kapıdan giren kişinin Başbakan Turgut Özal olduğunu görünce şaşkınlık içinde birbirlerine bakarlar. Sevimli Başbakan herkese hallerini hatırlarını sorar. Bu arada Başbakanımız Amerikalı bir bayan araştırmacının masasına doğru yaklaşır ve hangi konuda çalıştığını öğrenmek ister. Amerikalı kadın araştırmacı, Osmanlı'da harem hayatını incelediğini söyleyince Başbakanımızın

yüzüne bir tebessüm yayılır. Bir Amerikalının hareme bakışını aşağı yukarı tahmin eden Özal, "Şu padişahların cariyelerle gününü gün ettiği, zevk u sefa âlemleri yaptığı yer değil mi? Yine neler buldunuz bakalım?" diye takılır kendisine. Bunun üzerine kadın birdenbire ciddileşir ve herkesin içinde soğuk duş etkisi yapan şu müthiş cevabı yapıştırır:

"Üç kıtayı asırlarca başarıyla yönetmiş bir devletin başının kendi evi demek olan haremde böylesi bir ciddiyetsizlik içinde yaşayabileceğine nasıl ihtimal verebiliyorsunuz? Eğer onlar kendi evlerinde bu derece gayri ciddi olsalardı, dünyaya nizam verebilirler miydi? Bence harem son derece ciddi ve etkili bir kurumdur."

Buz kesilen ortamı Başbakanın "Size takılmak istemiştim sadece" sözleri yumuşatmıştır yumuşatmasına ya, o gün o salonda bulunanlar bu olayı hala unutamıyorlar.

Bize ciddiyet dersi veren bu kadın kim mi? Sık sık adını andığım Leslie P. Peirce elbette. Şu *Harem-i Hümayun*'un ve *Morality Tales*'in yazarı. "Osmanlı tarihi Batıdan doğuyor" derken biraz da bunu kastetmiştim.

Ayakkabı imalatçısı Osmanlı kadınları

Uzun süre ideolojiler arasında bir savaş alanı olarak kalan Osmanlı kadın tarihi, yıllardır bizden esirgediği rengârenk yüzünü yavaş yavaş gösteriyor.

Osmanlı kadını kitaplarda nasıl anlatılır, bilirsiniz: Cahil, evinden dışarıya adımını atmayan, kocasının yanında hiçbir söz hakkı bulunmayan, çocuk doğurmaktan başka işlevi bulunmayan bir tür "kukla".

Hâlâ buna inananlar var ne yazık ki.... Oysa giderek derinleşen Osmanlı katmanları hakkındaki araştırmalar bize "başka bir ülke"den ve "başka bir geçmiş"ten bahsediyor adeta. Mesela Bursa'da 1830'lardan itibaren kurulan ipek fabrikalarındaki işçilerin tamamının kızlardan oluştuğunu bilmiyoruz. Bu Osmanlı Devleti'nde gündelik hayata ve kadının bu hayat içindeki yeriyle ilgili düşünce kalıplarımıza sığmayan bir bilgi de ondan.

Mesela Uşak'ta halı dokuyan kadınlar kadar, Halep'te dokumacılık yapan kadınların varlığı da, özellikle dokuma sektöründe kadın emeğinin "dominant" (hâkim) durumda olduğunu gösteriyor.

Mesela, Ankaralı tımar sahibi ve vakıf yöneticisi kadınların, hatta kocasından miras kalan imalat işini yürüten tüccar "patroniçeler"in geçit resmi yaptığı bir tarihtir Osmanlı tarihi.

Yine mesela 1925 yılında yazılan bir kitaba göre, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin şafağında bile Rize'de kömür ocaklarında çalışan kadınlar mevcuttur.[3]

Nihayet yukarıdaki bilgilerin büyük bir kısmını kendisinden aktardığım Osmanlı ekonomi tarihçisi Donald Quataert'a göre, İstanbul'da, ayakkabı imalathanelerinde kadın ve erkek ustalar beraberce çalışırlarmış.[4] Bugün bile erkeklerin tekelinde bulunan bu zanaatın Osmanlı devrinde kadın emeğine açılmış olması, tarihimizi yeniden ve farklı bir göz ile okumamız gerektiğini hatırlatmıyor mu sizce de?

Ermeni ve Rum ailelerinde kaçgöç

Bir de gayri Müslim aileleri vardır ki, onları genellikle "Osmanlı" kavramı altına yazmak gelmez içimizden. Oysa yakından incelendiğinde Osmanlı toplumunda bir Ermeni ve Rum ailesinin yapısı ile Müslüman ve Türk ailesinin yapısı, tahmin ettiğimizden de yakındır birbirine. Mesela Ermeni kadınları, kaçgöç konusuna titizlikle riayet ederler. Çarşaflıdırlar. Yabancı bir erkeğin gözünden çıplak kollarını bile sakınırlar.[5]

Belki şaşıracaksınız ama 19. yüzyılda bile Girit'in dağ köylerindeki Rumlar arasında da geçerliydi kaçgöç. Bakın bir kadın görgü şahidi, Lucy M. Garnett 1911'de basılan kitabında 20. yüzyılın başlarında Osmanlı kadınları hakkında neler anlatıyor:

Osmanlıların ışığa düşkünlüğü ve açık hava meraklarının onları Avrupalılara gereğinden fazla pencereyle donatılmış gibi görünen evler yapmaya sevkettiğini söyleyen Garnett, İslam her ne kadar erkeğe dört kadınla evlenme ve sayısız cariye alma hakkı tanımışsa da, diyor

ve ekliyor: Bir Osmanlı evi hiçbir şekilde efendisine kadınlık yapan çok sayıda kadından oluşmaz. Aslında Türkler arasında tek eşlilik (monogamy) geçerlidir ve çok eşlilik istisnaidir, İslam hukukunun kadınlara verdiği yasal haklar oldukça fazladır ve bunu anlamak için onları Yahudilik ve Hıristiyanlık idaresinde yaşayanlarla karşılaştırmak gerekir.

Garnett'i okuyunca insan bu kadını Türklerin parayla tutup kendilerini öven bir kitap yazdırdıklarını zannediyor. Mesela şu sözlere ne dersiniz:

> Böylece Türk kadını halen genel olarak Avrupa kadınınkinden üstün değilse bile kendilerini onlara eşit hale getirecek bütün yasal, kişisel ve mülkiyet haklarına sahiptir; dahası, onların Haremin kısıtlamalarından kurtulmalarına yönelik itirazlar Şeriat'tan çok örf ve adetler ile önyargıların eseridir.[6]

Yazar, Arnavutluk'ta Müslüman mahallelerinde oturan Hıristiyan kadınların da peçe ve çarşaf giydiklerini belirttikten sonra Ermeni kadınlarına getirir sözü. Ermeni kadınlarının yüzlerine kırmızı yünden bir peçe taktıklarını, evli kadınların, oğulları oluncaya kadar eşinin anne ve babasına hitap etmeye dahi kalkışmaması ve eşine, anne ve babasının yanında tek kelime söylememesi gerektiğini, bunları ancak aile reisinin izin vermesi halinde yapabileceğini belirtiyor ve gözlerimizi faltaşı gibi açıyor gerçeklere (s. 224). Kapadokya ve Çukurova'daki Ermeni kızların Müslüman hemcinsleri gibi erkeklerden uzak durduklarını, yani kaçgöç olduğunu ve nişanlı bir çiftin bile kural olarak birbirlerine birer yabancı gibi davrandıklarını söylüyor Garnett. Bununla birlikte, diyor, İzmir ve İstanbul Ermenilerinde durum farklıdır ve birçok ailede Avrupa adetleri etkili olmaya başlamıştır; yine nişanlıların her türlü temasları dinen yasaktır.

Ya Rumlarda durum nasılmış? Onların durumu da Osmanlı idaresindeki bütün Hıristiyanlarınkinden farklı değildir.

Çeyiz hadi neyse ne ama ya şu "başlık" parası uygulamasının Rumlarda işi ne? Garnett, varlıklı bir Rum köylüsünün kızları için 30

paunddan 100 paunda kadar başlık aldığını söylüyor bize.[7] Eş, kocaya mutlak itaat halinde olmalıdır, İzmir gibi yerlerde kısmen serbest olan kadınların durumu, dış dünya ile teması olmayan taşra şehirlerinde sıkılaşır. Özellikle Girit'in dağ köylerindeki Rum kadınların yaşayışı, İzmir'de yaşayan Müslüman kadınlarınkinden çok daha tutucu renklere sahiptir:

> [Buralarda] kadınların zina yapması hâlâ en sert şekilde cezalandırılmaktadır, hatta geçen yüzyılın [19. yüzyılın] başları gibi geç bir tarihte bile zina işleyen kadın ölümle cezalandırılırdı. "Ne zaman ki" diyor yazar Mr. Pashley [Travels in Crete adlı kitapta], "evli bir kadının eşini aldattığından veya günahkâr olduğundan şüphe edilirse o andan itibaren sayılı saatleri var demektir ve onun akibeti, her türlü tabii teessür duygusuna sahip insanı, gerçekte bütün normal insanlık kavramlarını şoke edecek kadar trajiktir ki, insanın medenî Avrupa'nın sınırları dâhilinde ve 19. yüzyılda, üstelik de bir Hıristiyan halk tarafından bu işlemin yapıldığına inanması neredeyse imkânsızdır. İlk başta zina yapan kadının en yakın akrabaları, sonra yargıçlar, sonra da cellatlar onu suçlar" (s. 228).

Son olarak bir başka çarpıcı örnek zikredelim: 1860'larda Bursa'daki ipek fabrikalarında Katolik Ermeni kızlarının çalıştırılmasının caiz olup olmadığı ciddi bir tartışma konusu olmuş ve Papa hususi bir kararnameyle buna izin vermişti.[8] Gariptir, aynı tereddüt Lübnan'da da yaşanmış ve hem İslam uleması, hem de Hıristiyan din adamları, kızların yabancıların nezaretinde çalışmalarının caiz olduğu hükmüne varmışlardı.

Bu dahi Osmanlı kadın tarihinin silinmiş sayfalarındandır.

İnsanı allak bullak eden bu bilgiler bizim "Osmanlı kadınları" (kadını değil) hakkındaki önyargılarımızın ulaştığı kalınlığı bir kere daha önümüze sermektedir. Peçe, tam da şimdi açılmaktadır. Ama kadının peçesi değil, tarihin peçesi.

1. "Doğulu kadın bir makinedir ve başka bir şey değildir... Biz onu düşünürüz fakat o bizi zor düşünür. Biz [de] onun hesabına bir estetik dokuruz." Zikreden: Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, Cornell University Press, 1994, s. 75.

2. Bkz. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü*, İstanbul 1959, s. 83.

3. Donald Quataert, "*Ottoman women, households, and textile manufacturing*, 1800-1914", Editörler: Nikki R. Keddie ve Beth Baron, V/omen in the Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender, Yale University Press, 1992, s. 171.

4. Bkz. Clare Sheridan, *Sade Türk Kahvesi*, Çeviren: Zeynep Güden, İstanbul, 2004, Arion Yayinevi, s 68.

5. llber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001, Pan Yayıncılık, s. 2-3.

6. Lucy M. Garnett, *Turkey of the Ottomans*, Londra 1911, Sir Isaac Pitman & Sons, Ltd., s. 207.

7. Cevdet Paşa da Bosna'daki Hıristiyanlar arasında başlık adetinin yaygın olduğunu söyler ve Bosna ve lzvornik despotlarına (cemaat reislerine) kızlarını "satar gibi bedel-i muayyen mukabilinde ere vermeleri"ni yasaklayan bir tahrirat-ı mahsusa gönderdiğini söyler. Bkz. Tezâkir, 21-39, Hazırlayan: Cavid Baysun, Ankara, 1991, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 23.

8. Quataert, agm, s. 164.

OSMANLI !

OSMANLI'DA "KİMSE YOK MU?" PROGRAMI

Haseki [Hürrem] Sultan'ın Kudüs'teki aşevleri...
İmparatorluk çapında bir projedir fakat
aynı zamanda uygulanışı, tarihi ve bıraktığı kalıcı
etkiler açısından tümüyle mahallidir.
Projenin kendisi dinamiktir;
devletin, ekonominin ve
toplumun dinamiğinin bir parçasıdır.

Amy Singer

Hürrem Sultan'ı nasıl bilirsiniz?

Yıllar önce sınıf arkadaşlarımdan biriyle İstanbul'daki Süleymaniye külliyesini gezmeye gittiğimizi hatırlıyorum. Soğuk bir Kasım günüydü, Haliç'in pusları üzerimize yapışıyor, biz karmaşık duygular eşliğinde bağdaş kurmuş Sinan'a benzettiğim Süleymaniye Camii'nden çıkmış, türbelere doğru seğirtiyorduk. Arkadaşım da, kardeşi de "hızlı" İslamcı. Bir yandan Kanuni türbesini geziyoruz, bir yandan da onların, Kanuni'nin hatırasına aşkettikleri lekeleri zihinlerinden silmeye uğraşıyorum, iddiaları pek bildik gelecek size: Yok Kanuni "zirvedeki cüce" imiş, yok "Osmanlı esas onun zamanında batmaya başlamış", yok devlet işlerinde "Hürrem Sultan'a teslim olmuş" vs.

Ekşi bir yüzle çıkıyorlar Kanuni türbesinden. Yandaki türbenin kapısında ise vaziyet iyiden iyiye vehamet kesbediyor. Arkadaşımın kardeşi, türbenin kapısında "Hürrem Sultan" levhasını görür görmez bırakın içeriye girmeyi, afedersiniz, yere tükürerek tepkisini koçyi-

ğitler gibi ortaya koyuyordu. Öyle anlaşılıyordu ki, Hürrem Sultan'ın onun gözünde, yine afedersiniz, bir fahişeden farkı yoktu! (İşin tuhafı, türbenin kapısına tüküren bu "hızlı" gencin memurluk hayatından sürekli kötü kokular yükseldiğini bizzat kardeşinden dinlemiştim sonraları.)

Nedenmiş efendim? Osmanlı sarayına kadın parmağı onun zamanında girmiş, Kanuni'ye oğlu Mustafa'yı öldürterek devletin bahtını karartmış, türlü dolaplar çevirerek kendi oğlu Selim'i tahta çıkartmış, böylece duraklama devrini başlatmış vs.

Hayır, hemen bu genci kınamayın. Tarih karşısında benzer tavırlar hangimizden sadır olmadı ki? Bu bizim "hüzn-i umumi"miz aslında. Gülben Ergen'in başrolü oynadığı Hürrem Sultan melodramı da aynı önyargıların yatağından pijamalarıyla ekranlarımıza firar etmiş değil miydi?

Bu nasıl bir kaderdir Hürrem Hanım?

Olumsuz bir imaj sağanağına tutulmuş bulunan Hürrem Sultan'ın cömertlik ve hayırseverlik cephesi neredeyse silinmiştir tarihlerden. Öyle ki, İstanbul, Aksaray'daki Haseki semtinin, ismini bir zamanlar Haseki olan Hürrem'in hayır eserlerinden aldığını semt sakinleri bile bilmezler. Oysa İstanbul'un sur içindeki en büyük hastanelerinden birisi olan Haseki Hastanesi'nin temellerini, yaptırdığı Darüşşifa ile Hürrem Sultan atmıştır. Aynı semtte cami, medrese, sibyan mektebi ve imaret yaptıran da ondan başkası değildir. Keza Ayasofya ile Sultanahmet Camisi arasındaki Sinan yapısı vakur Haseki Hamamı da bu hayırsever kadının hayratı cümlesindendir.

Lakin Hürrem Sultan, eserlerini sadece başkente yığmamış, taşra şehirleri de onun hayırseverliğinden nasiplerini almıştır, İsrailli Osmanlı tarihçisi Amy Singer'ın son kitabı *Constructing Ottoman Beneficence1* bize yalnız Osmanlı hayırseverliği hakkında değil, Hürrem Sultan ve onun Kudüs'de yaptırdığı vakıf imaret hakkında da ilginç bilgiler sunuyor.

En büyük patroniçe

Singer, bizi iki şaşırtıcı olguyla yüz yüze gelmeye davet ediyor. Birincisi, hayırseverliğin Osmanlı toplumunu anlamada çok önemli bir boyut teşkil ettiği. Ona göre hayırseverlik üzerinde çalışmak, sosyal sınıfların kendilerini nasıl ölümsüzleştirdiklerini ortaya çıkarmanın bir başka yoludur. Osmanlı toplumundaki zenginlerin, nasıl olup da, herhangi bir zorlama olmadan, adeta bir farzı eda ediyorlarmışcasına mal ve paralarını bu kadar yoğun bir şekilde fakir fukaraya, daha doğrusu "hak edenlere" dağıttıkları, üstelik bunu yaparken dinî bir coşku ve heyecan duydukları sorusu üzerinde duran yazar, hayırseverliğin Osmanlı toplumunun merkezinde yer aldığını söylüyor. Dahası, bunu adeta bir hayat tarzı haline getiren hayırseverlerin sayısının Osmanlı toplumunda hiç de az olmadığını sözlerine ekliyor.

Singer'ın yakaladığı ikinci can alıcı nokta ise Hürrem Sultan'ın Kudüs'te, o zamana kadar başka erkek Müslüman yöneticilerin bile aklına gelmeyen bir devlet aşevi (*matbah-ı âmire*) kurmayı nasıl akıl ettiği. Hürrem Sultan'ın, yalnız Harem'deki kadınların aklını devlet işlerine çelmekle kalmadığı (bu, çoğumuzun sandığı gibi kötü bir şey olmayıp aslında bir tür saray devrimidir!), aynı zamanda kendisinden önce ve sonra gelen bütün Osmanlı saray kadınlarını geride bırakacak derecede hanedanın toplumla temasını sağlayan tüneller kazdığı, Osmanlı tarihinde hayır ve imar işlerinde en aktif ve görünür "patroniçe" unvanını haklı olarak kazandığı ortadadır.

Hikâyenin gerisi de bir o kadar ilginç:

Meğer Kudüs'de tam Hürrem Sultan'ın imaretini yaptırdığı yerde vaktiyle Bizans İmparatoru Konstantin'in annesi Helena'nın da bir hayratı bulunuyormuş. Hatta Helena'nın kurduğu hastane, Hürrem Sultan tarafından Darüşşifa olarak ihya edilmiş ve bu hastanede Müslim-gayrimüslim kim gelirse geri çevrilmeyeceği şartı vakfiyesinde kayıtlıymış. Daha da ilginci, Orta Asya'dan köle olarak Kudüs'e getirilen Sitti Tunşuk adlı kadının, 14. yüzyıl sonlarında aynı yerde büyük bir ev yaptırmış olması. Her gün evin mutfağında pişen yemekler ise sufilere olduğu kadar halka da dağıtılırmış.

Böylece Hürrem Sultan, aşevini kurmakla Helena ve Tunşuk adlı geçmiş zaman kadınları ile birlikte Kudüs halkının hayır dualarını alma geleneğine ortak olmayı tercih etmiştir. Tarihin bir şehrin içine ördüğü çözülmesi zor düğümlerden birisiyle daha karşı karşıyayız Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki imareti hanesi örneğinde.

Osmanlı toplumunun karşısına geçip "Kimse yok mu?" programını sunan, dahası, yapacağı yardımı en güzel şekilde yerine ulaştıran bu hayırsever ve akıl dolu kadına yaptığımız onca iftirayı boşaltacak "temiz" bir arsa gözünüze çarpıyor mu yakınlarda?

1. Amy Singer, *Constructing Ottoman Benejicence: An Imperial Soup Kitchen inje-rusakm*, SUNY Press, 2002. Singer'ın daha önce Türkçeye çevrilmiş olan bir kitabı daha vardır: *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Çeviren: Sema Bulutsuz, İstanbul, 1996, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Hem epigrafın devamını okumak, hem de hakkında daha geniş bilgi almak isteyenler kendisiyle yapılan şu söyleşiye başvurabilirler: Aykut Tunç Kılıç ve Foti Benlisoy, "Amy Singer ile söyleşi: Osmanlı toplumunda hayırseverlik ve vakıflar", Toplumsal Tarih, sayı: 119, Kasım 2003, s. 36-41.

OSMANLI MUSİKİ GELENEĞİNİN GÖRÜNMEYEN DAMARI

İstanbul'da bulunan Darûlelhan
düm-tek usulünün, yani
Bizans musikisinin Darülelhanı'dır.

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*[1]

> [Rauf Yekta Bey'in] Musiki diye bildiği şey, Farabi'den Hafız Ahmed Efendi'ye kadar Arab, Acem, Bizans ve Osmanlı nazariyelerinin küfünü silmekten ibaret; musiki diye sevdiği şey, bir Mevlevi dergâhının teke kokan ağır ve bulanık havası içinde mevzun iniltilerden ve horlamalardan ibarettir).

Hayır, hayır, bu satırların yazarı bir solcu veya "devrimbaz" değil zannettiğiniz gibi; ölünceye kadar bu görüşlerine sadık kalan 'bizim' Peyami Safa'nındır ve klasik musikimiz hakkında söyledikleri de bunlardan ibaret değildir. Peyami Safa'nın, Beşir Ayvazoğlu'nun nefis çalışması Peyami'nin 11. Bölümünde ayrıntılarını bulabileceğiniz bu epeyce tuhaf fikirlerine demir bir misal daha zikretmek istiyorum (1950'de yazdığı "Alaturkanın sahibi" başlıklı yazıdan)

> Artık saz eserleri nevilerinin bile bestekârlarından mahrum, yaratıcılarının zürriyeti kurumuş ve bütün sürvivansını [bekasını-M.A.] piyasa şarkılarına borçlu bir musikinin melez veya Türk olması ne yaşadığının, ne de, yaşamağa layık olduğunun delilidir. Alaturkacılarımızın geçmişi bu

kadar imdada çağırmaları da, hâlin içinde tutunabilecekleri canlı bir değer kalmadığını da göstermez mi?

Peyami Safa'ya göre klasik musiki geleneğimiz en basit ifadesiyle tükenmiştir ve bundan sonra yaşatılması da lüzumsuzdur. Bu yüzden klasik musikinin yasaklanmasını sonuna kadar destekleyen Peyami Safa'nın yargıları bugün bize fazla acımasız ve onun gibi muhafazakâr kitlenin öncüsü bir isme yakışmıyor gibi görünmektedir.

Ama bu tavır, Ziya Gökalp'te yok mudur? Yahya Kemal'e kulak verelim isterseniz sözün burasında:

Çok insan anlayamaz eski musikimizden
Ve ondan anlamayan bir şey anlamaz bizden.

Bu neslin ortada dâhicedir başardığı iş,
Vatan nasıl karışır mûsikiyle, göstermiş.

Yahut Hilmi Yavuz'un dikkatle okunması gereken aforizmalarına bakalım: "Klasik Türk Musikisi bizim kimliğimizdir; geçmişimizin ta kendisi... O geçmiş ki, bizim her şeyimizde vardır. Varoluşumuzu anlamla dolduran, bu geçmişin musikisi, ritmi, melodisidir."[2] Hilmi Yavuz, Peyami Safa'nın aksine klasik musikimizde bir tıkanma olduğu görüşüne katılmaz. Bir tıkanma veya tükenmeden söz etmek bu musiki hakkındaki yanlış bir izlenime dayanmaktadır. Batı müziğinin üretim tarzını esas alan Peyami Safa gibiler, aslında onun üretim tarzını klasik musikimize empoze etmeye kalkmakta ve ona uymayan ama kendisine mahsus farklı bir üretim ve aktarım mantığına dayanan klasik Türk musikisinin tıkandığını veya tükendiğini söylemeye vardırmaktadırlar işi. Yavuz bu bakışı Oryantalistleşmeyle ilişkilendirmektedir ki, kendi kültürüne Avrupa gözlüğüyle bakan çarpık zihnî tavrı kasdetmektedir burada haklı olarak.

Cem Behar, bir yazısında[3] musiki geleneğimizin kendi kendisine tıkanmadığını, onun 1920'lerden 1970'lere kadar "cebren ezilmek istenildiğini yazmıştı. Kültürel bir linç karşısında dejenere olan ve ala-

turkadan arabeske kadar uzanan "zevk hezimeti"nin bütün sonuçlarını olanca ağırlığıyla yaşayan klasik Türk musikisi, gerçekte yaşayan ve kendisini yeniden üretme mekanizmaları işleyen bir musikiydi ve bir "tıkanma" sözkonusu değildi. Daha çok Türk musikisinin Batılı müzik anlayışı karşısında aşağılanması ve dışlanmasından buhtedebiliriz.

Behar'ın *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz* adlı kitabında Osmanlı-Türk musikisi geleneğinin "farklı" bir aktarım ve üretim kalıbı izlediği ve bunun genellikle gözden kaçırıldığı yolundaki verimli tesbiti, Peyami Safa ve neslini aldatan serabın ne olduğunu ortaya koyuyor bana göre. Geleneksel musikimizin aktarımı, bütünüyle meşk adı verilen yönteme dayanırdı:

> Hem ses veya saz öğrenimi hem de öğrencilerin bir eser dağarcığı edinmeleri, meşk etmekle gerçekleşirdi. Meşkederek müzik öğretmenin ve öğrenmenin basit bir araç, herhangi bir pedagojik yöntem olarak görülmesi eksik ve yanlış olur. Dört buçuk yüzyıllık Osmanlı/Türk musiki geleneğinde meşk, sayısız müzisyen kuşakları tarafından bir öğretim yöntemi olarak benimsenmekle kalmamış, aynı zamanda ses ve saz eserleri repertuarının da yüzyıllar boyu kuşaktan kuşağa intikalini sağlamıştır. Bu iki işlevi birbirinden ayırmak imkânsızdır. Meşk bir yandan ses ve çalgı öğretimini ve icra üsluplarını şekillendirmiş, bir yandan da eser repertuarının nesiller boyu aktarımını ve zamanla yemlenip değişmesini sağlamıştır.[4]

Kuşkusuz bununla sınırlı değildir meşkin musikimizde oynadığı roller. Meşk, temel bazı ahlakî ve estetik değer yargılarının da taşıyıcılığını ve yeni nesillere aktarıcılığını yapmıştır asırlarca:

> Meşk zincirlerinin devamlılığı sayesinde de bu yargılar Türk müziği dünyasına iyice yerleşmiş, bu dünyanın yazılmamış fütüvvetnamesi, anayasası olmuştur. Meşk aslında bütün bir müzik geleneğinin ortak zemini haline gelmiş, kuşakları, bestecileri, icracıları ve icra üslûplarını bir arada tutan ortak bir aidiyet duygusu oluşturmuş, yani bu sanat alanının tümü için hem estetik hem toplumsal bir harç görevini yerine getirmiştir.

Demek ki görünüşte devam etmiyor, kendi kendini tekrarlıyor, durağan gibi görünen ve tıkanmış izlenimi veren Türk musikisi geleneği, aslında dışarıdan pek fazla fark edilmeyen bir yöntemle, *meşk* usulüyle devam etmiş ve kendisini yenilemiş, geliştirmiştir. Onun kendisini tekrar ettiği yolundaki genel yargının sebebi, bir kolektif hafıza gibi hem geleneği kendisinde toplayan, hem de onu yeni yaratıcılık formlarına hazırlayan meşk usûlünün anlaşılmamış olmasındandır. Meşk yeterince anlaşılabilse ve onun musikimiz için taşıdığı vazgeçilmez rol bir kere kavranabilse, kısacası musiki geleneği kendisine yaraşır nafiz çeşitliliği içinde ihata edilebilse, ne onun tıkandığından söz edilebilir, ne de "tutunabileceği hiç bir değer"inin kalmadığından.

Aşk Olmayınca Meşk Olmaz, kültürümüzün temel ve gizlenmiş vasıflarından birisini derinliğine önümüze serdiği için yararlı bir çalışma.

Beşir Ayvazoğlu'nun yakın dönemde musikimizin gümrah bir meşk silsilesini ilmik ilmik ördüğü kitabı *Neyin Sırrı Hâlâ Hasret*[5], Aziz Dede'den Emin Dede'ye, ondan da Halil Dikmen'e ve Niyazi Sayın'a inen ney geleneğinin sırlarını açıyor önümüze. Böylece Osmanlı musiki geleneğinin nasıl bir eklemlenme zinciri halinde günümüze intikal ettiğini ve bunun meşk'in nesilleri birbirine bağlayan altın zinciriyle nasıl örüldüğünü daha berrak bir şekilde görme imkânını yakalıyoruz.

Velhasıl, bakmasını bilene açer sırrını ney...

1. Ziya Gökalp'in Osmanlı musikisi hakkında bu buna benzer düşünceleri Türkçülüğün Esasları'nda çeşitli bölümlere dağılmış haldedir. Bkz. *Türkçülüğün Esasları*, Hazırlayan: Mehmet Kaplan, İstanbul, 1976, Kültür Bakanlığı, s. 53, 95, 138. Gökalp'in bu fikirleri, Cumhuriyet aydınlarını derinden etkilemiş ve nihayet Darülelhan, 1926 Ekim'inde kapatılmıştır. Cinuçen Tanrıkorur, kapatma kararını "meş'um bir karar" olarak eleştirmektedir. Bkz. *Biraz da Müzik*, İstanbul, 2001, s. 63-67.

2. Hilmi Yavuz, "*Gelenek, müzik ve Tanrıkorur*", Denemeler, İstanbul, 1996, Boyut

3. Zaman

4. Cem Bahar, Aşk Olmayınca Meşk Olmaz

5. Beşir Ayvazoğlu, Neyin Sırrı Hâlâ Hasret

IV

OSMANLI:
BİR DÜNYA TARİHİ

Kendimizi şu sözün anlamını kavramaya zorlamalıyız: Batı, modern dünya demek değildir... [Batı] daha çok, diğer güçlerin, altında çalışacakları yeni şartlar yaratmak suretiyle bir katalizör vazifesi görmüştür, kesin olarak söylemek gerekirse bu durumda bizzat Batı da tamamen dönüşüm geçirmiştir.

Batı'nın ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu Afro-Avrasya Ökümenisinin birikimsel tarihi olmadan Batı'nın [Büyük] Dönüşümünü düşünmek hemen hemen imkânsız olurdu.

Marshall G. S. Hodgson, *Rethinking World History*

BUSH VE OSMANLI'DA KÖLELER, CARİYELER...

Tarih, kendisinden uyanmaya
çalıştığım bir kâbustur.

James Joyce, *Ulysses*
(Stepnen Daedalus'un ağzından)

Kölelik, günümüzde inanılmaz ve ürpertici bir olay olarak görülüyor. Oysa bazı sömürgelerde 20. yüzyıl başlarına kadar yaşamış olan insanlığın bu temel olgusu ile yüzleşmek neden bu kadar zor? Binlerce yıldır var olan bir kurum üzerine sosyal bilimlerin ordularını seferber etmekte neden bu kadar çekingen davrandıklarını anlamak zor gerçekten de. Peki, Osmanlı tarihinde kölelik? Hep bir saldırı-savunma hattında mı ele alacağız köleliği? Onların "canları" yok mu? Tarih, kölelerin omuzlarına bastığı halde onları neden görmezden gelmekte bu kadar inatçı davranıyor olabilir? Bu defa da köleliğin zincirlerini kırmaya çalışalım beraberce.

Bilmediğimiz kölelik kurumu

Beyoğlu'nda İngilizce kitaplar satın aldığım kitapçıma, "Sahi, sizde Mr. Bush'un kitaplarından bulunur mu?" diye sorarken ümitsizdim doğrusu. Ama bilgisayarda Bush adına kayıtlı bir kitap gözüküyordu işte. Yaklaşık 300 sayfalık bu kitabın ismi alaylardan alay beğen diyordu adeta: "*Modern Devirlerde Kölelik*"[1]. Fesuphanallah, yoksa

'gizli Bush doktrini'ne mi ulaşmıştım farkına varmadan? Eğer öyleyse, bunu benden önce keşfetmemiş olanlar dertlerine yansındı. Şimdi Mr. Bush, kimbilir hangi gizli planlarını açıklayacak, "Tanrı'yı kıyamete zorlamak" için gerçekleştirmeye koyulduğu stratejinin hangi sırlarını ifşa edecekti bana?

Satın aldığım kitap, koltuğumun altında fokurdayıp duruyordu. Beyoğlu'nun gürültülü cangılında kendime salim bir köşe aradım. Sonunda bir binanın teras katında, masalarında Hıristiyanlık propogandası içeren broşürlerin yayılmış olduğu bir kafeye oturdum. Arada bir başımı kaldırıp Sultanahmet'i ve Kızkulesi'ni seyrederek elimde akkor haline gelmiş olan kitabı didiklemeye başladım. Bakalım Mr. Bush'un 'modern devirlerde kölelik'ten muradı neymiş?

'E bu basbayağı bilimsel bir inceleme!' ilk tepkim bu oluyor. Kaynaklar, indeks, dipnotlar... Üstelik hiç de ideolojik bir bakışın esamisi okunmuyor kitapta: Spinoza'dan bir alıntıyla başlıyor ve köleleri kurbanlık koyunlar gibi görme anlayışının yanıltıcı olduğunu, aslında köleliğin hukukî ve pozitif bir "kurum" olarak ele alınması gerektiğini iddia ediyor.

Hayret dalgalarımın kabardığını, gömleğime dökülen çaydan anlıyorum. Yahu ne diyor bu Mr. Bush?

Yazarımıza göre aslında kölelik dediğimizde tam olarak neyi kasd ettiğimizi bilmeden uluorta konuşamazmışız. Hiç savaşta esir alınıp köle yapılan biriyle doğuştan köle olan ve toprakla birlikte alınıp satılan serfler aynı "köle" manşeti altında değerlendirilebilir miymiş? Ya borcundan dolayı kendi rızasıyla köle olan adam ile ölüm cezasına çarptırılıp da cezası ömür boyu köleliğe çevrilen kişi aynı köle kategorisinde yer alabilir miymiş?

Bir de azim hatamız varmış ki, Bush onu hiç affetmiyor. Diyor ki ezcümle: Bizler köleliği, hürriyetsizlik olarak tanımlarız. Fakat bir insanın hürriyetinin olmaması, o insanın köleliğinin karakterini belirleyen bir şey olamaz. Bakın, Osmanlı'da "kul taifesi" var, hani şu devşirmeler... Bu kölelerin eline devletin kaderi teslim edilmiş, yeri gelince yarım milyonluk ordulara komutanlık (*serdar-ı ekremlik*)

etmişler, maiyetlerinde onbinlerce köle bulundurmuşlar. Aslında devşirme paşaların kendisi de, konaklarında bulaşıkları yıkayan halayık da köledir! İyi ama bu nasıl bir iştir ki, kölenin köleleri, hatta neredeyse 'köle orduları' olabilmektedir? İkisinin köleliği aynı "şey" olabilir mi? Dahası, 'hür olmayışları', onları birleştiren bir asgari müşterek sayılabilir mi?

'Bu kitapta iş var azizim' diyorum kendi kendime. Üstelik yazarımız, köleliğin "yaratıcı bir güç" olduğundan dem vuruyor, onu modern dünyayı inşa eden pozitif güçlerden birisi olarak ebeliyor. Pes doğrusu! Köleleri hep efendilerinin kurbanları olarak ele almışız, hâlbuki kölelik hukukî (legal) bir kurummuş ve bir zamanlar takdim edildiğinden daha az haşin ve zannedildiğinden daha az kıyıcı bir geçmişi olmuş...

Sayfalar parmaklarımın arasından hızla kayıyor ve Osmanlı bahsinde soluklanıyor. Bakalım, diyorum, Osmanlı'daki kölelik hakkında neler diyecek Mr. Bush?

Osmanlı köle tarihinin karanlık sayfaları

Osmanlı'da kölelik hakkında değerli bir araştırma yapmış olan Daniel Pipes'a göre devşirme elitine (kul taifesine) köle denilemez. Bunların konumları çok farklıdır ve köle terimine yepyeni bir anlam kazandırmaktadır. Çünkü sonuçta hür insanlardır. Kamu hizmetinde çalışmakta, bürokraside görev almaktadırlar, inanılmaz genişlikte yetkilerle donatılmışlardır. Böyle köle mi olurmuş?

İsrailli tarihçi Ehud Toledano, Osmanlı köle tarihi üzerine çığır açan makalesinde, kul meselesine açıklık getirmekte ve kul olan ve olmayan memurlar arasında bir ayrım yapıldığının, ama gariptir, bu ayrımın genellikle zannedildiği gibi, hür görevliler lehine değil, köle kökenli (kul) görevliler lehine yapıldığının altını çizmektedir (Köleyi kayıran bir sistem yani!) Efendileriyle kurdukları samimiyet sayesinde kul kökenliler daha fazla kayırılabilmekteydi.[2]

Toledano bir başka yanılgıya da işaret etmeden duramıyor: Osmanlı askeri ve idarî sistemi, eğer denildiği gibi bir köle ordusunca

yönetiliyorduysa, aynı mantıktan gidersek, bu kul ordusunun çocukları doğduğunda hür sayılacaklarından, sistemin çok büyük bir hızla köleliği tasfiye ettiğini de söyleyebiliriz pekâlâ.

Daha da önemlisi, Osmanlıların "köle"den anladıkları ile Avrupalıların anladıkları arasında büyük farklar vardı (tıpkı şimdikilerde 'azınlık'tan anladıklarımızın farklı olması gibi). Köleliğin yasaklanması 19. yüzyılda Osmanlıya dayatılınca bu farkın ne kadar büyük olduğu daha iyi anlaşılmış ve Karatodori Paşa gibi gayri müslim Osmanlı temsilcileri, Avrupalılara karşı, sizin anladığınız kölelik bizde zaten yok, diye boşuna müdafaalarda bulunmuşlardı (Brüksel, 1889-1890). Keza II. Abdülhamid de Siyasî Hatıratım'da Osmanlıdaki köleliğe, Batılı anlamda kölelik denilemeyeceğini, daha çok bir koruma ilişkisinin geçerli olduğunu iddia etmektedir.[3]

İlginç bir başka nokta da, İslam'da köleliğin "köylü" değil, "şehirli" bir özellik arz etmesiymiş. Özellikle Afrika'dan Amerika'ya yollanan zenci kölelerin çok büyük bölümünün plantasyon kölesi olarak çalıştırılmasına, köylüleştirilmesine mukabil, İslam'da kölelerin küçük esnaf, hamal ve zanaatkâr olarak şehirlileştirildiğine dikkat çekiyor Bush. Ona göre İslamdaki köleliğin, özellikle Osmanlı örneğine bakılırsa, eşi benzeri yoktur. Kölelik Osmanlı toplumunda tek bir yatay düzlem oluşturmaz. Aksine, hiyerarşik bir topluma uyum sağlayarak çeşitli kölelik biçimleri üretir. Mesela köleler geleceğin yöneticileri, bürokratları olarak titiz bir eğitim sürecinden geçirilir. Bu süreci alınlarının akıyla geçenler, sonunda güç ve servete gark edilir. En altta ise sahipli işçi köleler vardır ve bunlar köle sınıfının en garibanlarıdır. Nasıl hür insanlar olarak hepimiz toplumun en üst gelir ve güç diliminde yer bulamıyorsak, kölelerin de zengini ve fakiri, kendi içinde bir statü sıralaması vardır.

İslam dünyasındaki kölenin farkı

İslam dünyasındaki kölelerin durumunu Güney ve Kuzey Amerikalar'daki durumla kıyaslayan Bush, Müslümanların kölelerine daha insaflı muamele ettiklerini, bizzat Avrupalı seyyahların gözlemlerin-

den delillendiriyor. 19. yüzyılda Mısır ve Arabistan'a giden John Lewis Burkhardt, buralarda köleliğin kendisinin, isminden daha az ürkütücü olduğunu zikrediyor. Sudan'da 5 yıl geçiren Gustav Nachtigal ise İslamın her yerde kölelik kurumunu kolaylaştırıcı düzenlemeler getirmiş olmasından hayretler içinde kalmıştır.[4]

Fakat Bush'un yakıcı bir tespiti var ki, onu nakletmezsem bu yazı tadından çok şey yitirir. Avrupalıların büyük bir hızla zencileri ve kahverengi derilileri köleleştirdiği bir çağda, Osmanlı Devleti köle ihtiyacının önemli bir kısmını güney Rusya steplerinden ve beyaz Kafkas ırklarından karşılamaktadır. Zenci köleleri ev hayatına, beyaz kölelerin kadınlarını eğitip kalifiye eleman olarak Harem'e, erkekleri de Enderun yoluyla devlet idaresine (*seyfiyye*), hatta bilim adamlığına (*kalemiyye*) yönlendiren, Müslümanlaştıran ve dolayısıyla 'özgürleştiren' Osmanlı'nın bu karmaşık köle politikası, Avrupa'daki Osmanlı düşmanlığının en inatçı gerekçelerinden birisini oluşturmuştur. Avrupa, Osmanlı'yı işte bunun için, Beyaz Adam'ı köleleştirdiği için bir türlü affetmemiştir.

Başımı kitabın sayfalarından kaldırdığımda Sultanahmet ve Kızkulesi'nden yükselen ışıklar, köpüren lacivert İstanbul semasını okşuyordu. Kitabın kapağına tekrar baktığımda yazar yerinde M. L. Bush yazıyordu: Manchester Metropolitan Üniversitesi'nde tarih profesörü M. L. Bush...

'Neye niyet, neye kısmet', dedim içimden ve evime doğru yürüdüm.

1. M. L. Bush, Servitude in Modern Times, Polity Pres, 2000.

2. Ehud R. Toledano, "Ottoman concepts of slavery in the period of reform, 1830s-18i50s", Editör: Martin A. Klein, Breaking the Chains: Slavery, Bondage, and Emancipation in Modern A/rica and Asia, The University of Wisconsin Press, 1993, s. 41. Ayrıca Osmanlı'da kölelik konusunda yapılmış önemli bir çalışma için bkz. Nihat Engin, Osmanlı Devletinde Kölelik, istanbul, 1998, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

3. Sultan Abdülhamid, Siyasî Hatıratım, istanbul, 1999, Dergâh Yayınları, s. 137-138. Benzer düşünceler, unutulmuş bir Osmanlı aydını olan Çerkeş Şeyhizâde Halil Hâlid Bey (?-1934) tarafından da savunulmuştur. Bkz. Hilal ve Haç Kavgası, istanbul 1975, Bedir yayınevi 10. ve 11. bölümler.

4. Bush, age, s. 163.

AVRUPA'NIN PATRONU KİM OLACAK?
KANUNİ'NİN İTALYA'DAKİ CASUSUNDAN MEKTUP VAR!

1561'de İstolni Belgrad sancakbeyi Hamza, Habsburg'dan büyük bir ordunun kendisine karşı yollanmasıyla tehdit edildiğinde rahatlıkla şu cevabı vermiştir: "Hiçbir yerde askeriniz yok. Olsa benim bilmem lazım [dı], çünkü benim casusum altı yıldır Beç'te oturur, orada karısı çocuğu var; bu adam isterse kilisede ayin eder, isterse papazdır, isterse Nemçeli, isterse Macar olur; isterse mükemmel çapacıdır, isterse asker olur, isterse topallar, isterse senin gibi sağlam bacakla gezer ve üstelik her dili bilir.

S. Takats[1]

Son yıllarda Osmanlı tarihi alanında sessiz sedasız bir "devrim" yaşanıyor. Osmanlı tarihçiliği büyük bir hızla gömlek değiştiriyor. Gelin görün ki, ders kitaplarımızda olsun, popüler tarihlerimizde olsun yine eski hamam eski tas! Sanki çağımızın 24 kıratlık tarihçisi Fernand Braudel bundan yarım asır önce şu müthiş tokatla uyandırmamıştı bizi:

> Osmanlı tarihine hep dışarıdan bakıyoruz. Bu, onu yarım görmek ve bundan da fazlası, başkası tarafından tek yanlı açıklamak demektir. Onun güçlerini kavrayabilmek için bu muazzam makineyi içinden gözlemek gerekmektedir.[2]

Osmanlı'yı sadece dışarıdan, dolayısıyla yarım gördüğünü itiraf eden, bu eksikliğini telafi etmek için ilerlemiş yaşında Osmanlı tarihini yeniden okumaya girişen Braudel'den (Marx da Kırım Harbi'nden sonra Osmanlıca öğrenmek için kollarını sıvamamış mıydı?) yarım asır sonra bile aydınımızın ağzında aynı teranenin yankılandığını görmek nereden baksanız umut kırıcı: 'Osmanlı talancıydı. Üretici değil, hazıra konucuydu. Kendisini Avrupa'ya kapatmıştı. Etrafında olup bitenleri takip etmedi. Zaten takip etmeye de ihtiyacı yoktu vs. vs.'

Oysa bir devletin 'önde' olup olmadığını anlamak için dahi başkalarını takip etmesinin şart olduğunu söylemeye gerek var mı? Bugün Amerika'nın, mesela Çin'deki gelişmelere gözünü kapatması kadar manasız bir hareket tarzı tasavvur edilebilir mi?

Kanuni-Şarlken maçı devam ederken...

Buyurun size, 1530 yazında Kanuni Sultan Süleyman'a yazılmış bir mektup. Bugünkü Arnavutluk sınırları içindeki Draç'ın Subaşısı olduğu tahmin edilen Mehmed Bey adlı birisi tarafından saraya gönderilen bu mektup, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde E.7671 numarada kayıtlı. Belgeyi gün ışığına çıkaran ise Christine Isom-Verhaaren adlı bir Osmanlı tarihi uzmanı.[3]

Mektubun muhtevası, Osmanlı yönetiminin Batı Avrupa'daki olaylara ilgisini ve aldığı bilgilerin niteliğini aydınlatıcı nitelikte. Mektup aynı zamanda Osmanlı yöneticilerinin başlarını devekuşu gibi kuma gömmediklerini ve çevrelerindeki değişimi ıskalamadıklarını da gösteren önemli bir belge. (Aslında Osmanlı'nın Batı'ya kapandığını söyleyenlerin neden bir türlü bunun tersini düşünmediklerini de anlayabilmiş değilim. Avrupalıların Osmanlı hakkındaki bilgilerinin ne kadar kıt olduğunu seyahatnamelerden biliyoruz. Dahası, Voltaire'in, başta Montesquieu olmak üzere Avrupa aydınlarının Osmanlı Devleti ve toplumu hakkındaki kara cahillikleriyle bir güzel dalga geçtiğini ne çabuk unutuyoruz?[4])

Mektup, 1519'da kendisini Kutsal Roma-Germen İmparatoru ilan ettiren Şarlken'in Avrupa'da ne dolaplar çevirdiğini Osmanlı kurmaylarının yakından takip ettiğini de belgeliyor. 1526'da Mohaç'da Macar ordusu imha edilmiş, 1529'da ise Buda şehri Şarlken'in kuvvetlerinden geri alınmıştır. Bir başka deyişle, Avrupa'nın kaderini belirleyecek olan Kanuni-Şarlken maçının kritik bir noktasındayızdır. İki taraf da Avrupa üzerinde bütün kozlarını ortaya sürmekte, Avrupa'nın hâkiminin Osmanlılar mı yoksa Habsburglar mı olacağı üzerinde bahisler oynanmaktadır.

Mektubun yazarı Mehmed Bey, bilgilerini Arnavut bir tüccar olan Zuka'dan almıştır. İspanya, Fransa ve İtalya arasında mekik dokuyan bu "holding" sahibi Zuka adlı patron, Anadolu ile Avrupa arasında adeta ticarî bir köprü kurmuştur. İtalyanca bilen bir Arnavuttur ve Avrupa'dan bilgi sızdırmak için Osmanlı yetkilileri tarafından ince elenip sık dokunarak seçilmiş "özel" bir görevlidir. İtalya ve Batı Avrupa'daki seçkin muhitleri yakından tanıyacak kadar nüfuz sahibi bir patron olan Zuka, böylece son derece hayatî bilgileri üst düzey yöneticilerin ağzından alabiliyor ve Osmanlı sarayını, olan bitenlerden hızla haberdar edebiliyordu.

Mektupta Şarlken ile Martin Luther'in kuvvetleri arasında cereyan eden bir savaştan bahsediliyor, Luthercilerin yeni bir din icad ettikleri ve bu dinin Katolikliğe muhalif olduğu belirtiliyor.

Şarlken'in askerlerini Milan şehri civarında gördüğü ve Adriyatik Denizi kıyılarında Osmanlılara karşı bir ittifak filosu hazırlanmakta olduğu da Zuka'nın İstanbul'a gönderdiği istihbarat bilgileri arasında.

Kafalarımızdaki Titanikler ne zaman batacak?

İyi de bu mektup neden bu kadar önemli? Önemini maddeler halinde sıralayayım izninizle:

1) Mektup, Osmanlıların Avrupa'daki siyasî ve dinî gelişmeleri yakından ve sıcağı sıcağına takip ettiklerini gösteriyor da on-

dan. Nitekim ileride yeni bir Katolik (Haçlı) ittifakı kurulması ihtimali karşısında Kanuni'nin Protestanları desteklemesinin altında bu tür 'içeriden' bilgiler yatıyordu. Aynı şekilde mektupta sadece askeri bilgiler değil, diplomatik bilgiler de geçiyor ki, Osmanlıların Avrupa içindeki çatlamalar kadar ittifaklarla da yakından ilgilendiklerini kanıtlamaktadır.

2) Mektupta belirtilen olaylar ve yerler, Isom-Verhaaren'in yaptığı araştırmalardan anlaşılıyor ki, "atmasyon" değil, gerçek olaylar ve yerlerdir. Bugün Basel'in yerini haritada gösteremeyen aydınlarımız olabilir ama mektupta "Bâzilya" şeklinde geçtiğini ve yerinin kısa bir tarifle anlatıldığını görüyoruz. Yine "Marçilye"nin de Marsilya olduğu pekâlâ biliniyordu. Nitekim mektubun yazıldığı yılda Protestanların Şarlken'e karşı muhalefet hareketini başlatmış olduklarını yazıyor tarihler.

3) Mektupta bahsedilen Basel şehri gerçekten de Luther taraftarlarınca ele geçirilmiş ve kiliselerdeki tasvirler tahrip edilmişti. Bu, Osmanlılar için Luther hareketinin mahiyetini anlamak bakımından önemli bir ipucu teşkil ediyordu.

4) Yine mektupta Barbaros Hayreddin Paşa'ya karşı Andrea Dorya komutasında bir donanmanın sefer hazırlığı yaptığı haber verilmektedir ki, tam da o yıllarda İspanya'da kalmış son Endülüslü Müslümanların kurtarılması için Barbaros yeni bir harekâta girişmiş durumdadır. (Zannedildiği gibi Osmanlılar Endülüslü Müslümanları kaderlerine terk etmiş değildir. Kurtarma girişimleri, mektupta verilen bilgilere göre 1530'lara kadar sürmüştür.)

Bu mektup, Draç'dan İstanbul'a gönderilmemiş sadece. Aynı zamanda bize, çağımıza da gönderilmiştir. Araştırmalar devam ettikçe bunun gibi daha nice belgenin, çağımızın önyargılarla malul adresine gönderilmiş olduğunu ve Osmanlı buzdağının, kafalarımızda kurulu kimbilir kaç tane Titanik'i daha batıracak kudrette olduğunu göreceğiz.

Gazete okuyan Sadrazam

Kanada'da McMaster Üniversitesi'nde Osmanlı tarihi okutan Virgina Aksan, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın, 1768-1774'de Ruslarla yapılan uzun savaş sırasında gece gündüz kendisine iletilen raporları okuyarak dünya ahvali hakkındaki bilgilerini sürekli yenilediğini aktarır. Ahmet Resmi Efendi de Paşa'nın durmadan "havâdis-i rüzgâr kâğıtları" okuduğundan bahseder ki, bunun "gazete" anlamına geldiğini söylemeye gerek var mı?[5]

1. S. Takats, "*Türk devrinde kılavuzlar ve casuslar*", aynı yazar, *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler*, İstanbul, 1992, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 174'den aktaran: Gabor Agoston, "*Macaristan'da Osmanlı-Habsburg serhadı* (1541-1699): *Bir mukayese*", Osmanlı, cilt 1, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınları, s. 455.

2. Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, 2. baskı, Ankara, 1994, İmge Kitabevi, s. 27.

3. Christine Isom-Verhaaren, "*An Ottoman report about Martin Luther and the Emperor: New evidence of the Ottoman interest in the Protestant chal-lenge to the power of Charles V*", Turaca, sayı: 28, 1996, s. 299-318 (yayında, mektubun fotokopisi de mevcut).

4. Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine I*, Çeviren: Fehmi Baldaş, İstanbul, 1963, Milli Eğitim Basımevi, Çevirmenin yazdığı Önsöz'den.

5. Virginia Aksan, "*Ottoman sources of information on Europe in the eighte-enth century"*, s. 13. Ayrıca Muhsinzade Mehmed Paşa hakkında bkz. Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayânhk Müessesesi*, İzmir 1999, Akademi Kitabevi.

OSMANLI !

AMERİKA'DA BİR "TÜRK" BAYRAĞI DALGALANIYOR: HALİL İNALCIK KONFERANSI

Şair, göz kapakları olmayan adamdır.

Hugo von Hoffmanstahl

Türk toplumu, medya tarafından kültürün haz dolu basamaklarına doğru büyük bir hızla itilirken, o geleneksel derinliğini de emanetçiye teslim ediyor. Son çare olarak yüzünü beyaz cama yapıştırmış, oradan algılarına akıtılan popüler kültürün köpüklerine tutunmuş, gündelik başarıların aldatıcı avuntusuyla kendisine yeni bir zindan inşa etmek peşindedir.

Türkiye, içine itildiği bu yüzeysellik bataklığından ne zaman uyanacak? Ne zaman hakiki bilimin, hakiki sanatın, hakiki kültürün hakkını verecek? Ne zaman gelip geçici başarıların kısır döngüsünden kurtularak gerçekten "muasır medeniyet seviyesinin üzerine" çıkma azmini yeniden kazanacak? Ne zaman?

İçinde yaşayan gerçek değerleri fark edemeyen ve onların zihnî başarılarını stadyumların veya podyumların sunağında kurban etmekten vazgeçemeyen bir toplumun geleceğinin kimlerin ipoteğinde kalacağını görmek için öyle derin araştırmalara gerek yok. Kur'ân-ı Kerim'den *Herodot Tarihi*'ne, İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinden Spengler'in *Batı'nın Çöküşü*'ne kadar çok sayıda uyarıcı, bize hascı kültürün, yayıldığı toplumlar hangi tehlikeli dönemeçlere sarkarken ortaya çıktığını yeterince açıklamış bulunuyor.

Türk basını aylarca Süreyya Ayhan haberleriyle yatıp kalktı. Basın toplantıları, demeçler kıyamet gibi. Peki, bu memlekette üniversite kütüphanelerine sokulmayan araştırmacılar, bilgiye susamış insanların önlerine konulan engeller ne zaman manşetlere çıkar dersiniz? Kitap yasaklamak serbest, stad yasaklamak yasak! Kas gücü bizde hep beyin gücünün önündedir ve tersi her zaman şaşırtır bizi. Şaşırtır, çünkü bir insanın beyin gücüyle, bilgiyle, fikirle rekorları parçalayabileceği, ona sırf bu yüzden hayranlık duyulabileceği ve Balzac'ın *Mutlak Peşinde* adlı romanında yansıtmaya çalıştığı gibi, bilginin başlı başına bir heyecan ve ziyafet konusu olabileceği gerçeği ısrarla unutturulmaktadır. Hikâyelerini zevkle okuduğumuz -ama sadece okuduğumuz- Ömer Seyfettin'in cesedinin bir hastane odasında kadavra olarak kullanıldığı, yeterince dramatik bir örnektir ve ne yazık ki tek örnek değildir.

Harvard'da bir Türk olmak

Halil İnalcık ismi, yaşadığımız bu sancılı ortamda bir muştu olup imdadımıza yetişti. Dünyadaki en muteber eğitim kurumlarından Harvard Üniversitesi, Halil İnalcık hoca şerefine bir uluslararası konferans düzenledi. Başında değerli Osmanlı tarihçisi Cornell Fleischer'in bulunduğu Chicago Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi ile yakından tanıdığınız Cemal Kafadar'ın başkanı olduğu Harvard Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'nin ortaklaşa düzenledikleri bu önemli toplantı, beklenebileceği gibi basınımızda hiçbir yankı bulmadı. Oysa hem İnalcık hocanın yerli ve yabancı talebelerinin, hem de William McNeill gibi dünya tarihçiliğinin önde gelen otoritelerinin katıldığı toplantı, ülkemiz ve tarihimizin Amerika'daki tanıtımı açısından son derece önemli bir fırsattı.

29 Nisan 2004 günü açılışı yapılan konferans 2 Mayıs Pazar günü sona erdi. Bir kısmına sık sık atıflarda bulunduğum Gilles Veinstein, Suraiya Faroqhi, Elizabeth Zachariadou, Karen Barkey, Palmira Brummett, Linda Darling, Michael Khodarkovsky, Victor Ostapchuk, Joseph Rahme, Mark Stein, Ernie Tucker, Fariba Zarinebaf, Madeline

Zilfi gibi dünyadaki Osmanlı tarihçiliğinin önde gelen adları konferansta birbirinden ilginç tebliğler sundu ve yeni görüşler ışığında Osmanlı "ada"sının suyun altında kalan kısmına ışık tuttu. Toplantıya nedense Türkiye'den sadece üç tarihçi tebliğ sunmuş (Halil Berktay, Özer Ergenç, Baki Tezcan). Ertesi gün de Mehmet İpşirli ve Engin Akarlı birer konuşma yaptılar. Tabii gönül en başta, kaderin bir cilvesi olarak prostat ameliyatı geçirdiği için kendisi adına düzenlenen toplantıya katılamayan Halil İnalcık olmak üzere diğer değerli tarihçilerimizi de programda görmeyi arzu ediyordu.

"Göz kapakları olmayan adam"

Osmanlı tarihi gibi kaim önyargı duvarlarıyla çevrili bir alanda yetkinliğini dosta düşmana ispatlamış, makale ve kitapları onlarca dile tercüme edilmiş ve disiplininin "pîri" unvanını bileğinin hakkıyla almış bulunan Halil İnalcık'ın Günsel Renda ile ortak editörlüğünü yaptıkları *Osmanlı Uygarlığı* adlı çalışma[1], 2003 Aralık'ında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından neşredildi. Bu zengin muhtevalı, bir o kadar da orijinal ve göz alıcı görsel malzeme ile beslenmiş kitap, Osmanlı uygarlığının derinliğini dünyaya duyurmak amacıyla hazırlanmış ve İngilizcesiyle aynı anda piyasaya sunulmuştu. Bilkent Üniversitesi'nin bu önemli kitap hakkında düzenlediği toplantıda yaptığım konuşmada İnalcık hocayı Hugo von Hoffmanstahl'ın şairler için yaptığı tesbitte dediği gibi, "gözkapakları olmayan adam" diye nitelendirmiştim.

Halil İnalcık, Osmanlı tarihçiliğinde hakikaten bir "şair" gibi çalışıyor, görüyor, anlıyor, anlamak için bütün algı ordularını seferber ediyor. Tarihçiliğin kesintisiz bir idman gerektirdiğinin her daim bilincinde. Bu yüzden sürekli teyakkuz halinde. Bir metnin ön ve arka yüzünü aynı anda okuyabiliyor. Görünen ve görünmeyen satırlar, onun için aynı uzaklıkta sanki. Metinlerde bizden gizlenmiş veya gizliliğe itilmiş yüzleri fark ediyor; veriden teoriye, teoriden veriye şaşırtıcı bir kolaylıkla gidip geliyor. Karşılaştırmalı tarih analizleri, hâlâ devam eden orijinal keşifleri, 16. yüzyıl Osmanlı ticaret tarihini

anlatırken bizi aniden İran-lngiliz-Hollanda "ekonomik bloku"nun karmaşık dünyasının içine çekivermesi gibi ustaca manevraları, bir olayı anlamak için sadece olayın kendisini anlamanın yeterli olmayacağının bilinciyle onu çok daha geniş bir spektrum içine zarifçe, zorlamadan yerleştirmesi. Bunlar İnalcık tarihçiliğinin alamet-i farikalarından.

Belgeleri yakar onun gözleri; limon suyuyla yazılmış satırları, yakıcı bakışları değdiği anda okur gibi oluruz. O bir anlık ışıltıda tarihin üzerini örten katmanların gözlerimizden gizlediği sırları fısıldar bize. O bir anlık rastlaşma sırasındadır ki, bize tarih dediğimiz o engin okyanusa açılan menfezleri gösterir.

Diaspora'dan evine dönen tarihimiz

Modern olmak, bir yerde evinden dışarı çıkmaktır. Dışarıda olmaktır. Evi yeniden düzenlemek için çıkılan bir tür diaspora'dır modernlik. Kültür, tarih, edebiyat, felsefe, hayat... Hepsi geçici olarak sürgüne yollanmış gibidir modernleşme sürecinde.

Cumhuriyet kurulurken, 1924'de sadece Osmanlı hanedanı değil, tarihimizin kendisi de sürgüne yollanmıştır. Boşalan "evimiz"e hâlâ yabancı bakışlar yöneltmemizin sebebi budur aslında. Sahibinin evde olmadığı bu metruk hâne hakkında yabancıların anlattığı hikâyeleri dinledik önce. Onu dışarıdan bakışlarla süzdük; Avrupa'nın gözüyle ve Avrupa'nın adesesinden inceledik. "Geriledi" derken de, "ilerledi" derken de, kafamızda Osmanlı değil, hep Avrupa ve Avrupalı vardı. Evde olmayan Osmanlı kendisini anlatamayınca, onu en iyi anlatacak komşu olarak Avrupa'yı seçişimiz anlamlıydı. Ama sonuçta o da hikâyeyi kendi cephesinden anlatacak ve bizler kâh ATÜT gibi, kâh "gerileme" ve "ilerleme" söylemi gibi Avrupalı bakış açısının komşusuna giydirdiği gömleklerden tanımaya çalışacaktık onu. Oysa tam da bu yüzden Osmanlı fenomenini tanımaktan hızla uzaklaşacağımızı bilmiyorduk.

Ben Halil İnalcık hocayı tam bu noktaya, yani Osmanlı tarihinin sürgünden dönüşü sürecinin dönüm noktasına oturtuyorum. Evinden

çıkmış olan tarihimiz, geri dönerken pırıltılı bakışlar fırlatmaktadır mahalleye; özlenmiştir; bilinçler bilenerek beklenmiştir. Aradaki boşluk, eskilere bile nihan kalan birçok sırrın ortaya dökülmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı tarihi artık kendi diliyle konuşmak için çaba göstermekte, komşuların önyargılı anlatımlarının kararttığı olguları aydınlatmakta ve çağdaş dünya tarihçiliğinden gelen güçlü ışıklar altında yıkandıktan sonra yeni yüzüyle arz-ı endam etmektedir önümüze.

Osmanlı tarihini, bir orkestra şefi gibi, yeni baştan konuşturmayı deneyen, onun yıllardır bastırılmış seslerine kulak vermeden geçmişi doğru bir şekilde algılayamayacağımızı öğreten Halil İnalcık hoca, 88 yıllık dolu dolu geçirdiği ömrüyle, dünyanın en itibarlı üniversitelerinde açtığı Osmanlı tarihi kürsüleriyle, yaptığı ciltlerce yayınla tarihimizi ve kültürümüzü 5 kıtada dalgalandıran iftihar kaynaklarımızdan birisi.

Harvard Üniversitesi, bu hakkı teslim etmekle görevini yapmış bulunuyor. Peki ya biz?

1. Hazırlayanlar: Halil İnalcık - Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, 2 cilt, İstanbul, 2003, Kültür Bakanlığı Yayınları. Kitaba makaleleriyle katılanlar şunlardır: Halil İnalcık (3), Ahmet Yaşar Ocak (2), Baha Tanman, Ekraeleddin lhsanoğlu (2), Selçuk Aksin Somel, Feza Günergun, Metin And (2), Orhan Koloğlu, Gönül Tekin, Günay Kut, Orhan Okay, İlhan Başgöz, Doğan Kuban, Gönül Öney, Serpil Bağcı, Nurhan Atasoy, Nazan Ölçer, Ali Alparslan, Zeren Tanındı (2), Filiz Çağman, Günsel Renda (2), Ersu Pekin (yazarların yanlarındaki rakamlar kaç yazıyla katıldıklarını göstermektedir).

OSMANLI !

OSMANLI'YA SAVAŞ AÇAN FİLOZOF: LEİBNİZ

Bu ülke adeta karanlıklar ve barbarlıklar ülkesi.
Kendisi de cehaletin içine gömülmüş olan padişahsa,
etrafında bir alay kadın ve harem ağasıyla,
tahtında bir Sardanapal edasıyla yayılıyor.

Leibniz

Türklerin 1683'de Viyana önünde uğradığı bozgunun ardından, Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkileri olan Fransa Kralı'nın durumu kritikleşmişti. Onun Hıristiyanlığa ihanet ettiği, giderek daha sık dile getiriliyor, Fransa'nın da Osmanlı'nın parçalanması projesine destek vermesi isteniyordu. Bu misyonla kendisini görevli sayarak harekete geçen aydınlardan birisi de Alman filozof Leibniz idi.[1]

Leibniz, Descartes sonrası felsefenin en önemli birkaç isminden birisi. Hatta "mümkün olan dünyaların en iyisi"nde yaşamakta olduğumuza dair iyimser görüşü, *Candide* adlı eserinde Voltaire'in sivri hiciv oklarına maruz kalmış ve Viktorya dönemi filozoflarından Bradley'e, Leibniz hakkında şu ironik tespiti yaptırmıştır: "Bu dünya, mümkün olan dünyaların en iyisidir ve onun içindeki herşey zorunlu olarak kötüdür."[2]

Dünyayı tozpembe ve temelde "iyi" gören filozofumuzun iş Türklere, yani Osmanlılar gelince birden celallenmesini ve felsefenin yumuşak terliklerini terk ederek savaş çizmelerini ayağına geçirmesini

anlamak kolay olmasa gerek. Ama Avrupa/Batı felsefesinin görünen yüzüne aldanmamamız için önemli bir uyarı olduğu yeterince açık. Bradley haklı: Dünyayı "iyi" ama içindekileri -bu arada Türkleri de- "kötü" gören bir felsefedir Leibniz'inki ve onun bu ikiyüzlü tavrı, en berrak bir şekilde siyasî danışmanlıklarındaki faaliyetlerinden anlaşılmaktadır.

Mısır'ı Fethe çıkmış bir filozof

Felsefe tarihlerindeki o kılı kırka yaran düşüncelerin sözcüsü "dâhi" Leibniz, aynı zamanda hükümdarlara danışmanlık yaparak geçimini sağlayan 'siyasî' bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela Alman hükümdar ailesi Welfenlerin hizmetinde bir ömür geçirmiştir. Siyasî ve hukukî meselelerde danışmanlıktan öte raporlar yazmış olan Leibniz, 1672'de, henüz 26 yaşındayken Paris'e kadar gelmiş ve Fransa Kralı XIV Louis'ye de bir rapor sunmuştur. Latince kaleme aldığı bu raporda Fransa Kralı'na, 'Mısır'ı almak için fırsat bu fırsat' demektedir filozofumuz.

Çünkü Leibniz'e göre Osmanlı İmparatorluğu dağılma dönemindedir ve bünyesindeki halklar "bir kurtarıcı güç"ün gelip kendilerini azad etmesini beklemektedirler. (Ne tesadüf: Amerikalılar da Saddam'ın elindeki 'Irak halkları' için aynı şeyi düşünmemişler miydi?) Leibniz Kral cenaplarının iştahını şu cazip sözlerle kabartıyordu:

> Mısır savaşından beklenen başarı kazanılırsa, bu başarının, savaşın galibine denizlerdeki egemenliği, Doğu ile ticaret yollarına hâkimiyeti, Hıristiyanların başkomutanlığını, Türk imparatorluğunun yıkımını (bu başarının tek sahibi Fransa olacaktır), Hıristiyan dünyasıyla ilgili işlerin idaresini, 'Doğu İmparatoru' unvanını ve bunun şerefini ve 'evrenin hakemi' olmanın getireceği paha biçilmez şanı sağlayacağı muhakkaktır.[3]

Yalnız beklediği "yağlı" karşılığı alamayan Leibniz'in bu rapor veya layihası, 21 Haziran 1672'de XIV Louis'nin bakanlarından Pom-

ponne tarafından şu alaylı cümlelerle cevaplandırılacaktır: "...Haçlı seferleri üzerine size bir şey söylemek istemiyorum. Fakat sizin de bildiğiniz gibi Aziz Louis devrinden beri artık moda da değiller."[4] Yani Osmanlı topraklarına yeni bir Haçlı seferi başlatmak ve yeni bir Piyer Lermit (L'Hermit) olmak için yola çıkan Leibniz, o yıllarda Osmanlı Devleti'yle aralarındaki imtiyazlı dostluğa zarar vermek istemeyen Fransız yönetimi tarafından işte böyle aşağılanmış, 'Artık bu işlerin modası geçti' diye baştan savılmıştır.

Peki, pes etmiş midir filozofumuz? Ne gezer! Osmanlı (Türk) topraklarının Avrupalıların iştahını kabartması için her şey hazırdır ama nedense kimse yanaşmamaktadır bu leziz sofraya!

Filozofun canı sıkılmıştır ve oturur, yeni bir kitap yazar. Adı, *Mars Christiannisimus*'dur. Leibniz, bu kitabında Fransa Kralını, Türklerin Avrupa'yı yakıp yıkmaları sayesinde, yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisi olarak tek başına hükümdar olmak istemekle (!) suçlamaktadır:

> İkiyüz bin Hıristiyan, barbar (Türklerin) kılıcından geçiyor veya ölümden de beter bir esarette ruhları öldürülüyor. Tüm bu insanlar, Macarları para, silah ve tavsiyeleri ile isyana teşvik edenlere (Fransızlara) ve bu yaptıkları korkunç kötülüklerden dolayı Hıristiyan milletleri tehlikelere atacağını bile bile hareket edenlere karşı intikam çağrısında bulunuyorlar.

Bu satırlar, Leibniz'in matematik dehasına yakışıyor mu dersiniz? Buna siz karar verin; lakin Leibniz'in bu raporunda bile samimi olmadığını iddia edenler var. Buna göre hazret, aslında Fransızların dikkatini, kendi ülkesi olan Almanya'dan uzaklaştırmak için böyle bir hileye başvurmuştur. ("Evrenin hakemi" olmak kimin ağzını sulandırmaz ki?) Allah'tan, XIV. Louis bu oyuna gelip de Osmanlılarla arasını bozmaya kalkmamıştır.

İşe bakın ki, Leibniz'in Mısır'ı işgal projesi, bu projeyi incelediği kesin olan Napolyon tarafından tam 126 yıl sonra yürürlüğe konulacak ve 1797'de Mısır, Fransız kuvvetleri ve ordu içerisinde bulunan "oryantalistleri" tarafından istilaya uğrayacaktır.

Oysa Leibniz'in ikna etmek için didindiği sıralarda Fransız Sarayı'nda Türklerin dehası ve politikalarını hala iyice tanımadıkları için özeleştiriler yapılmakta ve bir Venedik Elçisi, "Türk politikası Avrupalılarınkini kat kat aşar" tespiti yapılmaktaydı.[5] Yani ne biz sandığımız gibi gerilemiştik, ne de onlar sandığımız kadar ilerlemişti. Dişe diş bir mücadele devam etmekteydi.

İşte Aydınlanma Çağı'nın filozoflarından bir portre. Doğrusu Aydınlanma Çağı'nda adam gibi, yani bugün algılamak istediğimiz gibi "aydınlanmış" birisini aramayın boşuna. Zira bulamazsınız. Bir olgudan ziyade efsanedir çünkü bize anlatılan Aydınlanma.

Aydınlanma'yı aydınlatmak

En katı Aydınlanmacı görünenlerin bile ne marifetleri olduğunu ben değil, 10 ciltlik İngilizce *Felsefe Ansiklopedisi*'ne yazdığı maddede ünlü fikir tarihçisi Crane Brinton söylüyor. 18. yüzyıl Paris'inde halk, iyileştirici gücüne inandıkları için bir rahibin mezarına akın akın gitmekteymiş. Hayır, yaralarının üzerine pansuman yapmak için değil, düpedüz toprağı yemek için! Bu bâtıl inancın önüne geçmek isteyen Kral ise hızla bir başka bâtıl inanca sarılacaktır: Mezarın etrafı demir parmaklıklarla kapatılır ve üzerine de bir levha asılır. Levhada şunlar yazılıdır: "*Kral'ın emriyle Tanrı'nın bu yerde mucize göstermesi yasaklamıştır.*"[6]

Türkiye'de Aydınlanma hakkında ahkâm kesen propagandistlerden siz hiç böyle bir Aydınlanma manzarası işittiniz mi?

Leibniz, kafasındaki ideal, 'aydınlanmış' toplum görüşünü uygulayacak bir kahramanı aramaktadır ısrarla. Tam bu sırada Rus Çarı Büyük Petro'yu keşfeder. Rus İmparatorluğu'nu kendi fikirleri için muazzam bir laboratuvar olarak gören Leibniz, sonunda Petro'nun danışmanı olmayı başarır ve ona, reform projesinde ilk işinin mektepler açmak olduğunu söyler. Deli Petro'ya, Osmanlıların müşfik kucağına sığınmış olan Demirbaş Şarl'ın yokluğunda bile İsveç'teki işlerin tıkır tıkır yürüdüğünü, bunun da o yıllarda Avrupa'da şöhret bulmuş İsveç okulları sayesinde başarıldığını yazar.

Zaten İsveç'le görülecek hesabı olan Çar'ın aklı bu işe yatar ve yeni başkenti St. Petersburg'da birbiri ardınca okullar açar. Leibniz'in Bilimler Akademisi teklifi de Petro'nun hoşuna gider ve Akademi'yi kurmaya girişir. Bu arada Leibniz, Çar'dan beklediği 500 dukalık maaşını tahsil edemeden ölür (1716) ama Fransızlar daha garip bir şey yaparak Petro'yu o anlı şanlı Fransız Akademisi'nin üyeliğine tayin ederler! (Yakıştı mı şimdi Academie Française'in tarihine?) Tabiatıyla Petro da bu jestten çok hoşnut olur ve saygıdeğer Akademi'ye bir teşekkür mektubuyla birlikte Hazar Denizi'nin yeni yaptırdığı haritasını hediye olarak gönderir.[7]

Şimdi sıkı durun: Yıllar önce, Çar'ın can düşmanı olan Demirbaş Şarl, Petro'ya karşı Narva Savaşı'nı kazanmıştır. Zafer haberi gelir gelmez kaleme kâğıda sarılan filozofumuz Leibniz, Demirbaş Şarl'a, Moskova'yı ele geçireceği ve Petro'nun işini bitireceği günü sabırsızlıkla beklediğini yazmıştır.

Ey iktidar nelere kadirsin ve ah bu Aydınlanmacıların dayanılmaz muğlaklığı!

1. Faruk Bilici, "*XVII. yüzyılın ikinci yarısında Türk-Fransız ilişkileri*: Gizli harpten objektif ittifaka", Osmanlı, cilt: 1, Ankara, 19, Yeni Türkiye Yayınları, s. 488.

2. Aktaran: Anthony Quinton. Bkz. Bryan Magee, *The Great Philosophers: An Introduction to Western Philosophy*, Oxford University Press, 1988, s. 112.

3. Trandafir G. Djuvara, *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje* (1281-1913), Çeviren: Pulat Tacar, Ankara, 1999, Gündoğan Yayınları, s. 157.

4. Aktaran: Bilici, agy, s. 491, dipnot: 28.

5. Aktaran: Thierry Hentsch, *Hayali Doğu; Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, Çeviren: Aysel Bora, istanbul 1996, Metis Yayınları, s. 129.

6. Crane Brinton, "*Enlightenment*", Editör: Paul Edwards, Encydopaedia of Philosophy, cilt: 5, Macmillan, 1972, s. 522.

7. Robert K. Massie, *Peter the Great: His Lije and World*, Phoenix Press, 2001, s. 816.

OSMANLI !

EDWARD SAİD ERMENİ SOYKIRIMINI NEDEN SAVUNUR?

> Oryantalizm söylemi aydınlarımızca oldukça kolay benimsenmiştir. Bunun izahı, sanıyorum, Said'in tezindeki egemen söylemin ve ileri sürdüğü temanın bizde de bir vurgu olarak eskiden beri mevcut olmasında yatar.
>
> Şerif Mardin

Filistinli düşünür Edward Said'in Osmanlı'ya, özellikle de Türklere karşı, o her fırsatta eleştirdiği Oryantalistlerden hiç de aşağı kalmayan önyargılı bakışı sorgulanmadı bugüne kadar. Ama artık Said'e verdiğimiz kredi burada bitmeli ve onu gerçekte ait olduğu yere oturtma girişimi bir an önce başlatılmalıdır.

Neydi o günler? *Orientalism*'in çevirisi[1] yayınlanır yayınlanmaz birçok akranım gibi ben de yutarcasına okumuştum onu. Buna "çeviri" demek bile zordu, çünkü çevirmen Nezih Uzel ne yazarın zengin teorik birikimine, ne de kullandığı terminolojiye vâkıftı. Gariptir, Said'den yapılan bu ilk Türkçe çeviri, memlekette dünya kadar İngilizce bilen insan varken orijinal dilinden değil, Fransızcadan yapılmıştı. Başlığın altına ise Cemil Meriç'ten alınan bir ibare konulmuştu: *Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. Rahmetli Cemil hoca, başlıktaki ibareyi görünce, 'Demek ki benimle aynı şeyleri düşünen birileri daha varmış' diye sevinmiş, ancak bu ifadenin yazar tarafından değil, yayınevi tarafından kitabın kapağına konulduğunu öğrenince de küplere binmiştir. Bu hem yazara, hem de Cemil Meriç'e karşı bir saygısızlık de-

ğil miydi? Neyse ki müteakip baskılarda bu ibare çıkartıldı kapaktan ve Pınar Yayınları, çeviriye gelen eleştirileri dikkate alarak bu defa İngilizceden yeni bir çeviri yaptırdı.[2]

Okunmuş kitapların raflarda boş boş oturduklarını kim söylemiş? Said'in Oryantalizm'i de yıllar içinde defalarca elimden geçecekti. İlgi alanlarım genişledikçe onu daha iyi anlayabildiğimi ve mesajının altında yatan teorik birikimi daha rahat kavrayabildiğimi görüyordum, İkbal Ahmed'in dediği gibi, Said aslında Foucault'nun beşerî bilimler için yaptığını, Oryantalizme uygulamıştı: Foucault beşerî bilimlerin karanlık yuvasına çomağını sokmuştu, Said ise aynı çomağı eline alıp Oryantalizmin yuvasına sokma cesaretini göstermişti. Said'in cesareti gerçekten de takdire şayandı.

Şurası açık artık: Oryantalizmle ilgili tartışmalar, *Orientalism*'in 1978'de yayınlanışından sonra bir daha eskisi gibi olamayacaktır.

Said'de Oryantalist tortu

Ne var ki, Said'in metinlerinde hep kafamı kurcalamış olan husus, ilgilendiği Doğu'nun tam göbeğinde yer alan ve Oryantalist edebiyatın vazgeçilmez hedeflerinden biri olan Osmanlı dünyasına neden bu kadar bigâne kalmış olduğudur. Şerif Mardin, *Doğu Batı* dergisinde çıkan bir yazısında Oryantalizme karşı bu kadar eleştirel yaklaşan Said'in çalışmalarında, bu literatürün en sık kullandığı tezlerden "Doğu despotizmi"ne yönelik herhangi bir atıf görmediğini söylüyordu[3]. Şerif Mardin hoca büyük ölçüde haklı. Ancak dahası var.

Emperyalistlerin Doğu, özellikle de Orta Doğu üzerindeki Oryantalist operasyonlarından söz eden ve eleştiren Said, kitabında nedense Osmanlı Devleti'nin aynı emperyalizme karşı verdiği mücadeleyi es geçer. Oysa tam da Oryantalizm tarafından "keşfedilen" ve "Doğululaştırılan" tek bağımsız "Doğulu politik beden", Osmanlı Devleti değil miydi? *Orientalism*'de bu noktaya değindiği hemen hemen tek yerde İngiltere ve Fransa'nın "Avrupa'nın Hasta Adamı" olarak niteleyip Osmanlı'yı (*Asiatic Turkey*) I. Dünya Savaşı sonunda ameliyat masasına yatırıp parçalara ayırdıklarını, böylece bütün zaaflarını,

özelliklerini ve topografik resmini çıkarttıklarını ve örtük Oryantalizm ile açık Oryantalizmin işbirliğine bundan daha iyi bir örnek bulmanın zor olduğunu söyler.

Ancak *Orientalism* yazarının, "Avrupa'nın Hasta Adamı" tabirini benim yaptığım gibi parantez içine almadan kullanması dikkat çekicidir. Said burada, ilk kez Rus Çarı I. Nikola'nın telaffuz ettiği ve Batılı politik güçlerin Osmanlı bünyesine giydirmeye çabaladıkları, Oryantalizmin "gerileme" söylemiyle de yaygınlaştırılan "Hasta Adam" elbisesini doğal bir kostüm gibi almakta adeta bir beis görmemektedir. Oysa ilk defa, bal gibi Oryantalizmle ilişkili politik bir strateji olan, "Doğu Sorunu" ile ortaya çıktığını bildiğimiz "Avrupa'nın Hasta Adamı" yakıştırması, tam da Said'in tasvir ettiği ameliyatı günün birinde gerçekleştirebilmek gayesiyle ortaya atılmış değil midir?

Peki, bütün anti-emperyalist tavrına rağmen Said'in gündeminde, emperyalizme karşı şöyle ya da böyle yüzyıllar boyu direnmiş bulunan Osmanlılar neden yoktur? Üstelik bizzat kendi vatanı olan Filistin'i Siyonistlere ve İngiliz emperyalizmine kaptırmamak için az mı çaba göstermiştir II. Abdülhamid?[4] Herşeyi bilen Said bu gerçekleri nasıl görmezden gelir? Osmanlı sözkonusu olduğunda neden emperyalizme karşı susmayı, daha doğrusu, Osmanlı'yı susturma girişimlerine ortak olmayı tercih etmektedir acaba?

Cevap, belki gençlik travması olabilir, belki de sürgünlük psikolojisi. Aynı kaderi paylaştığına inandığı (zira Ermenilerin Türkiye'den tehcirinin ne gibi bir sebebi olduğu ve Filistinlilerin vatansızlıklarıyla herhangi bir alakasının olup olmadığı önemli değildir bu noktada) Ermenileri, yine kendi (Osmanlı) ülkesinin bir başka bölgesine gönderen Osmanlı yönetiminin tutumuyla İsrail'in Filistinlilere karşı işlediği zulmün aynı kefeye konulması, gerçekten de Said gibi bir entelektüel adına esef vericidir.

Ermeni "soykırımı" ve Kıbrıs'ın "işgali"?

Entelektüel adıyla Türkçeye çevrilen kitabında Türklerin Ermenilere yönelik "soykırım boyutlarına varan saldırılarından söz eden[5] Said,

"Kış ruhu" adlı yazısında ise Nubar adlı, aile büyükleri "katliama" uğramış, dedesinin boynu vurulmuş Ermeni bir arkadaşından ve onunla sürgünlük tecrübesini nasıl paylaştıklarından dem vurur acı bir dille.[6]

Edward Said, çocukluk ve gençlik yıllarında karşılaştığı Ermeni sürgünleri, sonraki hayatında da unutamamıştır bir türlü. Çünkü onlar, "Türklerin kendilerine yönelik SOYKIRIM boyutlarına varan saldırılarından sonra Beyrut, Halep, Kudüs ve Kahire gibi şehirlere doluşan" Ermenilerdir. Said, gençliğinde, en kalabalık grubu Ermenilerin oluşturduğu sürgün topluluklarına derin bir yakınlık duyduğunu saklamaz. Balkanlardan ve Kafkaslardan Anadolu'ya hem de yüzyıllar boyu sürülen milyonlarca Müslümanın haline acımayan Said'in, tam da Batılı güçlerin Oryantalistlerle elbirliği yaparak geliştirdikleri Ermeni Soykırımı tezine sorgu sual etmeden iman etmiş olması da gösteriyor ki, bu konuyu yeterince araştırma zahmetine dahi katlanmış değildir. Üstelik de Türkiye'nin garantörlükten kaynaklanan haklarını kullanarak soydaşlarının hayatını kurtarmak için Kıbrıs'a yaptığı çıkarmayı İŞGAL sayacak kadar da Batı kamuoyunun güdümündedir.[7]

Ne dersiniz? Artık Edward Said'in etrafına örülen hâleyi sıyırma zamanı geldi derken haksız mıymışım? Osmanlı-merkezli bakıldığında, çağımızın bu değerli beyninin misyoner okullarında sakatlanmış bir vicdana sahip olduğu daha berrak olarak anlaşılabilmektedir.

Ve Osmanlı, bir kere daha Batı düşüncesinin turnusol kâğıdı olmuştur...

1. Edward Said, *Oryantalizm (Doğubilim): "Sömürgeciliğin Keşif Kolu*", Çeviren: Nezih Uzel, İstanbul, 1982, Pınar Yayınları.

2. Edward Said, *Oryantalizm*, Çeviren: Selahattin Ayaz, 4. baskı, İstanbul, 1999, Pınar Yayınları. Daha sonra, Şarkiyatçılık adıyla yeni bir çevirisi daha yayınlandı *Orientalism*'in: Çeviren: Berna Ünler, İstanbul, 2001 Metis Yayınları.

3. Şerif Mardin, "Oryantalizmin hasıraltı ettiği", *Doğu Batı*, sayı: 20, (Oryantalizm-I), 2002. Aslında Said'in Orientalısm'inde Doğu despotizmine bir iki atıf vardır ama derinleştirilmeden geçiştirilmiş olduğu için fazla öne çıkmamıştır.

4. Bkz. M. Armağan, "II. Abdülhamid'in Filistin hassasiyeti". *Osmanlı: insanlığın Son Adası*, İstanbul, 2003, Ufuk Kitapları.

5. Edward Said, *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, Çeviren: Tuncay Birkan, İstanbul, 1995, Ayrıntı Yayınları, s. 54.

6. *Kış Ruhu: Edward W. Said'den Seçme Yazılar*, Hazırlayan ve çeviren: Tuncay Birkan, İstanbul, 2000, Metis Yayınları, s. 33. Ayrıca bkz. Said'in, *Yersiz Yurtsuz* adıyla dilimize çevrilen hatıraları: Çeviren: Aylin Ölçer, İstanbul 2004, İletişim Yayınları.

7. Said, *Entelektüel*, s. 90.

OSMANLI !

MONTAİGNE VE OSMANLILAR

İsterdim ki gençlerimiz vakitlerini pek yararlı olmayan gezintiler ve pek şerefli olmayan uğraşlarla geçirecek yerde... biraz da Türk ordularındaki disiplini görsünler. Çünkü bizimkinden çok ayrı ve çok üstün onlardaki disiplin.

Montaigne

"Denemeler, esnek bir rapsodi" gibi diyor Tuğrul İnal[1]. Kaskatı, sistematik ve belli bir plan dâhilinde yazılmış metinlere kıyasla daha serbest, daha keyfî ve öznellik dolu bir rapsodi... Özgür. Yeni bakış açılarına her zaman açık bir duyarga... Galiba Montaigne'i niteleyen ve çağdaşlarından ayıran fark da buradan geliyor.

Montaigne, *Denemeler*'i kendisine yazdıran şeyin, büyük yalnızlığına son vermek olduğunu söyler. Nedendi bu yalnızlığı Montaigne'in? Neden kendisini yalnız hissediyor ve bu yüzden okurlarıyla hasbıhal etmeyi seçiyordu yalnızlığına son vermek için. Bunun cevabını, yine kendisi veriyor. O, Fransa'nın "yaban" bölgelerinden birinde, batı Avrupa'yı ayıran Alplerin ötesinden geliyordu ve henüz İtalyan kaynaklı Rönesans'ın Avrupalı zihniyete arız edeceği çarpılmadan masun kalmıştı. Ülkesinin bu yeni fikirler ve mezheplerle tanışması, Saint-Barthelemy kıyımında (1572) onbinlerin din savaşları yüzünden mezarı boylaması, bu yeni 'Avrupalı' yaklaşımın kendi yaşadığı topraklara ulaşmasıdır onu yalnızlaştıran gelişme.[2]

Bu "yaban düşünce"dir işte Montaigne'i çağdaşlarının zihin felcinden muaf kılan aşı. Çağına ve gelecek çağlara olduğu kadar geçmişe de bu "yaban düşünce"nin imkânları içinden bakar ve bu yüzden çağın şartlanmışlıklarına kolay kolay pabuç bırakmaz. Hür bir dünyalı olarak ufukların seyyaliyetine teslim eder kendisini.

Bunu en yetkin bir şekilde, çağında bir önyargı seli altında şekli şemaili çarpıtılmış olan Doğululara, özellikle de Osmanlılara bakışında görmek bizi şaşırtmaz bu yüzden.

Avrupa kültüründe İslam

Avrupa ile Osmanlı toplum ve kültürü arasında kuvvetli bir farklılık/benzemezlik ilişkisi kurarak onları birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları olarak konumlandırma siyaseti, artık yerini ikisi arasında daha karmaşık ve daha yakın ilişkiler olduğu tezine bırakmak durumunda. Hatta Osmanlı kültüründe bazı "modern" zihniyet izlerine 16. Yüzyıldan itibaren rastladığımızı göreceğiz araştırmalarımızı derinleştirdikçe.[3] Özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa işlerine karışmasının, mesela Protestanlığın varlığını büyük ölçüde Osmanlıların desteğine borçlu olduğu gibi ilginç saçaklanmalara kadar varmaktadır okumalarımız.

Bunlara başka örnekleri eklemek, bakkaldan peynir ekmek almak kadar kolaydır.

Postel ve Jean Bodin'in 16. yüzyıl başlarındaki Osmanlı Devleti ve yönetimi hakkındaki takdirkâr düşünceleri ve bu düşünceleri siyasal teorilerine taşımaktaki isteklilikleri biliniyor. Tam tersine, Montesquieu'nün *tour de force*'u olan İran Mektuplarındaki Doğu imajının da Avrupa'da 17. yüzyıl boyunca pek tanıdık olan bir hayaletin gölgesi ("despotizm hayaleti") olduğu, Alan Grossrichard tarafından ifade ediliyor. Keza Hegel, Engels ve Marx gibi Avrupa düşüncesindeki negatif kanadın veya Max Weber gibi pozitif kanadın temsilcilerinin de, -görünüşte karşı çıksalar bile- alttan alta Oryantalizmin Doğu'ya ve İslam'a, daha da özelde Osmanlı'ya yönelik bakışını paylaştıklarını vurgulayan araştırmacılar dizisi, Bryan S. Tur-

ner'den John M. Hobson'a kadar zengin bir çeşitlilik arzetmektedir. Hatta Avrupalı seyyahların, mesela en tarafsızlarından birisi olan Lady Montagu'nün yazılarında bile, Oryantalist bir tavra rastlanıp rastlanmadığı, şaşırtıcı sorgulamalara konu edilebilmektedir.

Bu liste tabiatıyla Kartaca derisi gibi uzatılabilir istenilirse:

Voltaire'nin *Mahomet* piyesindeki alaycı ve bühtankâr tavrına rağmen Müslümanlar ve Osmanlılar'ın ahlâk ve disiplinine hayranlığını ifade eden cümleleri; Lord Byron'ın Yunanperestliğinden kaynaklanan siyasî düşmanlığına rağmen Osmanlı ve İstanbul medeniyetine duyduğu takdir hisleri; "Göl şairi" Lamartine'e, *Türklerin Tarihi* kitabına bir şükran nişanesi olarak Sultan Abdülmecid tarafından Aydın'da bir çiftlik hediye edilmesi; J.-J. Rousseau'nun babasının İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda bir süre saat tamirciliği yaptığı; Goethe'nin, Almanya'yı istila eden Rus ordusu içindeki Başkırt Türkleri'nden namaz kılmayı ve Kur'an okumayı öğrendiği; Campanella'nın Güneş Ülkesinde, kitabında kurduğu ütopyanın aslında yeryüzünde Osmanlılarca tatbik edilmekte olduğunu söylediği; *Don Kişot*'un yazarı Cervantes'in Osmanlılarla yapılan İnebahtı deniz savaşında sol kolunu kaybettiği ve esir düştüğünde tanıdığı Cezayirli âlimler sayesinde İslâmın etkisiyle Don Kişot'u kaleme aldığı; filozof Leibniz'in Osmanlıların nasıl yıkılacağı üzerinde kafa yorarak Fransa Kralı'na bir fetih raporu sunduğu vs.

Avrupa'nın ikiyüzlülüğü ve Montaigne

Bütün bu örneklere artık yeni bir isim daha eklemek gerekecektir: Michel de Montaigne.

Montaigne, önyargıları olsa bile, bunları "körün değneği" haline getirmeyen, onları taşlaştırmayan ender modern yazarlardan biridir. Ne de olsa, *Denemeler*'ine başlarken sarf ettiği ilk cümlede, okuyucusuna bu kitabının "dürüst" bir kitap olacağı sözünü vermiştir. Gerçekten de Montaigne, *Denemeler*'in her baskısında eserini gözden geçirip genişletirken bütün konuları olduğu gibi Osmanlı hakkındaki bahisleri de, hem gözden geçirir, hem de yeni okuduğu kaynaklara

dayanarak önyargılarını elemeye tabi tutar ve yeni "denemeler" ilave etmekten çekinmez.[4]

Denemeler'in, ölümünden sonra yapılan genişletilmiş 1595 baskısında, Perigord'daki iç savaş sırasında laubaliliklerine tanık olduğu Fransız askerlerinin Türk askerini örnek alması gerektiğini belirtmiş, "bütün genç Fransız askerlerinin Türk disiplinini ilk elden tanımaları" temennisiyle şunları söylemiştir Montaigne:

> Çünkü bizimkinden çok değişik ve çok üstün onlardaki disiplin. Bizim askerlerimiz savaş sırasında eskisinden daha uygunsuz, sorumsuz; Türk askerleriyse tersine daha ölçülü, daha çekingen davranıyorlar. Çünkü onlarda barış zamanı yoksulu rahatsız etmek, malını çalmak birkaç sopa cezasıyla geçiştirildiği halde savaşta en ağır cezaları görüyor. Parasını vermeden tek bir yumurta almanın cezası tam 50 sopa... Onun dışında karın doyurmayan, az ya da çok değerli bir şeyi çalanlar hemen kazığa geçiriliyor ya da başları kesiliveriyor. Fatihlerin en zalimi olan [Yavuz Sultan] Selim üzerine yazılanları okurken şaştım: Mısır'ı aldığında Şam kentini bolluk ve güzellikle saran eşsiz bahçelere askerlerinden hiçbirinin eli değmemiş; hem de kapalı değil, açık oldukları halde.[5]

Montaigne henüz ne "Doğu despotizmi" kavramından haberdardır, ne de 17. yüzyıldan bugüne volümü giderek artacak olan Türklerin birer "şeytan" oldukları tezinden. O, kendi halinde, Türklerin, insanlık görevini hayvanlara ve bitkilere kadar yaydıklarını söylemektedir:

> Türklerin hayvanlar için hayratları ve hastaneleri vardır.

Montaigne, Fransa'da o yıllarda esmekte olan Osmanlı aleyhtarı rüzgârdan etkilenir etkilenmesine ya, yine de buradaki amacı, Türklerin acımasızlığını vurgulamaktan çok, kendi "despotları"nın zulmünü bir tür ayna tutarak yansıtmaktır yine kendilerine. Sonradan Montesquieu de dâhil birçok Fransız aydınının başvuracağı bu usulü o da tercih eder sizin anlayacağınız.

Ancak Montaigne, alışkanlıkların insanı nasıl esir aldığının farkındadır ve alışkanlıklarımıza ters düşen her şeyi barbarlık olarak nitelemenin yanlış olduğunu bilir. Zeynep Sayın'ın tespitiyle söylersek,

> Descartes'ın peşinde koştuğu evrensel kesinlik Montaigne için olanaksız görünmekte; çünkü Montaigne, koşullardan bağımsız bir kesinlik düşüncesine sıcak bakmamakta, tersine insanları ve kültürleri kendi farklılıkları içinde ele almaktadır: "Başkalarının benim gibi olması gerektiği yanılgısına kapılmıyorum... binbir farklı yaşam biçimi olduğu düşüncesi bana makul gözüküyor."[6]

Sonuçta yargılarının evrensellik iddiası taşımadığının, kendi yaşadığı çevrenin şartlarıyla sınırlı olduğunun bilincinde olan Montaigne, çağdaşlarının aksine, Avrupa-merkezciliğin kıskacına düşmeden, başka dünyaların ve başka hayat tarzlarının var olduğunun farkında olarak yazar *Denemeler*'ini. Bu dünyayı kendine göre düzenlemek yerine, farklılıkların tanınması esastır Montaigne'de ve Montaigne biraz da bunun için modern Batı düşünce geleneğinde bir istisna gibi durur, biraz da bunun için 'Batı felsefesi tarihi' başlıklı kitapların sıkışık müfredatı arasına giremez bir türlü.

Montaigne ve Osmanlılar

Clarence Dana Rouillard'ın 700 sayfalık muhteşem incelemesi[7] olmasa, galiba bu "büyük" Montaigne'i şu "küçük" Sabahattin Eyuboğlu çevirisinin hapishanesine sokarak anlamaya mahkûm olacaktık. Ama artık elimizde güçlü bir inceleme var ve bu 14 sayfalık (s. 363-376) inceleme sayesinde Montaigne'in engin dünyasında Doğu (*Orient*) ile özdeşleştirdiği "Türk"ün, yani Osmanlı'nın nasıl bir çiçek gibi açtığını ve eserinin yapılan her yeni baskısında yeni katkı ve bilgilerle önyargılarının nefesini nasıl açtığını görme imkânını yakalamış bulunuyoruz ki, bu açıdan şanslı sayılırız.

Rouillard'a göre Montaigne, *Denemeler*'i yayına hazırlayan P. Villey gibi, bir konuyu yargılamadan önce iyice bilmek gerektiğine ina-

nıyordu ve her şeyden önce Türklerle özdeşleştirdiği Doğu, çağının olduğu kadar kendisinin de ufuklarının genişlemesinde dikkate değer bir rol oynamıştı. Bir başka deyişle, Montaigne'in denemelerindeki ufuk genişliği ve çoğulcu mantığı, varlığını büyük ölçüde Türklere borçludur Rovillard'a göre.

Bu şaşırtıcı bilgiyle bizi sersemletmeyi başaran Rouillard, ilk olarak Montaigne'in Türklerle tanışıklığının gelişimini inceler. Ona göre Montaigne'in Türklerle ilgili bilgisindeki gelişmeyi takip etmek son derece ilginçtir. *Denemeler*'in ilk defa basıldığı 1580'den önce, onun okumalarından çıkartılan tek iz, Montaigne'in Türklerle ilgili bilgileri, klasiklerden veya Joinville ve Froissart gibi vakanüvis ve tarihçilerden değil, Guichardin'in İtalya tarihinden almış olmasıdır. 1580 baskısında Türklere yapılan tek atıf, döşeklere yaslanarak yemek yemelerine ve duyusal hazlar cennetine inanmalarına yöneliktir. Ne var ki, daha geniş kapsamlı bir okuma, Montaigne'in merak kalemtıraşının Batı Avrupa sınırları ötesinde yaşanan modern tarihte insan etkinliğinin yeni örneklerini açmakta olduğunu gösterecektir bize.

Essais'nin 2 yıl sonra, 1582'de yapılan ikinci baskısına, Montaigne uzmanı olan Villey yeteri kadar dikkatle eğilmiş değildir. Nadir ve önemsiz de olsa bazı ilaveler vardır bu baskıda. Bazı karinelerden yola çıkarak bu baskıyı hazırlarken Montaigne'in ilk defa doğrudan Osmanlılarla ilgili bir eseri okuduğu sonucuna varır. Böylece Montaigne'in Osmanlılara ilgisinin arttığına ilişkin bir ipucunu yakalamış oluyoruz.

Bu ipuçlarının eserin müteakip baskılarında çoğalacağını göreceğiz. Üçüncü baskıda yararlandığı ve üzerinde çalıştığı bir Polonya tarihinde Osmanlı dünyasına ilişkin ilk doğrudan malzemeyle karşılaşır: Bu bir gravürdür ve III. Murad'ın oğullarının sünnet şenliklerini göstermektedir. Bu gravür Montaigne'i farklı bir dünya ile Osmanlı dünyasının farklı renkleri, kılık kıyafeti ve durumu üzerinde düşündürür. Denemelerin, Montaigne'in sağlığında yapılan son baskısında yazarımızın yabancı diyarlara olan alakası adeta coşmuştur. Bu baskıda Montaigne hem doğrudan, hem de dolaylı olarak Osmanlı tarihiyle ilgili Latince kitapları bulup okumuş ve incelemiştir. Halko-

kondil'in Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yayılışını konu alan eseri ile Postel'in *De la Republique des Turcs* adlı eseri de bunlar arasındadır. (Çağın önde gelen aydınlarından Postel'le şahsen tanışıyorlardı.) Nihayet ölümünden sonra yayınlanan *Denemeler*'in son baskısında Osmanlılarla ilgili atıfların sayısı, yaklaşık olarak 5O'ye yükselmişti.

"Savaşçı Türk!"

Şu açık ki, Montaigne, Hıristiyanların Osmanlılarla savaşlarında galip geldikleri veya yenildikleriyle ilgili popüler teolojik açıklamalara sempatiyle bakmamıştır. Mesela 1571'de Hıristiyanların kazandıkları ve adına günlerce şenlikler düzenledikleri İnebahtı (Lepanto) deniz zaferi hakkında bir 'Avrupalı'dan beklenmeyecek derecede donuk bir yorumda bulunur:

> Geçen aylarda Don Juan d'Austria kumandasında Türklere karşı güzel bir deniz savaşı kazanıldı; ama geçmişte birçok kereler bunun tersini görmemiz Tanrı'nın hoşuna gitmişti.

Montaigne, Türklerin sadece maddî ve insan gücü temelinde açıklanabilecek muazzam bir askerî kuvvet geliştirdiklerini açıkça görmekte ve bu zaferi fazla önemsememelerini istemektedir hemşehrilerinden. Zira Türk ordusu, herşeye rağmen ayaktadır. Türklerin bu göz kamaştırıcı orduyu kurmaktaki başarılarını, onların disiplinine bağlar. Bu anlamda Türkler savaşmayı iyi bildikleri kadar akıllarını kullanmayı da iyi bilmektedirler ve bu yüzden de Türk ordusu, bir barbar ordusuna benzemez.

Ancak Türk ordusundaki askerlerin eylemleri sadece bu ağır cezalar nedeniyle frenlenmiş değildir. Onlar aynı zamanda katı bedensel disiplin ve azla kanaat etmeye (*sobriety*) de alıştırılmışlardır ve bu özellikleri, onlara Batılı askerler karşısında muazzam bir üstünlük kazandırmaktadır. Bu hususta düşüncelerini şöyle dile getirir:

> Türk ordularının bizimkilerden ne denli daha akıllı olduklarını ve mantıklı davrandıklarını doğrulamak için, bu askerlerin öteki

> erdemlerinden ayrı [olarak] yalnızca su içtikleri, pirinç ve tuzlanmış kıymadan [pastırmayı kastediyor] başka bir şey yemedikleri, bu yüzden de her birinin bir aylık yiyeceğini kolayca yanında taşıdığı söyleniyor. Tatarlar ve Moskoflar gibi atlarının kanlarını tuz ekip içerek yaşayabilirlermiş.

Montaigne, Türklerin başarısının arkasındaki bir başka faktörü, padişahların ordularına bizzat kumanda etmeleri olarak açıklar. Nitekim Yavuz, hükümdarsız kazanılan zaferlerin eksik olduğunu söyler, böyle bir zaferden kendine pay çıkarmayı yüz kızartıcı bulurmuş. Ne var ki, bütün padişahları aynı kefeye koymaz Montaigne. Toptancı değildir hiçbir zaman. Her padişahın farklı eğilimleri olduğunun pekâlâ farkındadır (biz farkında olamasak bile!). Mesela II. Bayezid ve kendi çağdaşı olan III. Murad gibi padişahların ilme düşkün olmaları (*s'amusants aus sciences*) onların ülkelerine zarar vermiştir (bizi şaşırtsa da böyle diyor üstad). Onlar yalnız önderlik görevlerini yerine getirmemekle kalmamış, ülkelerine kötülük de etmişlerdir.

Montaigne, savaşçı bir halkın güzel sanatlardan kaçınması gerektiği fikriyle yakından ilgilenmiştir. Bu konuya, sadece birkaç ilim dalının hatalarını ve faydasızlıklarmı eleştirmekle yetinmediği, çok daha ileri giderek her türlü tahsilin çok sınırlı aristokratik zihinlerin ötesine yayıldığında ölümcül değilse bile, faydasız olduğunu vurguladığı "Bilgiçlik üzerine" adlı denemesinde yeniden döner:

> Örnekler bize... bilimlerin öğrenilmesinin yürekleri sertleştirmekten, dövüşken kılmaktan çok yumuşattığını, kadınsılaştırdığını (*effemine*) gösteriyor. Şimdilerde dünyada en güçlü görünen devlet, Tûrklerinki; onlar da silahlara değer veren, edebiyatları horlayarak yetişmiş halklardan.

Montaigne'in son yargısına katılmak mümkün olmamakla birlikte sanırım onu bağışlayabiliriz zira henüz Osmanlı-Divan edebiyatı nümunelerinin Avrupa kamuoyuna aktarılacağı yıllardan çok uzaktayızdır.

Dikkat edilirse, çağdaşı yazarlar Türklerin bu özelliğini -gerçekte olup olmaması bir an için burada bizi ilgilendirmiyor- 'barbarlık' ola-

rak yererken, Montaigne'in onlardan çok farklı bir yaklaşım geliştirdiğini ve bu özelliğin bir halkın ayakta kalması için gerekli olduğunu söylediğini görüyoruz. Üstadın 'kontra' düşüncelerine bir örnek daha...

Osmanlı diyarında güzel sanatlar ve edebiyata olan düşmanlığa dair başka denemeleri vardır yazarın; onlarda da Türklerin bu özelliği yine övgüye boğulmaktadır. Osmanlı askerinin "Spartan" (Ispartalı) özellikleri öne çıkartılır. Ve Postel'in bir örneğini aktarır bize: 'Ariston retoriğin hikmetini şöyle tanımlar: bilim halkı kandırır; Sokrat, Eflatun, sanat aldatır ve ayartır... Müslümanlar ise faydasız olduğu gerekçesiyle çocuklarının eğitilmesine karşı çıkarlar. Bunları öğrenmek yerine Büyük İskender'in tarihini okutmak onlar için daha akıllıca olmaz mıydı?

"Erdem üzerine" adlı bölümde Montaigne, çok genç ve tecrübesiz olmasına rağmen Macar Kralı Hunyadi Yanoş'a karşı savaşta silah kullanma konusunda başarı gösteren bir gencin hikâyesinden söz eder. Kendisine hayran kalan Sultan Murad'ın sorusuna verdiği cevapta, cesur olmayı bir tavşandan öğrendiğini anlatmıştır aynı genç. Attığı 40 oktan ve av köpeklerinin olağanüstü çabasından kurtulmayı başaran tavşanı, kaderi korumuştur. Cesur genç o günden sonra ancak kaderde varsa ok ya da kılıcın kendisine işleyeceğine karar vermiş ve onun için kelle koltukta savaşır olmuştur muharebe meydanlarında. Kadere iman, Türkler arasında yaygındır. Türk tarihçileri, yaşanacak günlerin kaçınılmaz ve değiştirilemez olduğuna dair inançlarının, onların tehlikeler karşısında güven duymalarına yardımcı olduğunu yazmaktadırlar.

Montaigne'in anlattıklarının sistematik bir bilgi toplamaktan ziyade belli bir düşünce üzerinde serbest zihin egzersizleri yapmaktan ibaret olduğu bellidir. 16. yüzyılda Türklerin mucizevî başarılarının esaslı bir açıklaması olarak sunulur bunlar.

Osmanlıların ahlakî özellikleri ve İslamiyet

Bu bölümde kardeş katli meselesine değinen Montaigne, Fatih Sultan Mehmed'in öldürttüğü kardeşi Ahmed'le ilgili bir anekdotu aktarır ve

bu acımasızca eylemleri kınar. Ancak bunu anlatırken, Türkleri kötülemek değildir niyeti; bir kere işkencenin ve ölüm cezasının her türlüsünün karşısında bir tutum almıştır yazarımız. Bu tür bir ceza, Fransa'da da olsa, karşı çıkacaktır. Hatta Fatih örneğini zikrederken, asıl amacı, Fransızlara Türkler karşısında bir üstünlük duygusu aşılamak değil, tam tersine, Fransız adaletinin feci işkencelerini hatırlatmaktır okuruna.

Halkokondil'den aktardığı ve Rouillard'ın tespitiyle söylersek, propagandadan ibaret olan bir işkence sahnesine (güya Fatih Sultan Mehmed sık sık insanları bir tırpanla diyaframları hizasından bir vuruşta ikiye böldürür, parçaların ayrı ayrı ama aynı anda öldüğü olurmuş!) kendisi de inanmıyor gibidir aslında; Fransa kamuoyuna hâkim olan Türk imajını yeniden vurgulamaktan kaçınmaz bu sözleriyle. Ama *Denemeler*'deki diğer parçalarda Türklerin acımasızlığı izlenimini tadil etme eğilimindedir. Nitekim Türklerin hayvanlar için hayratları ve hastaneleri bile vardır, demesi bundandır.

17. yüzyılda Acımasız Türk'ün karşısına çıkartılan "Âşık Türk" imajını da hemen benimsemez Montaigne. Çünkü Fatih, tıpkı Sezar gibi, siyasal hedeflere kilitlenmiş olduğu için sevda ateşini ve aşk tutkusunu bastırmayı bilmiş bir padişahtır. Üstelik Türklerin tensel zevklere düşkün bir millet oldukları tezine de pek sıcak bakmamaktadır.

Kitabının ilk baskısında İslamiyete yapılan tek atıf, 'dünyevî cennetle ilgilidir ama Montaigne, gözü Hıristiyanlığın önyargısıyla körleşmemiş bir aydındır ve bunları "bizim aptallığımız" diye reddetmekten çekinmez. Türklerin hurafeleri üzerine yazarken bile bunları bir Hıristiyanlık savunusu biçiminde değil, genel olarak her iki tarafta var olabilecek kusurlar olarak zikreder. Bu yüzden eserinde yakalamayı hedeflediği hassas dengeyi korumayı başarır sonuna kadar.

Tabii inanmış bir Katolik olarak yalnız İslamiyetle değil, aynı zamanda Alpleri aşıp memleketine kadar gelmiş olan Protestanlık ve Kalvinizmle de uğraşır ve İncil'in yerel dillere çevrilmesine şiddetle karşı çıkarken, bu konuda Türklerin vahyedilmiş dile saygı duymakta

oluşlarını övgü dolu sözlerle karşılar. Nihayet *Essais*'deki en çarpıcı hoşgörü örneklerinden birisi olarak hemşehrilerine, Osmanlıların bazı "Hıristiyan" değerlerinde kendilerini geride bıraktıklarını hatırlatmak ihtiyacını duymuştur:

> Bunu kendi gözlerinizle görmek ister misiniz? Bizim gelenek ve göreneklerimizi bir Müslümanınkiyle ya da bir putperestinkiyle kıyaslayın (*üs sont donq Turcs ou Payens*!) [bizimkinin altta kaldığını göreceksiniz]. En azından öğretisinin üstünlüğüne rağmen Hıristiyan, hakir görülen Müslümanın, kendisine adalet, merhamet ve erdem alanlarında ders verebileceği gerçeğiyle yüzleşmek zorundadır.

Denemeler'de, Türklere yapılan atıflar son baskılarda iyiden iyiye artar. Papa II. Pius'nun Fatih'e gönderdiği söylenen ilginç mektup ve Fatih'in verdiği söylenen daha da ilginç cevap, bunlardan birisidir. Bir başkası, Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki karşılıklı hediye restleşmesidir. Yeniçeri Ağası Hasan'ın, Fatih tarafından askerler önünde alenen paylanmasından sonra atını düşman saflarına sürerek ölmeyi tercih etmesini, Türklerin gururlarına düşkünlüklerine parlak bir misal olarak zikreder.

"Yaban göz"ün erdemi

Peki, bütün bu yazılardan çıkan sonuç nedir?

Montaigne, her şeyden önce sabit kalıplarla bakmamaktadır hadiselere. Türklere de bu gözlem ve yorum zenginliği içinde bakar ve temelde insan tabiatıyla ilgilenir; dinî sabitelerle değil, inançlı biri değil midir? Katolik inancı uğruna savaşa çıkmış birisi için inançsız denilemeyeceğine göre (Sabahattin Eyuboğlu ve arkadaşları onu Kilisenin temellerini yıkmaya çalışan bir kahraman olarak göstermeye çalışsalar da[8]), Montaigne dinin ve popüler teolojinin önyargıları içinden bakmaz İslama ve Osmanlı'ya. Her ne kadar gerçek-dışı ve nakıs yerleri olsa da, Montaigne'in Türklere (Osmanlılara) yaklaşımında tek

bir odaktan bakan ve onu sistematik bağlantılarla bir öğretiye rapteden sabit düşünme kalıpları yoktur. Her seferinde yeni bir açılımla, yeni bir perspektifle, yeni bir yorumla karşımıza çıkar. Nietzsche'den çok evvel, bilgilere çıplak (doğal) birer 'olgu' gibi bakmamayı öğrenmiştir. Ona göre sadece yorumlar ve yorumların yorumları vardır. İslamiyet hakkında kitabına aldığı birçok bilginin de birer 'olgu' olmayıp, aslında başkaları tarafından yapılmış bir 'yorum' olduğunu bilerek yaklaşır konuya.

Montaigne'i Montaigne yapan ayrıcalıklı duruş, biraz da budur aslında. Aynı zamanda onu çağdaşları arasında -belki sağlığında dostu La Boetie hariç- "yalnız" yapan da budur. Ve biliyoruz ki, *Denemeler*'i Montaigne'in bu "yalnızlık" sıkıntılarına borçluyuz. Kendisi bunu "melankolik ruh hali"ne bağlamaktaysa da, onu asıl yalnızlaştıran şeyin, düşünme ve algılama kalıplarındaki farklılık olduğu anlaşılmaktadır. O, "yorumların yorumları" dediği çağdaşlarının 'bilgi'sinden, yani yalancılıktan kaçarken, nesnelerin bilgisine yönelmiş, doğrunun kapısını çalmayı tercih etmiştir. "Nesneleri yorumlamaktan çok yorumların yorumlarını yapıyoruz" demiş olan Montaigne, Osmanlılar ve tarihleri, kültürleri, ahlakî nitelikleri üzerine kitaplarda yazılanları (yorumları) aktarmıştır ama "bizim aptallığımız" dediği bu yorumlara bel bağlamak yerine, bir yerde etrafına örüldüğünü hissettiği bu enformatik duvarın ötesine bakmaya, nesnelerin seslerini duymaya da çabalamıştır.

Ondaki "yaban göz"ün bir erdemi de bu olsa gerektir.

1. Tuğrul İnal, "Denemeler'e bir giriş denemesi", *Frankofoni*, sayı: 5,1993, s. 12.

2. Semiramis Kantel, "Montaigne ve dil", Frankojoni, sayı: 5, 1993, s. 33..

3. Cemal Kafadar, "*The Ottomans and. Europe*" Editör: H. Oberman ve diğerleri, Handbook ojEuropean History, 1400-1600, vol. I, Brill, 1994, s. 622.

4. Montaigne, sağlığında Denemeler'i 4 kere ve her seferinde genişleterek yayınlar. Son baskıdan sonra yaptığı ekleme ve düzeltmeler, ölümünden (1592) sonra üvey kızı tarafından yapılan 5. baskıya (1595) eklenmiş, böylece eserin toplam hacmi 3 büyük cilde ulaşmıştır. (Bkz. J. M. Cohen, "Introduction", Montaigne, Essays,

Penguin Books, 1966, s. 20.) Denemeler'in tamamı henüz dilimize kazandırılmış değildir.

5. Ali Özçelebi, "Montaigne'de Türkler", *Frankofoni*, sayı 5, 1993, s. 26-27. Özçelebi'nin yazısı, birazdan genişçe yararlanacağımız Rouillard'ın incelemesinden yararlanmaktadır, yani ne yazık ki, özgün bir etüd olmaktan uzak olup büyük ölçüde bir çeviri mahiyetindedir.

6. Zeynep B. Sayın, "Yeniçağ: Descartes ve Montaigne", *Cogito*, Sayı: 10, 1997, s. 158.

7. Clarence Dana Rouillard, *The Türk in Frendi History, Thought, and Literatüre* (1520-1660), Paris, 1938, Ancienne Librarie Furne.

8. Sabahattin Eyuboğlu, "Önsöz II" (1950), Montaigne, *Denemeler*, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, İstanbul, 1979, Cem Yayınevi, s. 8. (Sabahattin Eyuboğlu'nun Montaigne çevirileri Ergün Günce tarafından Yeni A dergisinde (1974) eleştirilmiş ve beğenilmemiştir. (Bkz. Vedat Günyol, Yaşa Yaşa Gör Temaşa, İstanbul, 1997, Oğlak Yayıncılık, s. 64, yayıncının dipnotundan.)

OSMANLI !

AVRUPALI AYDININ ELİNDEKİ ATEŞ TOPU: OSMANLI

> Türkler artık bir tehdit olmaktan çıktıysa da, bilinen dünyanın düzenlenmesi projelerinin karşısında hem bildik, hem de münasebetsiz bir direniş merkezi olma özelliğini hâlâ korumaktadır[lar].
>
> Thierry Hentsch[1]

Despotizm damgasını bir kez yemiş Osmanlı; kim silebilir ki? Maalesef bir kısım Avrupalı aydınların bizden daha etkili leke çıkartıcılara sahip olduklarını kabul etmemiz gerekecek.

Mesela şu lafın sahibini insan nasıl merak etmez:

> Türklerin yakasından düşelim artık. İnsan Türk olmadan da, Avusturya ve Venedik'ten öteye gitmemiş bir kişinin politik egzotizminden şüphelenebilir.

Ya şu düpedüz övücü sözün sahibini tanıdınız mı:

> Türkler yalnız hür olmakla kalmazlar, aralarında asalet bakımından herhangi bir ayrım yaptıklarına da şahit olunmaz. Onların bildikleri tek fark, işe yararlık noktasındandır.

Peki, bu söze ne buyurulur:

> Burada işler, kralın tek efendi olduğu Fransa'daki gibi yürümez. Padişah ulemayı, kanun adamlarını, yüksek bürokratları ve görevlerinden azledilmişleri ikna etmek zorundadır.

Sürprizlerime alışık olanların şaşırmayacaklarını biliyorum ama yine de söyleyeyim: Bu kafa karıştırıcı sözlerin üçü de modern Fransız aydınlarına ait. İlk alıntı, çağımız Marksistlerinden Althusser'in, ikincisi "zındık" diye bildiğimiz Voltaire'in, üçüncüsü ise Fransız Elçisi Kont de Choiseul-Gouffier'nindir (1786) ve bize bütün Batılıların "Osmanlı despotizmi" hakkında aynı şeyleri düşünmediğini bir kere daha gösterir. Aydınlanma Çağı'nın önde gelen düşünürlerinden Montesquieu'nün de Osmanlı'yı 'despotizmle suçlarken, derdinin doğrudan doğruya Osmanlı olmadığını, aslında Fransa Kralı'nı doğrudan ve açıkça despotik olmakla itham edemediği için Osmanlı'yı bir 'ayna' gibi kullandığını biliyoruz artık. Gelin görün ki, Montesquieu'nün kuyuya attığı taşlar despotizmle sınırlı değil ve kuyunun başına toplananlar da kolay kolay onun başından ayrılacak gibi görünmüyorlar.

Bu yazıda kuyunun çoktan kurumuş olduğunu söylemeye çalışacağım "kuyu milleti"ne!

Mesela, Osmanlı yönetiminin, vergileri düşük tuttuğu için eleştirileceği hiç aklınıza gelir miydi? İster inanın, ister inanmayın, Montesquieu nam feylesofun aklına gelmiş ve üşenmemiş, oturup yazmış bu sözde Aydınlanmış fikrini. Aydınlanma'nın, kutsayanların da, karşı çıkanların da ellerine tutuşturulan reçetelerden ötesini bilmedikleri bir papağan tekerlemesi olduğunu, üstadın bu müthiş vergi yorumundan çıkartabiliriz rahatlıkla.

Düşük vergi almak nasıl kabahat olur?

Osmanlı Devleti, Avrupalı düşünürlerin gündemlerine düşen bir ateş topu gibiydi. Onu ne ellerinde tutabiliyor, ne de ortalık yere bırakabiliyorlardı. Ellerine aldıklarında yakıyor, bıraktıklarında ise karanlıklar içinden gözlerini üzerinden ayıramadıkları bir avuç kor gibi dikkatlerini hep üzerine çekiyordu. Makyavel de, Montaigne de, Voltaire, Locke, Leibniz, hatta 19. yüzyılda Karl Marx ve John Stuart Mili de "Osmanlı" fenomeninden gözlerini alamamış, en azından ona lâkayd kalamamışlardır. Çağdaş düşünürlerden John Gray'in *Two*

Faces of Liberalism'inde bile Osmanlı hayaletinin sinsice gezindiğini görmemek için kör olmak lazım[2].

Montesquieu'nün derdi, çıkarları zedelenen sınıfına yeniden itibar kazandıracak despotik olmayan bir yönetim tarzını Fransız Kralı'na hatırlatmaktı ve bu işi, ahlak dışı bir yoldan, Osmanlı'yı kullanarak yapıyordu. Böylece Baronumuz, Osmanlı Devleti'nde vergilerin Avrupa ülkelerine göre düşük olmasını bir meziyet olarak değil, bir kusur olarak görecektir.

Montesquieu, *Kanunların Ruhu'nda*[3] "Despotik idarelerde vergilerin çok hafif olması gerekir. Böyle olmasaydı toprağı işleme zahmetine kim katlanırdı?" diye yazar; ardından da, vergi cezalarının Avrupa'da, Asya'da olduğundan daha ağır olduğundan söz eder. Ona göre, Avrupa'da vergisini ödemeyen tüccarın malına, gemilerine, hatta arabalarına bile el konulur, oysa Asya'da bunların hiçbiri olmaz.

Burada duralım ve soralım şimdi: Bu uygulamalardan hangisi daha despotiktir sizce? Vergi cezasını tahsil etmek için tüccarın nesi var, nesi yoksa alan bir devlet mi despotik sıfatını hak etmektedir, yoksa onun malına mülküne saygı duyan bir devlet mi?

Köşeye sıkışan filozofumuzun Doğu despotizmi iddiası tam boşa çıkmak üzereyken, imdadına bu defa Avrupa'da tüccarı koruyacak hâkimlerin bulunduğu, buna mukabil Asya'da, vergi almak için baskı yapanların bizzat despotizmin mensupları olduklarından "zulmün kendi kendini frenlediği" ve "bir çeşit yumuşaklığa yönelmek zorunda kaldığı" yolundaki yalapşap tezi yetişir.

Bu nasıl bir despotizmdir Bay Montesquieu?

Sizi bilmem ama ben yine şaşkınım ve sorumu tekrarlıyorum: Kendi kendini frenleyen ve vergi cezalısı olan tüccara bile bir çeşit yumuşaklıkla davranan yönetim mi despotizm sıfatını daha çok hak etmektedir, yoksa tüccarın malına, gemilerine, arabalarına kadar el koyan bir yönetim mi?

Burada lafı doğrudan Osmanlı'ya getiren Montesquieu, Türkiye'de gümrükte yalnız bir defa giriş resmi alındığını, bu vergiyi bir defa ödeyen bir tüccara Osmanlı topraklarının boylu boyunca açıldığını söyler. Yanlış mal beyanında bulunsa bile tüccarın malına ne el konulur, ne de vergileri artırılır. Bu mantığa göre, tüccar, en büyük ticaret serbestisini despotik memleketlerde bulur!

İyi de bu nasıl bir despotizmdir, Bay Montesquieu?' diye sormak gerekmez mi sözün burasında?

Sevimli solcu papağanlarımız senelerce Engels'in Osmanlı üzerine yaptığı ajitasyonları bize kendi orijinal görüşleri gibi aktarıp durdular. Buna göre, göçebe olan Osmanlıların en büyük meziyetleri, artık ürüne el koymaları imiş. Önce kervanları soymakla işe başlamışlar, "biraz medenileştikçe" tüccarın malına her türlüsünden keyfi ve baskıcı bir şekilde el koymuşlar, yani yüksek vergileri 'insafsızca' uygulamışlar imiş vs.

Ben de buradan soruyorum: Keyfî ve yüksek vergiler konulduğu için Osmanlı'yı barbarlıkla suçlayan Engels mi, yoksa onu düşük vergi uyguladığı için despotlukla suçlayan Montesquieu mü haklıdır? Ve bu iki görüşü "Osmanlı despotizmi" çatısı altında bir araya getirmeyi beceren solcu ve liberal aydınlarımız ne kadar 'aydın' sayılmalıdır?

Anlayacağınız, Osmanlı, kurdun suyunu bulandıran kuzudur ve vergileri düşük uygulaması da, yüksek uygulaması da onu yemeyi kafaya koyanların niyetlerine göre kâh barbarlık, kâh despotizm suçlamasına kapı açabilmektedir.

Durum bugün de farklı mı sanki?

1. Thierry Hentsch, *Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, Çeviren: Aysel Bora, istanbul, 1996, Metis Yayınları, s. 115.

2. John Gray, *Two Faces ojLiberalism*, Polity Press, 2000, s. 2,109, 114 ve 128.

3. Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* I, Çeviren: Fehmi Baldaş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 400-414.

AVRUPA'NIN AĞZINA NİĞBOLU BİBERİ SÜRDÜK

> Niğbolu, tarihin en mühim hadiselerinden biridir: Bu harp Şarki [Doğu] Avrupa'daki Müslüman Asya üstünlüğünü perçinlemiştir. Garp artık uzun zaman tekrar böyle bir harekete girişemezdi, ve hakikaten daha sonra yaptıkları, Türkler'in ilerlemelerini durduramamış fakat taciz etmiştir.
>
> Fernand Grenard[1]

4 Ağustos 1708 tarihli bir Fransız gazetesi, İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre, Osmanlı padişahı Üçüncü Ahmed'in bir hastalığa yakalanmış olduğunu yazmış ve bu haber daha sonra da birkaç kere aynı gazetenin sayfalarında basılmıştır. *Gazette* adını taşıyan bu seçkin süreli yayının nüshaları karıştırıldıkça daha iyi görülmektedir ki, bundan 300 küsur yıl önceki Fransız kamuoyu, Osmanlı başkenti İstanbul'daki havadislere kulak kesilmiş durumdadır. Padişahın ava ve Cuma namazlarına gitmesi, günlük sağlık durumu, İstanbul'da baş gösteren hastalıklar ve çıkan yangınlar, Kaptan-ı Deryaların Akdeniz'de yaptığı yolculuklar, bürokrasideki görev değişiklikleri, 1703'de Edirne'de patlak veren ve Fransız İhtilali'nden 86 yıl önce gerçekleşen "halk isyanı"... Bu ve benzeri pek çok haber 1700'lerin başında *Gazette* sütunlarında boy göstermiştir.

Her yeniçeri isyanını, "fitne" ateşi olarak nitelemeye bayılan bizlerin aksine, 30 Ekim 1703 tarihli *Gazette*, İstanbul'daki halk hareketine şu makul ve mantıklı cümlelerle yer vermekteydi:

> Herkes bu imparatorluğun kurulmasından beri bu kadar aniden çıkan isyanın ve aynı zamanda bu kadar bilge ve ılımlı asilerin görülmediğini kabul ediyor. Pazarlar... kapalıdır, fakat buraları hiç yağmalanmadı ve kimseye hakaret edilmedi.[2]

Bütün bu haberlerin bir 18. yüzyıl, yani 'Aydınlanma Çağı' Fransız gazetesinde çıkmış olmasına şaşmalı mıyız? Bence, hayır. Asıl kendimize, tarihimizle birlikte kendimizi gönüllü olarak içerisine gömdüğümüz o "gerileme mezarı"nın gülünç ve iğreti haline şaşmalıyız.

Bu mezarı kim kazdı? Kim içine gir dedi bize? Gönüllü olarak içine girmeye nasıl ikna olduk? Hadi girdik diyelim, içinden çıkmamak için bu kadar ayak diremek neden?

Tarihçiliğimiz, maalesef mezarımızın mermer bloklarını veya kafesin demir parmaklıklarını cilalayarak görünmez kılmakla meşgul. Oysa sorular vardır mermeri oyar, demir kafesin parmaklıklarını yorar ve belki bir gün üzerimize gürültüyle kapatılmış olan lahdin farkına varır da firar yollarını araştırmayı akıl ederiz bu sayede.

Niğbolu'da Avrupa'nın "jet sosyetesi"

Artık bu manasız "Battık, bittik" edebiyatını bir kenara bırakmanın ve adam gibi tarih yazmanın vakti, geldi de geçiyor bile. Daha 1396'da, Niğbolu'da Avrupa'nın geleceğini Bursa'nın gökkuşağından dokunmuş beşiğinde sallayanlar Yıldırım Bayezid'in Osmanlıları değil miydi? Yine Niğbolu'da hemen bütün seçme şövalyelerini ya kaybeden ya da esir veren Fransızların, hezimet haberlerini Paris'e getiren ulaklara inanmayarak onları hapse tıktıkları ve ancak arkadan gelen ulaklarca haberler doğrulanınca serbest bıraktıkları, Kral'ın moralini bozduğu için sarayda uzun süre Niğbolu'dan söz etmenin yasaklandığı bilgileri, tarihimize neden dahil edilmez dersiniz?

Gerçekten de Niğbolu, hakkı yenmiş zaferlerimizden biridir. Osmanlı ordusunun Haçlılar karşısında bir daha böylesine kesin sonuç-

lu bir meydan savaşı kazanması için yüz yıldan daha uzun bir süre (Mohaç, 1526) beklemesi gerekecektir. Niğbolu'da Osmanlı kuvvetlerinin o zamanlar gururlarından yanlarına yaklaşılmayan Belçikalı, İsveçli, İngiliz, İspanyol, Bohemyalı, Lombard, Fransız, Macar, Sen Jan ve Toton şövalyelerinin topunu birden yenmesi ve Burgonya Dükü de dâhil büyük bir şövalye cemaatini toptan esir alması, neredeyse bir tek bizim tarihlerimizde önemsenmeden geçiştirilir. Fransız ve Alman tarihleri incelendiğinde "Niğbolu" (*Nikopolis*) isminin ne kadar çok geçtiğine insan şaşırmadan edemiyor.

Oysa bu soylu esirlerin Bursa sokaklarında halka teşhirinin ardından Bursa Sarayı'nda misafir edilmeleri ve ara sıra Uludağ yamaçlarında sürek avına çıkarılmaları, üstüne üstlük Memlûklere gözdağı vermek için Kahire'ye gönderilmeleri ve orada da kendilerine bir geçit resmi yaptırılması, fidyeleri ödendikten sonra serbest bırakılırken Yıldırım'ın, esir komutanları, kılıçlarını alıp tekrar kendisiyle savaşa davet etmesi Doğu-Batı ilişkileri bakımından yeterince ilginç konular değil midir? (Az kalsın unutuyordum: Misafir şövalyeler sarayda bir tek baharatlı Osmanlı yemeklerini yiyemediklerinden ve şöyle gönüllerince şarap içemediklerinden şikayetçilermiş.)

O zamana kadar Osmanlı'yı barbar, padişahını da korkunç bir tiran zanneden şövalyeler, kendilerine yapılan bu asil ve medenî muamele karşısında şaşkınlık içerisinde memleketlerinin yolunu tutmuşlar. Akılları, en çok da günlerce beraber avlandıkları tam 7 bin Doğancının ihtişamına takılmıştır; bir de yol harçlığı olarak kendilerine takdim edilen cömert ihsanlara.[3]

Bize Bursa'daki Ulu Cami ile ilk Osmanlı hastanesini (Darüşşifa) kazandıran Niğbolu zaferinin 600. yıldönümünü 1996'da hatırlamak aklımıza gelmedi ama Sırplar, 2004 yılında, kendilerine bağımsızlık yolunu açan Kara Yorgi isyanının 200. yıldönümünü büyük törenlerle kutluyorlar. İşte aramızdaki fark.

Hep söylüyorum: Biz unutsak da dünya unutmuyor, unutmayacak.

Vur deyince öldürmemek

Bazen de vur deyince öldürüyoruz gerçekten de. Son zamanlarda herkes bir Çanakkale'dir tutturmuş gidiyor. Çanakkale direnişi, yavaş yavaş ruhundan ve ait olduğu çerçeveden boşaltılarak bir 'kült' haline getiriliyor, ticarileşiyor ve böylece en amansız tehditlerden birine maruz bırakılıyor. Her taşın altında bir mucize aranıyor ki, böylece farkına varılmadan tarihin sınırları haricine itilmiş oluyor Çanakkale gerçeği.

Hakikatin üstü, sözde efsanelere bulandırılıyor. Mesela Çanakkale hakkında yakınlarda çıkan kitapların birisinde bir resim gördüm ki, evlere şenlik. Güya "Türk askeri" sedire uzanır gibi sırtüstü toprağa yatmış, elindeki mavzerle başlarının üzerinde gezinen İngiliz ve Fransız uçaklarını düşürmeye çalışıyormuş!

Olsa olsa bir talimden çekilmiş olan bu fotoğrafı "kahramanlık örneği" diye yutturanlara sesleniyorum: Bunu yapmakla Türk askerini yüceltmiş olmuyor, tam tersine, onu bugünkü hamakat seviyemize indirmiş oluyorsunuz. Mehmetçik, elindeki tüfeğin kaç metre ötesini vuracağını bilemeyecek kadar cahil olabilir miydi? (Hadi o cahildi diyelim, subayları ne güne duruyordu?) Eğer bir uçağın altına sereserpe yatacak kadar gözükara idiysek, Çanakkale'deki o karınca yuvası gibi siperleri neden kazdık peki? Ne gerek vardı onlara?

Böyle yapmakla askerlikten ve silahtan anlamayan bir güruh haline getirdiğinizin farkında mısınız Mehmetçiği?

Taş gibi gerçeklerimizi unutuyor, öte yanda olmadık olaylara efsane yumurtlatmaya çalışıyoruz. Oysa gerçeğin kendisi efsaneden daha az cazip, daha az heyecan verici değildir ki!

Truva hayranları Homeros'un efsanesinden bir gerçeklik imal etmeye çalışıyor, biz ise Çanakkale gerçeğini efsane sislerinin arkasına gömmekle meşgulüz.

Lütfen Çanakkale'yi Truva'nın Müslümancası haline getirmeyelim!

1. Fernand Grenard, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Çeviren: Orhan Yüksel, istanbul, 1970, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 68.

2. Helene Desmet-Gregoire, *Büyülü Divan*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1991, Eren Yayıncılık, s. 175 (vurgular bana ait -M. A.).

3. Niğbolu'nun Fransa'daki yankıları hakkında bu bilgileri şu ayrıntılı çalışmadan derledim: Clarence Dana Rouillard, *The Türk in French History, Jhought, and Literatüre* (1520-1660), Paris, 1938, s. 15 vd. Almanya'daki yankıları ise, özellikle bu savaşta Osmanlılara esir düşen Schiltberger'in hatıratı dolayısıyla daha da ürkütücü olmuştur. Bkz. Nevide Akpınar Dellal, *Alman Kültür Tarihi'nden Seçme Tarihi ve Yazınsal Ürünlerde Türkler* (Avrupa'da Türk İmgesi'ne Bir Katkı), Ankara, 2002, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 60 vd.

OSMANLI !

OSMANLI YALNIZ SAVAŞMAKTAN MI ANLARDI?

> Fatih, İstanbul kuşatmasını idare ederken, bir yandan da çeşitli İtalyan hümanistlerini yanına alarak onlara Laertius, Herodotos, Livy ve Quintus Curtius gibi antik tarihçilerden ve papalar ile Lombard krallarının vekayinamelerinden her gün parçalar okutuyordu.
>
> Jerry Brotton[1]

Recep Peker'i tanıtmama gerek var mı? Hani şu Tek Parti devrinin dehşetli ideologu; Şeyh Sait İsyanı'nda Başbakan İsmet İnönü'yü "yumuşak" davrandığı için kınayarak bakanlıktan istifa eden, hatta üçüncü defa seçildiği CHP genel sekreterliğinde Atatürk'e bile yeterince "Atatürkçü olmadığı" için kafa tutmasından dolayı görevden alınan şu "aşırı inkılapçı" Recep Peker, 1946'da İnönü tarafından Başbakanlığa getirilerek tasfiye edilecek ve istifasından 3 yıl sonra, 1950'de ölecektir.

Peker ölmüştür ama kendisini 'ölümsüzleştiren' bir eser bırakmıştır kitaplık raflarına: *İnkılâp Dersleri*[2]. Milliyetçiliğin milleti inşa etmeye soyunduğu demlerdir ve mitolojideki Prokrustes gibi, uzun boyluların bacakları kırılarak, kısa boyluların bacaklarından çekilip uzatılarak İnkılap İdeolojisine uygun adamlar imali rağbettedir. Bunun için de üniversite ve yüksek tahsil gençlerine yönelik çeşitli dersler ve konferanslar düzenlenmekte, böylece "Türk ana inanış istikametini" onlara "aşılamak" ve kafalarına "yerleştirmek" için Os-

manlı tarihi ve yeni kurulan Cumhuriyet rejimi hakkında "muayyen bir fikr-i sabit" inşasına girişilmektedir.

Peker'in 1934-35 yıllarında verdiği "inkılâp Dersleri", sıkı bir Osmanlı eleştirisiyle, ne eleştirisi, karalamasıyla başlar. Matbaa ülkemize 300 yıl kadar geç geldiği için medeniyet hamlelerinden geri kaldığımızı söylemekte, 1770'de Rus filosunun gerçekleştirdiği Çeşme Baskını sırasında Osmanlı idaresinin "yüz kızartacak" derecede cahil olduğunu vurgulamakta ve Cumhuriyet'e, geçmişten kala kala bir "çöl"ün kaldığını ileri sürmektedir.

Beyinlerimizde zincir, kalplerimizde pas

Recep Peker, Kemalist söylemin alamet-i farikası mahiyetindeki şu epeyce yaygın basmakalıp hükmü bir kere daha tekrarlamaktan çekinmez:

> *Osmanlı devrinde bizim bütün marifetlerimiz hemen hemen harp sanayiine inhisar etmiş oldu.* Geniş sınırları korumak ve onun içinde tutunmak gerekti. Bunun için top, tüfek, barut ve deniz harp vasıtaları yapmak lazımdı. Bu çeşit sanatlar epeyce ilerlemiş bulunuyordu. Bir zaman geldi, bu vasıtalar da daha derin ve yeni bilgi ve teknik istedi. Bunlardan mahrum olan imparatorluk harp vasıtalarını ve harbi yapmakta geri kaldı, yalnız silah ve boğuşma vasıtalarını kullanmakta büyük kudret sahibi olmak, muvaffak olabilmek ve emniyetle yaşayabilmek için hiçbir devirde yeter bir şey değildir. Bunun için vasıtadan başka ve ondan önce yenmek tekniğine, yenmek hırsına ve heyecanına malik olmak şarttır.

Ne yazık ki, Peker, bu "idealist" düşüncelerinde yalnız bırakılmamıştır (idealisttir, çünkü maddî şartlardan ziyade "hırs" ve "heyecan" şartına bağlamıştır kudret sahibi olmayı). Sonraki yıllarda gerek sol, gerekse liberal kesimler, hatta bazen Osmanlı zaferlerini abartmaya kalkan milliyetçiler ve İslamcılar, Osmanlı'yı bir "savaş makinesinden ibaret gösterme yarışına katıldılar. Zaferler, fetihler ile acı yenilgiler, ağır hezimetler ve bozgunlar... Bu terimler şabloncu ve

"skor tabelası"na oynayan tarihçiliğimizin iflah olmaz kapanları oldu. Elbirliğiyle Osmanlı'yı dev bir savaş makinesinin giderek köhneyen, yağlanmamış çarklarına teslim etmiş olduk. Ne diyelim, hayırlı olsun!

Örnek mi istiyorsunuz: Buyurun beraber okuyalım:

> Sürekli savaşmak durumunda olan toplumun, gerek sivil hayatlarında, gerekse devlet yönetimlerinde askerlik gerekleri öne çıkmıştır. [Osmanlı'da] Devlet hazinesinin temel kaynağını ganimet gelirleri oluşturmuş, tarıma dayalı olan ekonominin, yeni toprak ihtiyacı fetihlerle elde edilmiştir. Bu nedenledir ki, bir gaza devleti olan *Osmanlıların savaşmak ilk işi olmuş, yönetmek ise ondan sonra gelmiştir*...[3]

"Savaşçı Osmanlı" fikri, Recep Peker'den Roderic Davison'a, oradan da Şükrü Karatepe'ye kadar çok geniş bir yelpazede benimsenmiş ve Osmanlı Devleti'nin "askerî" bir devlet olduğu fikri, adeta "değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen" bir kanun gibi kabul görmüştür bizim tarafımızdan da. O zaman sormamız gerekmez mi: Peker'in Kemalist iddiası nasıl oldu da bu derece yaygın bir kabule mahzar oldu topraklarımızda? Bir Venedikli, bir Rus, bir Avusturyalı söylese anlamlı olabilecek bu basmakalıp yargının beyinlerimizde yıllardır attığı voltaya "dur!" demenin zamanı gelmedi mi daha?

Osmanlı'ya asker hâkim değildi!

Gelin görün ki, beynimizdeki zincirlerin bile farkına varmayacak kadar ağır bir hissizlik (*apati*) hastalığına duçar olmuşuz. Birilerinin gelip bize, onun hangi zincirlere bağlı bulunduğunu hatırlatması gerekiyor ne yazık ki.

Şimdi iki değerli yabancı araştırmacıyı yazıma davet etmek istiyorum izninizle. İngiltere'de Birmingham Üniversitesi öğretim üyesi Rhoads Murphey, titiz bir emek mahsulü olan kitabı *Ottoman Warfare*'de Osmanlı tarihine Batılı gözle bakma alışkanlığımızın bizi zamanla nasıl "Batı gemisine çalışan birer "forsa" haline getirdiğini

parlak örneklerle ortaya koyuyor ve Peker'in yukarıdaki sözlerine 65 yıl sonra hak ettiği cevap yetiştiriyor:

> Tarihinin hiçbir döneminde Osmanlı sivil toplumuna askerî kurumların egemen olduğu söylenemez! [4]

Ne demek bu şimdi? Ne güzel biz bize Osmanlı'nın asker bir millet olduğunu, devletin de askerlikten daha iyi hiçbir işi beceremediğini, önceleri yağma yaparak geçindiğini, zaferler bitip de ganimetlerin kaynağı kesilince bu defa da kendi halkını soymaya başladığını söylüyor ve eğleniyorduk. Pişmiş aşa su katmak buna denmez de neye denir?

Oysa Murphey devam ediyor inatla: "Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun engin yüzölçümü dikkate alındığında askerî güçlerin, devletin bekasında asgari düzeyde bir rol oynadıkları bile söylenebilir. 16. yüzyıl sonlarında nüfusu 20 milyonu aşan bir imparatorluğun bu kadarcık [70 bin civarında] sabit askerinin bulunması, çağdaşlarıyla kıyaslandığında mütevazı kalmaktadır."

Mesela, aynı yıllarda sahip olduğu sabit asker sayısı Osmanlılarınkinden çok daha fazla olduğu halde kimse Habsburglara asker-egemen devlet gözüyle bakmamaktadır. Neden? Onlar "medenî", biz "barbar" olduğumuz için olmasın sakın?

Murphey'nin ayrıntılı hesaplamalarına göre, yeniçerilerin toplam kapıkulu ordusu içerisindeki sayısı da hem Batı'da, hem Doğu'da Osmanlı tarihçileri tarafından abartılmıştır. Murphey, dakik hesaplamalar sonucunda çıkardığı bir tabloda (s. 45) yeni uçurumlar açıyor önümüze.

Buna göre 1527'de toplam 18,686 kapıkulu askeri içerisindeki yeniçeri sayısı 11,439'dur. 1574'de bu rakam 21 bine yükselir ama kapıkulu askerinin toplam sayısı da 29 bin olmuştur. 1609'a geldiğimizde yeniçeri sayısı 47 bine yükselmiştir, buna karşılık kapıkulu askeri kadrosu da 75 bini geçmiştir. Bu demektir ki, ordu içindeki sabit yeniçeri sayısı, toplam savaş gücü yanında artmamış, hatta tam tersine, oransal olarak azalmıştır! Bu da doğaldır, çünkü ateşli silahların

devreye girmesiyle birlikte Topçu ve Tüfekçi birliklerinin savaşta sonuca etkisi giderek artmış, yeniçeri birliklerinin Osmanlı ordusundaki vurucu güç olma işlevi ise buna paralel olarak giderek azalmıştır. (Aynı şey, sipahiler için de geçerlidir.) Eğer bu gelişmeyi dikkate almazsanız, yeniçeriliğin idare eliyle neden sivil hayata kanalize edilmeye çalışıldığını (mesela evlenmelerine, ticaret yapmalarına vs. izin verildiğini) de anlayamazsınız.

Bu hesaplarla tarihçi, bize rakamların, Osmanlı bünyesinin, çağdaşı olan Batılı rakiplerinden hiç de daha fazla "askerî" bir yapı arz etmediğini göstermek ister.[5] Mesela sivil halktan toplanan asker miktarı, çağdaşı Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında asgari düzeyde kalmaktadır Osmanlı Devleti'nde.[6]

Özetlersek, ne savaş, ne de Osmanlı aynı kalmıştır 1299'dan 1918'e kadar. Her ikisi de gerçekten değişmiş ve Osmanlı Devleti, 16. Yüzyıl sonlarından itibaren "daha sivil bir devlet" manzarası kazanmıştır.

Osmanlı-merkezci bir bakışla Osmanlı ve savaş

Ball State Üniversitesi'nde (ABD) tarih profesörü olan Daniel Goffman ise *Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Modern Avrupa* adlı son çalışmasında bir Osmanlı-merkezci bakış teklifinde bulunuyor ve Avrupa ile Amerika'da uzun süredir geçerliliğini koruyan zararlı ve bir o kadar da yanıltıcı bir kalıp yargı olan "Savaşçı Osmanlı" efsanesini çürütmeye girişiyor.

"Savaşçı Osmanlı" motifi, Batı'daki Osmanlı tarihçilerinde epeyce yaygın bir sabit fikir halini almıştır. Mesela, Jason Goodwin, Türkçeye de tercüme edilen *Ufukların Efendileri* adlı kitabının "savaş"ı konu alan bölümüne şu önyargı yüklü cümleyle başlıyor: "Osmanlılar savaş için yaşadılar."[7] Osmanlı'nın hemen tamamen askerlikle meşgul olduğunu ifade eden yukarıdaki cümlenin açıklamasında bu imparatorlukta her valinin bir general, her polisin bir yeniçeri, her dağ geçidinin (derbend) bekçileri, her yolun aynı zamanda bir askerî güzergâh olduğunu söylemekte ve hatta demektedir, bu imparatorlukta 'deli'ler bile askerî bir birlik oluştururlar. Oysa der, tarihçimiz Goffman, diğer görevler bir yana, 'deli'nin İngilizceye *madman* diye çevrilmesinden de

bellidir ki, Goodwin eksik bilgiyle bu kanaate varmıştır. Çünkü buradaki deli, aklî dengesini yitirmiş manasında değil, cesur ve hatta kahraman manasındadır. (Hemen belirtelim ki, akıncı birlikleri içinde yer alan 'deli'nin, bildiğimiz deli kelimesiyle alakası yoktur; bu bir yakıştırmadır. Bu kelime, Arapça *delil* (öncü, yol gösteren, önden giden, öncü birlik) kelimesinden bozulmuş ve Osmanlı askerî literatürüne *deli* olarak girmiştir.)

Goffman'a göre, bu ve benzeri gözlemler her ne kadar tamamen yanlış değilse de, Osmanlı Devleti'nin baştan sona ve acımasız bir biçimde şehitliğe dayalı olduğu yolundaki kökü eskilere dayalı, gerçeği eksik yansıtan varsayımları doğrulamaktadırlar. Üstelik bu varsayımlar, böylesi bir militarizmin Osmanlıya mahsus olduğunu ve Batı'ya yabancı ve aykırı bir durumu ortaya koyduğunu ima ederek daha büyük bir hataya düşülmesini sağlamaktadırlar.

Goffman, haklı olarak soruyor: Dürüstçe söyleyelim, Osmanlı'ya has kıldığımız bu özelliklerin hangisi eksiktir modern Avrupa devletlerinde? Erken modern Habsburglar mı, Fransız devleti mi, yoksa İngiliz devleti mi savaş için yaşamamıştır? İngiltere'nin "Şerifleri", hem polis, hem asker değil miydiler? 'Deliler'e karşı köylülerin başına geçen Piyer Lermit veya Hıristiyan çocuklarını Haçlıların intihar seferlerine katanlar Osmanlı askerlerinden daha mı az savaşçılardı? Yıldırım Bayezid'in "Ben silah taşımak için doğdum" dediğini aktarıyor *Ufukların Efendileri* yazarı, oysa aynı dönemde feodal Avrupa'da aynı kelimeleri sarf eden birçok çağdaşı olduğunu biliyoruz Yıldırım'ın. Bu askerî erdemlerin Avrupa'daki varlığını görmek için Shakespeare'in Avrupa tarihini konu alan piyeslerine bakmak yeterlidir: *Coriolanus, V Henry* ve diğerleri... Fransız Kralı Francis veya Habsburg Kralı Şarlken'in Kanuni'den daha az savaşçı olduğuna inanıyor muyuz?[8]

Daniel Goffman'ın Avrupa-merkezli Osmanlı tarihi yorumlarına yönelik sorgulaması kitap boyunca sürüp gidiyor ve sonuçta, bu yanlı ve yanıltıcı varsayımlardan kurtulmak için meslektaşlarına 'Osmanlı-merkezli' bir bakış teklif ediyor. Bu bakış, efsanelere bürünmüş olan Osmanlı tarihini daha sağlıklı bir şekilde anlamamız için elzemdir ona göre.

Esnek vergilendirme ve "savaşçı Osmanlı"

Kaldı ki, Linda Darling'in tespit ettiği gibi, askerliğe bu kadar takıntılı bir devletin 17. yüzyıl gibi her açıdan sıkıntılı bir döneminde pazarlığa açık ve esnek bir vergilendirme politikası izlemesinin mantığı bizi şaşırtmalı değil midir asıl? Bu, yaralı halkının gönlünü kazanmak için olduğu kadar, ekonomik durumunu düzeltmeye dönük bir tedbirdir ve son derece "sivil" bir bakış açısının ürünüdür.[9]

Darling, giderek kalabalıklaşan ordular ve hızlı teknolojik gelişmelere tanık olunan bir çağda, 17. yüzyılda, artan savaş maliyetleri sonucunda devletin gelirlerinde bir artış talebinin olması gerektiğini belirtmekte ve bu yüzden de tarihçiler arasında devletin bu masrafları, ilave vergilerle telafi ettiği yönünde yaygın bir kanaate yol açtığı hususuna dikkat çekmektedir. Yani aslında çağdaşı Avrupa devletlerinde hazinenin ihtiyaç duyduğu gelirleri, halkın cebinden çekmesi normaldi ve tarihçiler, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin de benzeri bir aşırı vergilendirmeye gittiğini sanmışlardır. Oysa Darling'in vesikalara dayanarak yaptığı titiz araştırmalar bize bunun Osmanlı memleketlerinde aynı şekilde gerçekleşmediğini göstermektedir.

Ya nasıl atlatmıştır Osmanlı maliyesi bu krizi?

Darling, enflasyonun etkisini hesaba kattıktan sonra 17. yüzyılda ortalama vergi mükellefinin sırtına yüklenen vergi yükündeki artışın nisbeten ılımlı kaldığı sonucuna ulaşmaktadır. Nitekim 17. yüzyılda *avârız* dediğimiz olağanüstü hallerde alınan vergilerden hazineye gelen gelir artışı, vergi yükünün daha eşit olarak dağıtıldığı geniş tabanlı bir âdil bir vergi reformuyla başarılmış bulunmaktadır. 16. yüzyılda vergi yükü büyük ölçüde tarım kesiminin sırtında iken, Osmanlı maliyesi, 17. yüzyılda, özellikle de İkinci Viyana kuşatmasından sonraki Avrupa hücumları sırasında bu sistemi değiştirerek şehirlerdeki tüketim mamulleri üzerine ek vergiler koymuş, buna mukabil üreticilerden ve gayri Müslimlerden daha tolere edilebilir vergiler alınmasını kararlaştırmıştır. Böylece Osmanlı'da devlet, zannedildiği gibi, Avrupalı çağdaşlarının aksine, mükelleflerin sırtındaki yükü artırarak değil, vergiyi tabana, toplumun diğer kesimlerine yayarak işin içinden çıkmayı denemiştir.

Bu tedbir, ilk işi savaşmak olan ve savaş için yaşayan bir devletin kârı mıdır? Demek ki, artık Osmanlı'nın bu "karanlık" asırlarını, yani 17. ve 18. yüzyılları yeni bir gözle ve yeniden okumamız gerekecektir.[10]

Oysa aynı dönemde Avrupa'da "ejderha devlet", halkın cebindeki paraya dikmiştir gözlerini ve bu yüzden İngiliz Maliyesi'nin adı, halk arasında Bin Gözlü Dev'e çıkmıştır.[11] Gözlerimizi kamaştıran ve yetişemediğimiz için dövünüp durduğumuz Batı medeniyetinin parlak aynasının arkasında böyle bir kara tabaka sırıtmaktadır işte.

Neyse, Recep Peker'in yanlış hesabı geç de olsa Batı'dan (!) dönmüş bulunuyor.

1. Jerry Brotton, *The Renaissonce Bazaar: From the Silk Road to Michdangdo*, Oxford University Press, 2002, s. 50.

2. Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, 4. baskı, İstanbul, 1984, İletişim Yayınları.

3. Şükrü Karatepe, *Demokrasi Savunması*, İstanbul, 1998, İz Yayıncılık, s. (altlarını ben çizdim. M. A.)

4. Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare*, 1500-1700, University of California Press, 1999, s. 49 (italikler benim - M. A.).

5. Unutmamak gerekir ki, askeriye denilince, Osmanlılar yalnız bugün kullandığımız dar anlamda "askerlik"i değil, vergi mükellefi olmayan idarecileri de anlıyorlardı. Bu bakımdan Osmanlı'da asker paşalar kadar, "sivil paşalar"ın varlığı (mesela Cevdet Paşa) bizi şaşırtmamalıdır.

6. Murphey, age, s. 191.

7. Jason Goodwin, *Lords of the Horizons: A History of the Ottoman Empire*, Chatto&Windus, 1998, s. 65.

8. Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2002, s. 1-4.

9. Linda T. Darling'in Revenu-raising and Legitimacy (Leiden: E. J. Brill, 1996) adlı çalışmasından aktaran: Murphey, *Ottoman Warfare*, s. 187-189.

10. Bkz. "Osmanlı tarihinde hakkı yenen yüzyıllar" adlı yazım: Bu yazı, yeni çıkan bir kitabımda yer almıştır: *Osmanlı'nın Kayıp Atlası*, İstanbul, 2004, Gelenek Yayınları.

11. Niall Ferguson, *The Cash Nexus: Money and Power in the Modern World*, 1700-2000, Basic Books, 2001, s. 88-90.

AVRUPA'NIN BİLİNÇALTINDA VİYANA KORKUSU

İçimizdeki karanlıkları göze alamazsak
bütünlüğümüze asla ulaşamayız.

Carl Gustav Jung

Yalnız biz değiliz 'Viyana kapılarından iki defa döndük' diyerek bu şehri sembolik bir "kapı" hüviyetine büründüren. Baksanıza, Avusturyalı bir siyasetçi de kamuoyundaki "1683 Sendromu"ndan söz etti ve 'bunun modası geçmiş bir korku' olduğunu söyledi. Ama 6 Ekim 2004'de cümle âlem gördü ki, henüz modası geçmemiş! Aradan geçen şunca zaman (tam 319 yıl) Avrupalıların korku duvarlarını indirmelerine yetmemiş.

Tuhaflığı şurada bu korkunun: Biz bu 319 yılın kahir ekseriyetinde 'gerileme' halinde değil miydik? Hem de kime karşı gerilemiştik söyler misiniz? Avrupalı güçlere karşı elbette. 'Onlar bizi şöyle solladılar, belimizi böyle kırdılar, bizi yarı sömürge haline getirdiler vs.' nutuklarından geçilmiyor ortalık; ama iş Avrupa kapılarını çalmaya gelince, nedense o savaş meydanlarında hep yendikleri, ardından da diplomatik ve ekonomik entrikalarla ölümcül bir kıskaca aldıkları "Hasta Adam", birden canlanıp ayağa kalkıyor ve Avrupa'nın ufuklarına bir heyula gibi dikiliveriyor.

İyi ama bu derin korku neden? Neden Osmanlı'dan ve İslam'dan bu kadar korkmakta Avrupalılar? Hadi İnebahtı'ya, Viyana bozgunu-

muza kadarki kısmını anladık, haklılardı belki; güçlüydük. Peki ya şimdilerde ne oluyor Avrupa kamuoyuna? Hangi yarası kanıyor? Hangi kâbuslarını gölgemizin üzerine boşaltıyor?

Rüya da büyük, Jung da

Yıllar önce ünlü psikanalist Jung'un bir rüya yorumunu okuyunca ayılmıştım uzun süren uykumdan. Nevroza müptela bir Fransız genci, Jung'a, garip bir rüya gördüğünü anlatır. Genç, rüyasında İspanya'nın Endülüs Müslümanlarının Tuleytula dedikleri Toledo şehrinde geçen bir rüya görür. Genç, rüyasında karanlık bir yeraltı sarnıcına girip içindeki 'kupa'dan şehrin anahtarı demek olan hançeri almak istediğini görmüş. Ancak yeraltı suyu karanlıkmış ve kupayı da bir yılan beklemekteymiş. Yılandan ürken genç, kendi yerine arkadaşını, yani gölgesini göndermiş. Ne var ki, arkadaşı da bu mağara, yılan ve karanlık sulardan oluşan 'korkutucu' atmosferden ürkerek yukarı kaçmış.

Gerçekten de "büyük" bir rüya.

Yalnız şuraya dikkat buyurun, çünkü Jung çok ilginç bir şekilde yorumluyor rüyayı.

Sarnıcın dışı Hıristiyanlık, içi ise İslamiyettir. Bildiğiniz gibi yeraltı suları zaman zaman taşkın yapıp sele sebebiyet verir. Keza İslamiyet en azından iki kere Hıristiyan Avrupa kıtasını ele geçirmek üzere 'taşmıştır'. Birincisi Sicilya ve İspanya'nın ele geçirilmesinde (Endülüs), ikincisi ise Osmanlıların Balkanlar ve Doğu Avrupa fütuhatında. Toledo şehri de bu bakımdan hayli enteresandır. Çünkü Reconquista sırasında İspanyolların Müslümanları kovması veya Hıristiyan olmaya zorlaması, İslamiyetin şehrin bodrumuna, yer altındaki dehlizlere itilmesi sonucunu doğurmuştur.

Sözü Jung'a bırakmanın tam zamanıdır:

> Bu şehirde iki ayrı kültürün ilginç karışımına rastlanır: Hıristiyan ve İslam kültürleri. Bu karışım, eğitimli bir kişide güçlü çağrışımlara yol açar. Bu çağrışımlar, nesnelerin kavramları çevresinde bile bir araya gelir ve bir yandan Hıristiyan dünya-

> sıyla, diğer yandan bunun tam karşıtı olan İslam dünyasıyla ilgili önyargıları besler. Hıristiyan dünyası hastamızın dünyasıdır, yukarıdaki dünyadır; diğeri ise yeryüzüne çıkmış olan bir yer altı dünyasıdır [yani İslam].[1]

Ne var ki, "yılan" burada önemlidir, zira sağlığı ve canlılığı sembolize etmektedir ve yılanın varlığı, İslamiyetin ölmediğini, şehrin, dolayısıyla Hıristiyan Avrupa'nın altında yaşamakta ve zaman zaman da kendisini bir hayalet gibi hissettirmekte olduğunu anlatmaktadır.

Rüya deyip geçebilirsiniz belki ama rüyayı yorumlayan kişi, Avrupa'nın bilinçaltını deşifre etmeye en ziyade ehliyetli kişilerden Jung olunca iş değişir. (Belki de Jung'u bunun için Freud'dan daha çok seviyorum.) Onun yorumunda İslamiyetle özdeşleştirilen karanlık ve ondan duyulan korkunun bir açıklamasını bulabiliyoruz çünkü.

İslamiyet bir şekilde Hıristiyanlığın damarlarına kadar sızmıştır ve bundan kurtuluşu da yoktur. Avrupa'nın, zannettiğimiz gibi, üstünde değil, altında, temelinde, hatta temelinin de altında yatmaktadır İslam. Franco Cardini gibi İtalyan tarihçilerini okuduğumuz zaman Avrupa'nın önce Çin, sonra da İslamiyet olmadan kurulamayacağını, Avrupa'nın bugün gerçekten kıymeti haiz bir tarafı varsa bunu doğrudan doğruya Doğu'ya ve İslamiyete borçlu olduğunu daha iyi anlarız.[2]

Bilgi İslam'dan gelir

Modern Avrupa'nın bilimsel ve Aydınlanmış bir kıta olarak asırlardır takdis edilip durulduğunu biliyoruz ama bu Avrupa'nın 'Aydınlık'ını nereden almış olduğunu, hele "bilgi"nin Avrupa'daki "suyunun" nereden geldiğini sadece sezgi düzeyinde biliyoruz. Tereddütle söylediğimiz "Avrupa'nın üzerinde doğan İslam güneşi" -ki Haydar Bammat'ın 1970'lerde çokça okunan bir kitabının başlığıydı bu- tabiri sadece bir övünme vesilesi zannedilmiş, içerisine sokulduğumuz derin aşağılık kompleksi, 'Biz kim, Avrupa kim?' mantığını egemen kılmıştır aklımızın üzerinde. Oysa araştırmalar, Avrupalıların Avrupalılıklarını da İslama borçlu olduklarını en ufak bir tereddüde yol açmadan ortaya koyuyor. Yeter ki okuyalım, araştıralım.

Nitekim Franz Rosenthal'ın *Bilginin Zaferi*[3] adlı eseri, bize bilgiyi "bilgi" yapma ve medeniyetin taç kapısına layık görme şerefinin İslamiyete tescilli olduğunu belgeliyor. Rosenthal'ın sarsıcı tezlerinden birisi, modern çağlarda bilgi'nin patentinin Müslümanlara ait olduğunu tescillemek ise, ikinci tezi, modern Avrupa'nın "bilgi"yi medeniyetinin göbeğine oturtma tavrının altında, İslamiyetin bilgiye verdiği ve asırlarca devam ettirip geliştirdiği büyük değerin yattığıdır. Eğer bugün bir "bilgi toplumu"ndan söz edebiliyorsak, diyor özetle Rosethal, bunun altında İslam medeniyeti yatmaktadır.

Yatmaktadır, evet, bu söz buraya tam uydu. 'Yatmak', bir anlamda 'uyumak'tır ve bu kısmen doğrudur (yani İslam medeniyeti uyuyor bir bakıma). Lakin 'altında yatmak', üzerinde duran şeyin temelini ve varlık sebebini oluşturmak demektir aynı zamanda. Jung'un rüyada buldukları, Rosenthal'ın tezleriyle bir kere daha doğrulanmış olmaktadır: Avrupa'nın altında İslam vardır ve İslamın verdiklerini çıkarttığınızda Avrupa'dan geriye kocaman bir soru işareti kalmaktadır.

Bu soru işaretini hamasî bulduysanız yandınız sevgili okurlar, çünkü sizi şimdi benimkilerden daha 'hamasî' bir cümle bekliyor. Cümle kime mi ait: Thomas H. Green ve Gawin Lewis adlı iki 'Batılı'ya. Buyrun beraber okuyalım ne dediklerini:

> Gerçekte Batı medeniyeti, Avrupalı barbarlar ile Doğu'nun büyük medeniyetleri arasındaki temastan doğmuştur.[4]

İşte bu temasın sihirli dokunuşuyla medenileşen Avrupalılar, İslamı yeraltının karanlık sularına iterek kurtulacaklarını sanıyorlar ama aldanıyorlar. İslamla yeniden yüzleşmekten başka çareleri bulunmuyor ne yazık ki. Avrupa ancak İslamiyetle yüzleşmeye cesaret ettiği zaman gerçek "yüzünü" bulacak ve korkularından kurtulacaktır. Aksi halde, Avusturyalı siyasetçinin yahut Jung'un genç hastasının kâbuslarından sıyrılamayacak ve bir türlü şifa bulamayacaktır.

Yorum

Başbakan R. Tayyip Erdoğan haklı, Avrupa'nın bize daha çok ihtiyacı var. Ancak bu 'biz'in ne kadar Biz'i, yani İslamı temsil ettiği ve edebileceği ayrı bir mesele. Avrupa'nın şifa bulması için kendisine benzeyen değil, benzemeyen bir 'Biz'le yüzleşmesi gerekir. Aksi halde rüyadaki gencin ürkek gölgesine benzeyebiliriz!

1. Zaman

2. C[arl] Glustav] Jung, *Bilinç ve Bilinçaltının işlevi*, Çeviren: Engin Bûyükinal, İstanbul, 1982, Say Kitap Pazarlama, s. 300-301.

3. Franco Cardini, *Europe and İslam*, Italyancadan çeviren: Caroline Beamish, Blackwell, 2001. Aynı gerçekler Chris Brazier tarafından da (The No-Nonsense Guide to World History, New Internationalist. Verso Books, 2003, s. 58) ve geniş kapsamlı bir tez halinde John M. Hobson tarafından (The Eastern Origins o} VVestern Civtlisation, Cambridge University Press, 2004) işlenmiştir ve bunlar, çok zengin bir literatürün içindeki damlalardan ibarettir.

4. Franz Rosenthal, *Bilginin Zaferi: İslam Düşüncesinde Bilgi Kavramı*, Çeviren: Lami Güngören, İstanbul, 2004, Ufuk Kitapları.

5. Thomas H. Green ve Gawin Levis, *A Brie/ History ojthe Western World, Harcourt, Brace, Jovanovic*h, 1992, s. 45'den aktaran: John M. Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation*, s. 115. Hobson, ayrıca Avrupa'daki ticaretin 750 yılından sonra canlanmasının altında da İslam faktörünün yattığını zikretmektedir ki, muhakkak incelenmeye değer bir husustur.

OSMANLI !

Ah o dokuz kişiden biri olabilmek

Biz ölürüz ölenlerle:
Bak, ayrılıyorlar, ve biz onlarla gidiyoruz.
Biz doğarız ölülerle:
Bak, dönüyorlar, ve bizi de getiriyorlar.

T. S. Eliot, "Little Gidding"

O sabah Macaristan'daki İstolni Belgrad kalesinde tan yeri bir türlü ağarmak bilmiyordu. Dokuz er, abdest alacak su bulamadıkları için teyemmümle kıldıkları sabah namazından çıkışta, ellerinde meşaleler tutan arkadaşlarının boyunlarına sarılıyordu teker teker. Helallik dileyen dillerine gözyaşının tuzu karışıyor, günlerdir yıkayamadıkları yüzlerinde, sakallarına doğru ıslak iki çizgi iniyor, düşen damlalar toprağın tenini sızlatıyordu.

Lakin ağlayanlar o dokuz kişi değildi. Onlar bilakis yüzlerinde tunçtan bir ifade, kendileriyle göz göze gelmemeye özen gösteren muharip yoldaşlarını teselli ediyor, metin olmalarını istiyorlardı. Gidenler kendileriydi ama kalanlar ağlıyordu.

Pastırma yazı gibi bir sıcak yakıp kavuruyordu Macaristan ovalarını. İşte nihayet güneş, ıslak gözbebeklerine karşıki dağın üzerinden ilk mızraklarını göndermeye başlamıştı. Tek söz, tek bir söz kalede bir uğultu halinde duyuluyordu artık: "Allah'a emanet olun kardeşlerim." Güneş bir mızrak boyu yükselmiş ve kale komutanı, nöbetçilere kapıyı açmalarını

emretmişti. İstolni Belgrad kalesinin devasa kapıları gıcırtıyla açıldığında dokuz atlı askerin bir yay gibi gerilmiş bedenleriyle karşılaştı düşman ordusu. Atlarını ağır ağır dışarı sürdüler, biraz sonra kapının arkalarından sürgülendiğini ve demir mandalın yerine yerleştiğini duydular. Kalede kim varsa herkes surlara tırmanmış, tarihin çıldırdığı bu ana tanık olmak için sabırsızlanıyordu.

Başlarında Budin'in yeniçeri ağası bulunuyordu. Kendisine "Âdem ejderhası" adını takmıştı arkadaşları. Yahya Ağa olan asıl ismi ancak resmi yazışmalarda kullanılıyordu. Kuşatılan kaleye yardım için koşup gelmişti yanına aldığı birkaç 'deli'yle birlikte. Ne ki, geleli daha bir hafta bile olmadan kalenin sarnıcındaki suyun tükenmesi, bütün planlarını alt üst etmiş, demir kuşaklı cihan pehlivanlarını mecalsiz bırakmıştı. Güneşin tepelerinde kazan kaynattığı anlarda kuyuların mermerlerindeki nemi yalayarak hararetini gidermeye çalışanlar bile görülüyordu. Girdikleri savaşların sayısını unutan askerler, surlarda bir süre cenk ettikten sonra yere yığılıyor, bayılacak hale geliyorlardı.

Peki, bunun sonu nereye varacaktı? Ya kaleyi teslim edecekler ya da susuzluktan kırılacaklar mıydı? 10 bin askerin savunduğu bir kaleyi teslim etmekten ar duyuyordu İstolni Belgrad komutanı. Ama Almanlar kaleyi düşürünce kuyu başlarında kıvranan zavallı bahadırlar bulması daha mı onurlu bir manzara olurdu?

İlk teklif, düşman komutanından gelmişti. Kaleyi 'vire' ile teslim ederlerse hiçbirinin kılına dokunulmayacak, eşyalarıyla birlikte çekip gitmelerine izin verilecekti. Danışıldı, konuşuldu, tartışıldı ve barış görüşmesi yapmak için bir heyetin kaleye gelmesine karar verildi. Bunun için iki Osmanlı askeri Almanlara rehin verilecek, buna karşılık iki Alman askeri de kaleye alınacaktı. O zamanlar bir tür garanti anlamına geliyordu bu.

Heyet gelmiş, görüşmeler yapılmış ve 'vire' ile teslim şartları üzerinde mutabık kalınmıştı. Görüşmelere Budin Yeniçeri Ağası olan Âdem Ejderhası da katılmış ama misafir olduğu için komuta kademesinin işlerine karışmamayı tercih etmişti. Anlaşma imzalandı. Ertesi sabah kale teslim edilecekti. Lakin o zamana kadar ağzını açmayan Yahya Ağa, tam bu sırada söz aldı ve od düşürdü meclise:

"Kusura bakmayın, siz kabul edebilirsiniz ama ben sadece şahsım adına bu 'vire'yi kabul etmiyorum. Başımı eğmiş, önüme baka baka kaleyi düşmana bırakıp gidemem ama kalede kalıp susuzluktan köpek gibi de ölemem. Yarın sabah önce ben tek başıma kaleden çıkacak ve düşmanla savaşacağım. Vire anlaşması, ancak benim mukadderatım belli olduktan sonra yürürlüğe girer. Tamam mı?"

Meclise bir meteor düşmüş gibi oldu. Alman heyeti, garip sözler sarf eden bu iki metre boyundaki adamın ağzından çıkanların tercümesini dinliyor, kale komutanı ise başını eğmiş, trajedisinin, başka hangi burçlara savrulacağını bilemediği satırlarını alnının kırışıklıklarıyla yazıyordu. Ama gerçek taş gibi ortadaydı: Yahya Ağa, ta Budin'den yardımına koşup gelmiş bu 'Âdem ejderhası', 'Ben çıkacak ve tek başıma düşmanla savaşacağım' diye diretiyordu. Onun bu çıkışı, etrafındaki adamları da etkilemiş ve sekiz yiğit daha, ölene kadar onun yanında olduklarını haykırmışlardı. Göz kapakları kelebek kanatları gibi açılıp kapanıyor ve anlaşmaya bir madde daha ekleniyordu: Bu anlaşma, Yahya Ağa ve sekiz arkadaşı kaleden çıkıp savaşlarını bitirdikten sonra yürürlüğe girecektir.

İşte şimdi kalenin kapısı önünde, düşman ordusunun karşısındaydılar.

Kaleden yanlarına aldıkları 500 tane demir okun bir tanesini dahi zayi etmeden etraflarını bir demir duvar gibi çevirmiş bulunan düşman askerinin üzerine boşaltıyorlardı. Her bir ok, çift kat zırhları bile deliyor, Alman askerlerinin kalplerini, ciğerlerini paralıyordu. Çember giderek daralıyor ve oklar tükeniyordu. Oklar biterse, kılıçlar devreye girerdi. O dokuz er, bu defa kılıçlarını çekip tam 40 bin askerin içine çılgınca daldılar. Ya vuruşarak safları yaracaklar ya da şehit olacaklardı. Alman komutanların hayret ve hayranlık dolu bakışları önünde dokuz koldan safların arasına dalan erlerin attığı sayhalar burçlarda yankılandı, yankılandı ve sonunda bir telin kopması gibi aniden kesildi. Budin Ejderhası'nın kolları budanmış gövdesi yerde yatıyor, son kez gözlerini açtığında başında birikmiş elleri mızraklı ve kılıçlı askerleri değil, hatta artık tepesine çökmüş güneşi de değil, Cânan'ını seyrediyordu.

Olanları kaleden ağlayarak seyredenler, utançlarından başları önlerinde topladılar denklerini ve çıkıp gittiler. Arkalarına son bir kez baktıklarında, Alman komutanın, bu muhteşem dokuz yeniçerinin cenazelerini

toplattığını ve saygıyla eğilmiş sancakların önünden geçirterek kalenin yakınlarındaki bir tepeye törenle gömdürdüğünü gördüler.

Ya o dokuz er, 90, 900, 9000 er olarak çıksaydı kapıdan, önlerinde kim durabilirdi dersiniz?

Kaleyi 'vire' ile düşmana terk edenlerin yüzleri ise silik bir hatıradır şimdi. Ve o dokuz kişinin bize anlattığını hangi kütüphaneler hangi okyanuslarda yıkansa anlatabilir ki?

Onlar, zamanın zincirlerini kıranlar kafilesine katıldılar. Ne çare ki, tarihlerimizin zincirlerine vuruldular bu defa. İstolni Belgrad'ın yamacındaki tepeden ses veriyorlar çölümüze:

- Unutmayın, tarih de şehitler gibidir. Ölü zannedersiniz ama dirilir her hatırlayışta... Her duada...

Tarih, köleleştirebilir bizi. Aklımızı, fikrimizi, dünyamızı, hatta rüyalarımızı bir demir kafes içine alır ve kendi elimizle çattığımız umarsız bir kültürel hapishaneye dönüşebilir. Bu umutsuzluk pınarının yanı başında susuzluktan çatlarız. Baktığımız aynalardan nefret ederiz. Ve sonra sevgili hapishanemizden özlem duyulan bir dönem icad eder ve buna Altın Çağ deriz. Ah o Altın Çağ, bizi bırakıp nerelere gitmiş, ufuklarımızı terk etmiştir!

Oysa tarih özgürleştirebilir bizi. Gönüllü hapishanemizden firar yollarını gösterebilir, yer altından tüneller kazmamıza yardımcı olabilir. Yanı başında susuzluktan kurtuldığımız pınarın varlığını hatırlatabilir bize. Yapmamız gereken şeyin, sadece ağzımızı suya değdirmek olduğunu fısıldayabilir. Özgürleştirir bizi kendisini (ve kendimizi) içerisine tıktığımız kafesin kapılarını bir bir açtıkça.

Osmanlı tarihi, sessiz sedasız bir devrim yaşıyor son yıllarda. İçerisine tıkıldığı kafesin, kendisini (kendimizi) bağladığımız zincirlerin ağırlığından kurtulmaya başlıyor ve evine dönüyor. **Mustafa Armağan,** tarihin balta girmemiş ormanlarında çıktığı keşif yolculuğunda Osmanlı tarihinin bilinmeyen sayfalarını açarken önünüze, aynı zamanda haksız yere horlanmış, itilip kakılmış bir tarihin kefaretini de ödüyor. Ona göre Osmanlı hâlâ yaşıyor ve bizi küresel çağın çarkları arasında un ufak olmaktan koruyacak usturuplu tutamaklar uzatıyor.

Kır Zincirlerini Osmanlı, Osmanlı'da gizli özgürleşme potansiyelini açığa çıkaran ve bugünün hapishanesine tıkılmış bizlere, çağların tabakaları arasından beyaz güvercinlere ısmarlanmış altın mesajlar yollayan bir kitap. Bir başka deyişle, tarihimizin özgürleşme macerasına açılan bir pencere.

Kapak: 1850'de Abdülmecid tarafından Brüksel'de bastırılan madalyon, Osmanlı Devleti'nin dirilişini vurguluyor. Kenarında "Mazlumların korunması" ve "Herkese eşit adalet" ibareleri dikkat çekiyor.

ISBN 975-6955-34-6
9 789756 065341
Kapak: Murat Acar